

پنجابی اختیاری

ادب خزینے

بارہویں جماعت لٹری

پنجاب پبلکیشنز، بک بورڈ، لاہور

ادبِ غزنیے

— حصہ دوم —

(پنجابی اختیاری)

بارھویں جماعت لئی

پنجاب ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور

ترتیب

حصہ نمبر

1	ڈاکٹر سر فراز حسین قاضی (مرحوم)	1 - تصوف تے پنجابی زبان
8	ڈاکٹر محمد بشیر گورایا	2 - زراعت کہانی
16	سجاد حیدر (مرحوم)	3 - پتنگے
35	فرخندہ لودھی	4 - پچھلی پڑھائی
43	ڈاکٹر انعام الحق جاوید	5 - پنجابی نثر دیاں ونڈاں
55	ڈاکٹر یوسف بخاری	6 - حسب غاتون
62	الیاس گلشن	7 - ریڈار کہانی
69	حسین شاد	8 - گھسٹ میلا چانن
76	ڈاکٹر سید اختر حسین اختر	9 - پنجاب دیاں لوک رسماں

حصہ نظم

82	مولوی لطف علی بہاؤ پوری	1 - حمد باری تعالیٰ
84	راقب قصوری	2 - نعت
86	بابا فرید الدین گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ	3 - بول فرید رحمۃ اللہ علیہ
87	شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ	4 - کافیاں
88	سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ	5 - ابیات

- 89 سید مجھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ کافی - 6
- 91 سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ مقولہ شاعر - 7
- 92 میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ کلام - 8
- 93 خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ کافی - 9
- 94 استاد کرم امرتسری چوہرہ گے - 10
- 96 علامہ یعقوب انور غزل - 11
- 98 بشیر منذر کلاڑکھ - 12
- 100 اقبال صلاح الدین سکتے پاتر - 13
- 102 رؤف شیخ غزل - 14
- 104 سلیم کاشر غزل - 15
- 106 ڈاکٹر رشید انور غزل - 16
- 108 منظور وزیر آبادی غزل - 17
- 110 الطاف قریشی ڈونگھے پانی - 18
- 112 علی محمد ملوک غزل - 19
- 114 اکرام مجید غزل - 20
- 116 فیروز دین شرف متاں - 21
- 118 شریف کنجاہی تاریاں دا گیت - 22
- (جاوید نامہ میں اقتباس اپنجابی ترجمہ)
- 119 اسیر عابد غالب دی غزل دا پنجابی ترجمہ - 23
- 121 فرہنگ - 24

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اپنی گل

یارحویں جماعت لئی ادب خزینے دے پہلے حصے توں بعد بارہویں جماعت لئی ایسے کتاب دادو جا حصہ حاضر اے۔ ایس حصے وچ شامل لکھتاں دی چون ویلے ایس گل دادھیان رکھیا گیا اے کہ طالب علماں جیٹرا ذہنی سفر یارحویں جماعت وچ شروع کیتا سی اوس نوں درجہ وارا گے ودھایا جائے۔

ادب خزینے (دووا حصہ) دی ترتیب ویلے جتھے پنجابی دے کلاسیکی شعری تے نثری سرلئے نوں نظر وچ رکھیا گیا اے او جتھے نویں عہد وچ تخلیق کیتے جان والے جدید ادب دے دکھو وکھ پہلوان نوں وی ایس کتاب وچ شامل کیتا گیا اے تاں جے طالب علماں دی فکری، علمی تے لسانی جانکاری دے حوالے نال ارتقائی درجہ بندی تے دلچسپی قائم رہوے۔

ادب خزینے دا ایہ حصہ طالب علماں وچ کسے ادب پارے نوں پرکھن تے جانچن لئی جتھے تنقیدی شعور تے تخلیقی صلاحیتاں بیدار کرن دا سبب بنے گا۔ او جتھے اوہناں دے دل و دماغ وچ اپنے دین، قوم، وطن، تہذیب تے ثقافت دی محبت دے چراغ وی روشن کرے گا تے ایس طرحاں طالب علم اگے جا کے پاکستان دی تعمیر تے ترقی وچ قوم دے معمار دی حیثیت نال اپنا فرض ادا کر سکن گے۔

مؤلفین

حصہ نشر دے ماخذ

- 1 - تصوف تے پنجابی زبان : ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی
- 2 - زراعت کہانی : ڈاکٹر محمد بشیر گورایا
- 3 - پتنگے (ڈرامہ) اکالاتین : سجاد حیدر
- 4 - چنے دے اوہلے : فرخندہ لودھی
- 5 - پنجابی نثر دیاں ونڈاں : ڈاکٹر انعام الحق جاوید
- 6 - کشمیری ادب کی مختصر تاریخ : ڈاکٹر یوسف بخاری
- 7 - ریڈار : ایاس گلشن
- 8 - گھسٹ میلا چاشن : حسین شاد
- 9 - پنجاب دیاں لوک رسماں : ڈاکٹر سید اختر حسین اختر
(لہراں)

ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی

ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی ارج دے عمدہ وچ دی اک جانی پچھانیا ناں اے۔ پنجابی وچ کئی تحقیقی تے تنقیدی کتاباں لکھیاں۔ آپ 1938ء نوں سوہدرہ ضلع گوجرانوالہ وچ پیدا ہوئے۔ ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی دے امتحان پاس کرن مگروں درس تے تدریس نوں اپنا لیا۔ پنجابی مرثیے بارے تحقیقی مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں پی ایچ ڈی دی ڈگری ایسی جقائ تیکرا پڑنا تے فیر اوہناں نوں آسان تے عام فہم زبان وچ سدھ پدھرے تے من کچھوں طریقے نال بیان کرنا ایہناں دے اسلوب دی خاص پچھان اے۔ تخریر مختصر پر جامع ہوندی اے۔ ایہناں دی تنقید وچ کوئی جھول نہیں ہوندا تے تحقیق دلیلاں اُتے مبنی ہوندی اے۔ ایسے کر کے پنجابی زبان تے ادب دے محققاں تے نقاداں وچ ایہناں داناں معتبر متھیا جاندا اے۔ کجھ عرصے تیک پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ تے گورنمنٹ کالج لاہور وچ پڑھانے رہے۔ آپ نے پنجابی زبان لئی اپنے آپ نوں وقف کیتا ہو یا سی۔ 4 مئی 1995ء نوں کالج توں گھر جان دے ہوئے رستے وچ ای دل داسخت دورہ پے جاو نال وفات پا گئے۔ آپ دیاں پنجابی زبان تے ادب بارے چھپن والیاں تحقیقی تے تنقیدی کتاباں وچوں نویں نظم، وارث نزاوارث، تصوف تے پنجابی دے صوتی شاعر، پنجابی لوک گیتاں دافنی تجزیہ تے تنقیدی اصول تے نظریے زیادہ مشہور نیں۔

تصوف تے پنجابی زبان

ایہہ گل منتی ہوئی اے کہ جدوں وی کسے معاشرے وچ اخلاقی قدراں دا زوال ہوندا اے تے بزرگاں دادھیان دین دیاں قدراں قائم کروان ول ہو جاندا اے۔ ایہہ لوک دین نوں عملی صورت وچ لوکاٹی اگتے رکھدے نیں۔ سوکھیاں تے سدھیان لفظاں وچ ایسے عملی صورت نوں تصوف کہیا جاندا اے۔ تصوف باءے کجھ لوک ایہہ وی آکھدے میں کہ ایہہ حیاتی دے دکھاں کولوں نسن دی اک راہ اے ایہہ درست نہیں اے۔ تصوف وچ اک صوفی دین دی روح نوں عملی طور تے اپناندا اے تاں جے لوکی اوس دے عملان نوں دیکھ کے دین دیاں سدھیان راہواں اُتے ٹر پین۔ حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے مبارک دُور وچ اصحابِ صدقہ موجود سن جیہڑے کہ عملی تعلیم دین لئی اک نمونہ بن گئے سن۔

صوفیاں نے وی تصوف دے معنے کھول کے دین دی کوشش کیتی اے تے اپنے اپنے خیال مطابق ایہدی تعریف کیتی اے۔ جویں حضرت ذکریا انصاریؑ آکھدے نیں کہ تصوف اوہ علم اے جیہدے نال نفس دی صفائی، اخلاق دی صفائی، اندرلی تے باہرلی دنیا دی تعمیر تے تشکیل تے اندرلی باہرلی دنیا دا علم ہو جاندا اے۔ امام قشیریؒ وی ایہدا مطلب ”باطن دی تعمیر تے اصلاح تے نالے اسی اخلاق دی پاکیزگی“ قرار دیندے نیں۔ امام غزالیؒ آکھدے نیں کہ تصوف نفس دیاں خواہشاں نوں مُکھا دیندا اے۔ دل نوں ”غیر اللہ“ توں پاک کر دیندا اے۔ حضرت ابوالحسنؒ نوری ایہدے وچ ایناں گُوادھا کر دے نیں کہ تصوف ”غیر شرعی“ نفسانی خواہشاں نوں ترک کر دین دا ناں اے۔ کجھ بزرگ تصوف نوں اعلیٰ اخلاق دا ناں وی دیندے نیں۔

سید عبدالقادر جیلانی نے واضح لفظوں و سچ گل مگائی اے کہ تصوف اٹھان شیواں
داناں اے :

- (1) سخاوتِ ابراہیمی (2) رضائے سخی (3) صبرِ ایوب (4) مناجاتِ کبریا
(5) غربتِ یحییٰ (6) خرقہ پوشی موسیٰ (7) سیاحتِ عیسیٰ (8) فقر سرورِ کائنات
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔

دو جیاں زبانوں دے ادب وانگوں پنجابی ادب وچ وی تصوف نوں بیان
کیتا گیا اے۔ پنجابی شاعری دی تاریخ اُتے جہات پائیے تے شاعری دی ابتدا
امی صوفیانہ فکر توں ہوندی اے۔ پنجابی زبان دے پہلے شاعر شاہ شمس سبزواری
سامنے آوندے نیں۔ ایہہ دکھری گل اے کہ اوہناں کول تصوف دے مسئلیاں
اُتے گھٹ شعر بھج دے نیں پر اخلاقی شعراں دا گھانا نہیں اے۔ ایہناں دے ای
اک سمکالی حضرت فرید الدین مسعود گنج شکر نیں جیہناں نوں پنجابی دا پہلا تے باقاعدہ
شاعر دسیا جاندا اے۔ اوہناں دی شاعری وچ آخرت دا خوف تے نیک عملاں دی
تلقین تے بوہتا زور دتا گیا اے۔ عبادت دے نال نال بندیاں دے حقوق دے
معاملات وی ایہناں دے بولاں وچ موجود نیں۔

اٹھ فریڈا وضو ساج صبح نماز گزار جو سر سائیں نہ نوں سو سر کپ اتار
عبادت دے نال صبر تے شکر دی تلقین وی آپ کول بھج دی اے۔ کیوں
جے ایہہ کیفیت انسان دے دل دیاں بے چینیاں نوں وی دُور کر دی اے تے
تلے ای دنیا دی حقیقت وی کھل کے سامنے آجاندی اے۔ بابا فرید پوری
آکھدے نیں :

رکھی سکی کھائے کے ٹھنڈا پانی پی فریڈا ویکھ پرائی چوڑی تر سائیں جی
مُغلاں دے دُور وچ شاہ حسین لاہوری داناں سامنے آوندا اے۔ ایہہ

مست الست بزرگ سن تے حضرت بایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ دے ملامیتہ فرقے نال تعلق رکھدے سن۔ شاہ حسین ہجور رحمۃ اللہ علیہ پنجابی ادب نوں اک نویں صنف ”کافی“ نال آشنا کیتا تے اپنیاں کافیاں نوں دکھریاں وکھریاں راگاں دے مطابق لکھیا۔ شاہ حسین وحدت الوجود دے قائل سن۔ اوہناں اُتے جذب دی کیفیت رہندی سی تے ایہو جذبہ اوہناں دیاں کافیاں وچ وی موجود اے۔ ملاپ تے جدائی دیاں کیفیتاں آپ دیاں کافیاں وچ بڑے درد نال بھریاں لہجہ دیاں نیں۔ اوہناں دی نوکیلی کچھان اوہناں دیاں رمزناں میں جیہڑیاں اوہ اپنیاں کافیاں وچ ورتدے نیں۔ آپ دے والد جو لہ ہے سن، ایس لٹی اوہناں دے کلام وچ ساریاں رمزناں ایسے پیشے دے حوالے نال لہجہ دیاں نیں :

گھم چر خڑیا — تیری کتن والی جیوے

نلیاں وٹن والی جیوے

چرخا بولے سائیں سائیں باؤڑ بولے توں

کہے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سب توں

چرخے توں جسم مراد لیندے نیں تے چرخے نال تعلق رکھن والیاں چیزاں

جویں نکلا، ماہل، تند، پونی، ممتا انسان دے عمل نوں ظاہر کردیاں نیں اوہ اپنے

رہتی عشق نوں ایہناں علامتاں راہیں اپنی شاعری وچ لیاؤندے نیں۔

مُغَل دُور دے دو جے وڈے صوفی شاعر حضرت سلطان باہونیس۔ بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ

وانگوں ایہہ وی عربی تے فارسی دے عالم سن تے اوہناں نے ایہناں نرباتاں وچ

ڈھیر ساریاں کتاباں لکھیاں نیں۔ سلطان باہونیس پنجابی شاعری وچ سی حرفی دے موڈھی

نیں۔ چومصرعیاں نوں اردو دے حروف بجا دی ترتیب توں شروع کردے نیں۔

اپنا مطلب ایہناں چوہناں مصرعیاں وچ انج پورا کر دے میں جویں فارسی وچ رباعی

کردی اسے۔ سلطان باہو نے اپنیاں سی حرفیاں وچ دنیا توں نفرت، مرشد نال عقیدت
تے نفس نوں مارن تے زور دتا اے۔ اوہناں نے اپنی شاعری راہیں بندے نوں
اللہ تک اپڑن دی تلقین کیتی اے :

الف ایہ تن میرا چشماں ہووے میں مرشد دیکھ نہ رجاں ہو
لُوں لُوں دے مڈھ لکھ لکھ چشماں اک کھولل اک کجاں ہو
آنیاں ڈٹھیاں صبر نہ آوے ہو رکتے دل بھجاں ہو
مُرشد دا دیدار ہے باہو مینوں لکھ کر ڈراں تجاں ہو

مُغل دُور دے زوال دے شروع وچ اک ہو روڈے صوفی شاعر سامنے
آؤندے نیں۔ ایہہ بابا بلجے شاہ ہوری نیں۔ اوہناں اُتے اکثر مستی تے مدہوشی
طاری رہندی سی۔ اوہ وحدت الوجود تے وحدت الشہود دونوں دے قائل نیں۔
ذکر تے علم دی تلقین سب توں بوہتی کر دے نیں۔ تجھے شاہ نے اپنیاں کافیاں وچ
بے باک لہجے دا استعمال کیتا اے۔ ایس گل توں وی اوہناں دے یقین دی بچگی دا
علم ہو جاندا اے کہ اوہ جس اعتماد تے بھروسے نال گل کر دے نیں اوہدے چکھے
اللہ نال جان پچھان تے قرب دی انتہا ہو سکدی اے :

ح مینوں چھڈ گئے آپ لد گئے میں وچ کیہ تقصیر
راتیں نیند نہ دن سکھ سستی اکھیں پلٹیا نیر

ایس ساری کافی وچ اک مان تے بھروسے دی فضا بھدی اے۔ مُغلاں
دے آخری دُور وچ تے انگریزاں دی حکومت دے پہلے ورہیاں وچ پنجابی
دے دو وڈے صوفی شاعر سامنے آؤندے نیں میاں محمد بخشؒ تے خواجہ غلام فریدؒ۔
میاں محمد بخشؒ ہوراں مجازی عشق نوں حقیقت تک اپڑن دا وسیلہ بنایا تے "سیف الملوک"
راہیں تصوف دیاں منزللاں پوریاں کیتیاں۔ اوہناں کول تصوف دی بنیاد عشق اے :

قصے ہو رکھے دے اندر درد اپنے کچھ ہوں

بن پیراں تاثیراں نہیں بے پیرے کد روون

عشق دے فلسفے اُتے سیف الملوک وچ 114 شعر لکھدے نہیں۔ ایس

توں اڈ اوہناں کول استغنا دا مسئلہ وی اہمیت رکھدا اے۔ ایس نوں بطور مسئلے دے اوہناں توں پہلیاں صوفیاں نے بیان نہیں کیتا۔ استغنا ہر پاسیوں بے نیاز ہو جانا نہ چنگی تے اتران تے نہ مندی تے گھبرانا۔ ایہدی وجہوں اوہ صبر، شکر، تقویٰ تے توکل دیاں منزلاں نوں پاندے نہیں۔ میاں صاحب دی اک ہور منزل وی انوکھی اے تے اوہ دے حیرت دی۔ ایہ حیرت اک صوفی اُتے اوس ویلے طاری ہوندی اے جد اوہ سلوک دیاں ساریاں منزلاں پوریاں کر لیندا اے تے بن اوہ اللہ دی ذات نوں اپنے سامنے دیکھدا اے۔

خواجہ غلام فرید وی مجازی حوالے نال عشق حقیقی تک اپڑن دا درس دیندے نہیں۔ سچل مرست وانگوں خواجہ صاحب وی ہفت زبان شاعر سن۔ مارواڑی تے ہندی زبان وی جاندے سن۔ فقہ، تفسیر، حدیث، منطق، علم الانساب تے رمل نجوم دے نال نال موسیقی وچ وی دلچسپی رکھدے سن۔ ایسے مشاہدے پاروں اوہ ”دوستی نوں وصال دی علامت بناندے نہیں کہ فطرت سب توں وڈی استاد ہوندی اے۔“ کافی دی صنف وچ خواجہ صاحب اُچا درجہ رکھدے نہیں۔ وحدت الوجود دے قائل سن تے ایہدے ای مبلغ وی سن۔ اوہناں دی سب توں وڈی خوبی اوہناں دے لہجے دی مٹھاس اے جیہدے وچ اوہ اللہ دیاں دکھو وکھریاں جھفتاں تے شانناں بیان کردے نہیں :

عشقی رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وی اوہناں دی شاعری وچ چوکھا لکھدا اے۔

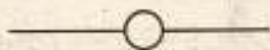
ہر صورت عین عیان آیا

بن دلبر شکل جمان آیا

عشقی رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وی اوہناں دی شاعری وچ چوکھا لکھدا اے۔

پنجابی شاعری دی جھولی صوفی شاعراں نے تصوف نال بھری ہوئی اے۔
 علی حیدر ملتانی، سید ہاشم شاہ تے ہدایت اللہ دے ناں دی تصوف وچ جانے
 پکھانے نیں۔ روایتی تصوف تے ہر شاعر کول لبھ جاندا اے۔ اوہ بھانویں ارث شاہ
 دی نیمبر ہووے تے بھانویں مولوی غلام رسول دی احسن القصص، اقبال دائم دا
 جگنماہ ہووے تے بھانویں پیر فضل گجراتی دی غزل۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر محمد بشیر گورایا

ڈاکٹر محمد بشیر گورایا پہلی جنوری 1940ء نوں چک 44 ضلع گجرات وچ پیدا ہوئے۔ مڈل تک تعلیم ایچھے اسی حاصل کیتی۔ 1955ء وچ اپنے آبائی پنٹ منڈیکے گورایا ضلع سیالکوٹ آئے۔ میٹرک تے ایف اے ڈسک توں کیتے۔ اپریل 1961ء وچ لاہور آگئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے نفسیات، ایم اے پنجابی، ایل ایل بی، پی ایچ ڈی تے ایم فل اقبالیات دیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ 1973ء توں 1980ء تیک اقدس پہلی کیشنرز دے مینیجر رہے۔ 1987ء تیک جناح اسلامیہ کالج آف کامرس دے پرنسپل، 1990ء تیک مسلم لاء کالج راولپنڈی دے پرنسپل تے دسمبر 1993ء تیک نیشنل کالج برائے ابلاغیات دے وی پرنسپل رہے۔
مقتدرہ قومی زبان لاہور دے نگران اعلیٰ رہے۔ اوہناں دیاں علمی تے ادبی کاوشاں مندرجہ ذیل نیں:

مولوی غلام رسول عالم پوری، ^{رحمۃ اللہ علیہ} حامد شاہ عباسی، پنجابی قاعدہ، سورۃ یسین دا پنجابی ترجمہ تے تفسیر، ابیات بابو دا پنجابی ترجمہ تے تشریح، پرنسپلز آف کمرشل لاء (انگلش) جدید اصول تجارت (اردو) نظر ثانی غزلیات خوشحال خاں خشک نشری پنجابی ترجمہ بزنس لاء (انگلش)

اوہناں دے علمی تے ادبی مضمون تے تقریریں ریڈیو تے ٹی وی توں نشر ہوئے رہندے نیں۔ تعلیم تے ادب بارے اوہناں دے مضمون تے کالم اکثر اخباراں تے رسالیاں وچ شائع ہوندے رہندے نیں۔

زراعت کہانی

زمین دے علماں دے ماہراں مطابق دنیا دا اکل رقبہ تقریبہ 30 ارب ایکڑ اے۔ جیہدا تین بٹا دس حصہ خشکی تے باقی سب پانی اے۔ ایہناں دے اک ہور اندازے موجب دنیا دا صرف دسواں حصہ زراعت لئی استعمال ہو رہیا اے۔ تاریخی طور تے ایہ وی ثابت اے کہ زمین اُتے زندگی دا آغاز پانی دے ذریعے ہو یا۔ قرآن پاک وچ سورۃ ہود دی آیت 7 وچ آؤندا اے۔

”تے اوہ اے جیہنے بنا ئے اسمان تے زمین سچھ دن وچ تے اوہا تخت سی پانی اُتے“۔ یعنی اسمان تے زمین دی مخلوق توں پہلاں پانی دی تخلیق ہوئی۔ جیہڑا مادہ حیات بنن والا سی۔

پانی تے زمین دونوں بل کے غذا پیدا کر دے نیں۔ ایہ عمل پرانے زمانے توں جاری اے۔ زمین توں اناج تے خوراک حاصل کرن لئی پانی بنیادی کردار ادا کردا اے۔ سورۃ کہف دی آیت 45 وچ کہیا گیا اے ”پانی اُتار یا اسماں اسمان توں فیراہدی وجہ نال زمین وچوں ریا ملیا مکلیا سبزہ“۔

پانی تو سب چیزاں بنیاں زمین اسمان تے سب کچھ ہوو
دنیا چھ دن وچ بستائی سبزہ میوہ رکھ جنور
پہلاں پہل لوک دریاواں، برساقی نالیاں تے نیویاں ٹوٹیاں دے کول آباد
ہوئے تے ایہتھے نیڑے نیڑے اسی زراعت دا کم شروع ہو یا۔ فیروکیں نیویاں
تھانواں چھپڑاں تے ڈوہنگیاں ٹوٹیاں وچ بارشاں دا پانی اکٹھا کرن لگ پئے۔
خشک موسماں وچ اوہ ایس پانی نال فصلان پیاں لگ پئے۔ اک یاں دو بندے

کنارے دے قریب پانی وچ کھلوکے کسے دا بڑے، کڑاہی، تانبے، پرتیاں
سینی نال پانی باہر اوس نالی وچ شدے سن چہڑی ایس مقصد لئی فصل تیک بنائی
ہوندی سی۔ ایس نوں جھٹلانا آکھیا جانداسی۔

پرانے زمانے وچ لوک بیر، پیلوں تے جنگل بیلے دے دوجے پھل کھا کے
گزر گزارا کر دے سن۔ فیر زمیناں وچ بی کھلارن لگ پئے۔ فیرواہی، جی لئی کسے شکل
وچ بل پنچالی بنائی گئی تے بل پنچالی نال جانوراں دا استعمال شروع ہو گیا۔ اوس زمانے
دی زراعت وچ ایہہ بڑا وڈا انقلاب سی۔

ایسے زمانے وچ واہی وان نوں جٹ، کسان، زمیندار، مزارع، راہک تے
ہاری آکھیا جان لگا۔ قصہ میرا پنجھا وچ سید وارث شاہ نے بل پنچالی، جوگ، کھی، رنبا
تے داتیاں دا ذکر اپنے شعراں وچ کیتا اے۔ سید وارث شاہ لکھدے ہیں :
= رانجھا جو تراواہ کے تھک رہیا لہا اریاں چھاؤں نوں آؤدا اے
بھتا آن کے بھابھی نے کول دھریا حال اپنا روکھا ڈنڈا لے

فیر لوکیں چھوٹیاں چھوٹیاں کھوٹیاں بنان لگ پئے۔ پراہمہ پانی دی واہن بیان
لئی استعمال نہیں کیتا جانداسی صرف سبزیاں تے چھوٹی چھوٹی کیاریاں والیاں فصللاں
نوں ای لایا جاسکداسی۔

فیر کھوہاں تے جھلاراں دا زمانہ آ گیا۔ کھوہ بنانا کوئی سوکھا کم نہیں سی۔ ایس
اُتے بڑا خرچ تے وقت لگداسی۔ نالے کھوہاں دے ٹھنڈے تے مٹھے پانی لئی
بڑے جتن کرنے پیندے سن۔

سیف الملوک وچ میاں محمد بخش ہوراں کھوہ تے جھلار دا ذکر رانج کیتا اے :

عجب سماں لگا وچ باغ چیکن کھوہ جھلاراں
بوڑیے کبے گل لگ مدے جویں بھرا بھرانواں

جھلاروی کھوہ وانگوں ای ہوندی سی۔ فرق صرف ایہہ اے کہ کھوہ دی کھدائی کرنی پیندی اے، جھلار کسے برساتی نالے یا چھپر کنڈھے تھوڑا جیہا ٹوٹیا کڈھ کے بنائی جانندی اے۔ پانی رڑھ رڑھ کے ایس ٹوٹے دل آجاندا اے۔

سائنس دان شروع توں ای کوشش کردے رہے کہ زراعت جانوراں تے انساناں لئی زیادہ توں زیادہ پانی دابند و بست کیتا جاوے۔ دریاواں توں، نہراں، بیراج، ہیڈ تے ڈیم ایسے لئی بنائے گئے نیں تے آج کل کئی ٹکلاں وچ مصنوعی بارشاں دسان لئی تحقیق کیتی گئی اے۔

زراعت دا دو جاجز بنی نیں۔ پرانے زمانے دے بی زیادہ پیداوار نہیں دیندے سن۔ جویں جویں جی ددھ دے گئے نویاں نویاں قسماں دے اجیہے بنی نیجے جان لگے جیہڑے زیادہ جھاڑ دیندے سن۔ پڑچول دے ذریعے ہن اجیہے بنی دی تیار کر لے گئے نیں جیہڑے کچھ بے موسیاں بنریاں پھل تے فصللاں پیدا کرن لگ گئے نیں۔ پنجاب وچ کنگ سب توں وڈی فصل اے تے ساڈھی خوراک تے معیشت دا زیادہ تر دار و مدار وی ایس فصل اُتے ای ہوندا اے۔ ایس کر کے ایس فصل دی بجائی کٹائی، تے گہائی ول بڑا دھیان دتا جاندا اے۔ ایس تے ہر کسے دیاں آساں ہوندیاں نیں۔ عام طور تے کسان فصل چک کے مُنڈیاں کڑیاں دے ویاہ رچا دیندے نیں۔ تے مُٹیاراں گاؤن لگ پیندیاں نیں :

ہن فصللاں چکیاں گٹیاں دا ج دھیاں بناٹے نیں

دنیا چار دناں دی بچھنا نہیں مڑسہرا گانا

کنک دی بجائی ویلے سر کرن دا جتن کیتا جاندا اے۔ پر ایہدی کٹائی تے گہائی ویلے نال کرن لئی دنگاراں وی پائیاں جاندیاں سن۔ ڈھول، الاسارا دن رگا لائی رکھداتے واڈھے جوش خروش نال واڈھی کر دے ریہندے سن۔ سوانیاں، واڈھیاں

لئی حلوسے پوڑے تے چوہنگیاں والیاں تندوری روٹیاں خاص طور تے تیار کر کے
لیاؤندیاں سن۔

کنک پچھوں مُنجی پنجاب دی اک وڈی فصل اے۔ مُنجی عام طور تے لاب
(پنیری) دی لگدی اے۔ مُنجی دا بی پہلاں اک تھال چھٹے نال بیجا جا۔ س۔ بد بوٹے
فٹ سوائف دے ہو جانداں نیں تے فیڑاں توں اکھیڑ کے کدو کیتیاں کھیتاں وچ
اوہ پودے اک اک کر کے پانی والی نرم زمین وچ لائے جانداں نیں۔ ایہناں بوٹیاں
توں لاب آکھیا جاندا اے۔ مُنجی دے پکن تیک ایس وچ پانی کھلوتا رہنا چاہیدا اے۔
مُنجی دی پرالی دی مال ڈنگر دے پھیاں لئی کم آؤندی اے۔ پرالی دا گتا وی بنایا
جاندا اے تے پرالی پکینگ دے دی کم آؤندی اے۔

کپاہ ریشے دار فصل اے تے ایہدا شمار وی پنجاب دیاں وڈیاں فصلوں وچ
ہوندا اے۔ کپاہ دی ہر شے انساناں تے جانورن دے کم آؤندی اے۔ روں
دے کپڑے تے رستے بن دے نیں۔ بی داتیل کھانیاں وچ استعمال ہوندا اے۔
بی دے خول نوں کھل آکھیا جاندا اے۔ اوہ جانورن نوں چارے لئی توڑی وچ ملا کے
کھوائی جاندی اے تے ایہدے سکے بوٹے (منشٹی) بالن دے کم آؤندی نیں۔
کپاہ چھٹے نال وی بجی جاندی اے تے نالی وی۔ ملتان، بہاولپور، مظفر گڑھ،
ساہیوال، وہاڑی، رحیم یارخاں، بہاولنگر، خانیوال دا علاقہ کپاہ دا علاقہ اے۔
کپاہ دا بی رات نوں پانی وچ بھینوں دتا جاندا اے تاں جے بی داخل بیجن
توں پہلاں ڈرا نرم ہو جاوے۔ مال ڈنگر لئی مکئی وی کپاہ وچ بیج دتی جاندی اے۔
ایس نوں تریڑا آکھیا جاندا اے۔ گھر دے کپڑے کھیس چادراں تے کتن ٹنبن تے بستریاں
لئی ایسی کپاہ بڑی پسند کیتی جاندی اے۔ خاکی کپاہ صرف کھیس تے چادراں
لئی بجی جاندی اے۔

گڑشکر دیاں ضرورتاں لئی پرانے زمانے توں ای کما دیجیا جا رہیا اے۔ کما دے
دے سٹے لائے جان دے نہیں۔ دو جیاں فصللاں وانگوں بوہتی پیداوار لئی کما دے
دی کئی بی مشہور ہوئے نہیں۔ کما دے سٹے دو دو ترن ترن فٹ دے فاصلے تے
لائے جان دے نہیں۔ کما دے بارے سیانیاں دا کھان اے :

کما دے لاء پھگن	ویکھ کما دا پھبن
کما دے لاء چیترا	ویکھ کھیتراں دے کھیترا
کما دے لاء وسا کھ	رکھ اللہ دی آس
کما دے لاء جیٹھ	اڑاڑ پیا ویکھ

کما دے لاء وی کوئی شے ضائع نہیں جاندی۔ گتے دی روہ، فیروزہ توں گڑ، شکر
تے کھنڈ بن جان دے میں۔ آگ مال ڈنگر دے پھٹیاں لئی تے چھوٹی تے چورا بان دے
کم آجان دے نہیں۔

مکئی، باجرہ، توریا، گوارا، دالاں تے اوہ فصللاں جیہڑیاں تھوڑیاں تھوڑیاں
بیجیاں جاندیاں نہیں اوہناں دا تفصیلی ذکر ایہ تھے ممکن نہیں۔ سرکاری طور تے پنجاب
دیاں فصللاں نوں دو موسم دا وچ ونڈیا گیا اے۔ اک ربیع (ہاڑی) تے دو جیاں خریف
(ساؤنی) دیاں فصللاں میں۔ آج کل باغبانی، پولٹری فارم، گوٹ فارم، ڈیری فارم،
شڈ فارم، ڈک فارم، فٹ فارم، شمد دیاں مکھیاں تے رشیم دے کیڑے پالن وی
زراعت وچ شامل اے۔ پنجاب دیاں فصللاں دی اک ہور طریقے نال وی ونڈ کیتی
جان دی اے۔ ایس ونڈ موجب اک اناج یعنی ستیاں والیاں فصللاں میں۔ کنک،
مکئی، باجرہ، مہنچی، سوانک تے کنگنی وغیرہ، دو جیاں پھلی دار یعنی روغن دیاں فصللاں
میں۔ توریا، مونگ پھلی، سرہیوں، رائی، تارا میرا، گوارا، تل تے اسی میں پر
سورج مکھی، سویا بین، بنولے، مکئی، توریا تے سرہیوں دے تیل اچ کل عام طوٹے

کھانیاں وچ استعمال ہو رہے ہیں۔ تریبجیاں ریشے دار یعنی دھاگے والیاں فصلوں میں ایہناں وچ کپاہ، سن، سکڑا تے پٹ سن دا ذکر کیتا جاندا اے۔ دالاں دی پھلی دار فصلوں وچ شامل نہیں پر ایہہ روغن دار نہیں ہوندیاں۔

زراعت دا تریبجیاں وچ ڈا اجزاں فردی قوت اے۔ واہن بنی دے ام لئی بنے جی ہون مقررے نہیں۔ ایس پیشے وچ فردی قوت نوں بڑی اہمیت حاصل اے۔ بل پنجالی دے ذریعے جانورن دا زراعت لئی استعمال دی فردی قوت وچ وادھے دا موجب بنیا۔

ساڈے تین طبقے زراعت دے پیشے نال تعلق رکھدے ہیں۔ اک وڈے جاگیردار تے زمیندار، دوجے درمیانے تے چھوٹے درجے دے زمیندار تے تریبجے مزارعے، راہک تے ہاری۔ پر درمیانے درجے دے زمیندار تے مزارعے زراعت وچ مرکزی کردار ادا کر رہے ہیں۔

اک زمانے وچ زراعت لئی بوہت بندیاں دی ضرورت ہوندی سی۔ گھر وچ چتے جی بوہتے ہوندے اوئی خوشحالی زیادہ ہوندی۔ پر جس گھر وچ مرد گھٹ ہوندے اوس گھر دیاں عورتاں نوں وی کھیتاں وچ کم کرنے پیندے سن۔ پتھے وڈھنے کترنے عام طور تے عورتاں دے ذمے ہوندا سی۔ اوہ مرداں پچھے سویرے لستی پراٹھے فیر شکر در پہرے تھتالے کے اپڑ جان دیاں، مرد بھانویں ہلاں پچھے ہون یا جنگل بیلے مال ڈنگراں پچھے اوہناں نوں روٹی، پانی سوانیاں اسی پہنچاؤندیاں سن۔

ہن زراعت نے اک جدید سائنس دی حیثیت اختیار کر لئی اے۔ پچھلے کئی ورہیاں توں فصلوں دی بجائی لئی رقبہ متواتر دھ رہیا اے۔ کچیاں روہیاں تے سیم تھور وایاں بے شمار زمیناں آباد ہو گئیاں ہیں تے فی ایکڑ پیداوار وچ وادھا ہو رہیا اے۔

پنجاب وچ پہلی واری 1950ء دے دہاکے ٹریکٹر آؤنے شروع ہوئے۔
 زمیناں واہن بیجی لئی ٹریکٹراں نے بڑیاں سہولتاں پیدا کردتیاں نیں۔ ٹریکٹر سخت توں
 سخت زمیناں واہندے کراہ تے سہاگہ دی مار دے نیں۔ ٹریکٹر مال کئی قسم دیاں ہکلاں
 چلائیاں جان دیاں نیں۔ ایہہ ہکلاں زمین نوں فصل دی بجائی لئی تیار کردیاں نیں تے
 فصلوں بیجی لئی استعمال کیتیاں جان دیاں نیں۔
 زراعت وچ مشیناں دا استعمال اک بوہت وڈا انقلاب اے۔

(غیر مطبوعہ)

سجاد حیدر

سجاد حیدر گجرات دے اک پنڈ موہلہ وچ اک علمی، ادبی شخصیت پیرزادہ نور حسین آذری دے گھر 1919ء نوں پیدا ہوئے۔ میٹرک دا امتحان گجرات توں بی اے تے ایم اے فارسی دے امتحان گورنمنٹ کالج لاہور توں پاس کیتے۔ 1944ء وچ اطلاعات دے محکمے وچ ملازم ہو گئے تے آل انڈیا ریڈیو لاہور دے دیہاتی پروگرام دے نگران مقرر ہوئے۔ قیام پاکستان توں بعد تعلقات عامہ دے محکمے وچ انفارمیشن آفیسر بنائے گئے پر دوبارہ ریڈیو پاکستان آگے جتھوں ریجنل ڈائریکٹر دے عہدے توں ریٹائر ہوئے۔ ایسے دوران پنجاب آرٹس کونسل دے ڈائریکٹر وی رہے۔ بعد وچ پنجابی ادبی بورڈ لاہور دے صدر وی رہے۔

سجاد حیدر نے بوہت سارے نشریاتی (ریڈیائی) ڈرامے لکھے۔ جنہاں وچوں چار مجموعے 'موادے ہوکے'، 'سورج مکھی'، 'بول مٹی دیا باویا' تے 'کالا پتن' شائع ہو چکے نیں۔ 1992ء وچ "چیترا باغ" ناول لکھیا۔ سجاد حیدر دے فن پاریاں وچ پنجاب دے دیہاتی وسیب دیاں ون سوتیاں مورتاں تے منظر نظر آؤندے نیں۔ اوہناں دے کردار جیوندے جاگدے تے ایس مٹی دے جمے جائے محسوس ہوندے نیں۔

1980ء وچ اوہناں نے پنجابی واراں دا اردو وچ بڑا خوبصورت ترجمہ تے 1986ء وچ پنجابی دیاں نمائندہ کہانیاں دا اک انتخاب وی شائع کیتا۔

اوہناں واقفی، فکری، علمی، ادبی تے تخلیقی سفر ساری عمر جاری رہیا۔ دسمبر 1996ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

پتنگے

کردار

1 - ماسٹر مجید اللہ	_____	جوان، جاندار، مہذب آواز۔
2 - ماں کرماں والی	_____	مُعمر، اُن پڑھ عورت۔
3 - ثریا	_____	مٹھی بھاری والی نرم آواز۔
4 - انسپکٹر	_____	کاروباری، بازعب آواز۔
5 - اظہر	_____	اخباری رپورٹر۔
6 - محمد سعید	_____	پُر خلوص تے ہمدرد، شائستہ آواز۔
7 - صفدر	_____	شرمیلا تے کم گونو جوان، آواز وچ اُداسی۔
8 - رحمت خاں	_____	ہیڈ کانسٹیبل پولیس۔
9 - ناچی	_____	بچہ (عمر 4 سال)

انسپکٹر: ہاں رحمت خاں کیہ گل اے؟

رحمت: جناب اک کیس پھڑیا اے پچیاں دے اغوادا۔ جناب آج کل شہر وچ پچیاں دے اغوادیاں بڑیاں وارداتاں ہورہیاں نہیں۔ چھوٹے تھانیدار ملک زمان صاحب نے گشت واسطے تین پارٹیاں بنایاں۔ میری پارٹی دی ڈیوٹی شہر دے باغاں تے پارکاں تے لگی۔ اسیں چھ دنوں توں روزانہ شاہیں گول باغ جانڈے ساں۔ او تھے ایہہ جنا، مہنیرے ویلے اک گٹھے بچے تے آکے بہہ جانڈا تے کھیسے وچوں اُن بچھو کے غبارے کڈھ کے کول رکھ لیندا۔ فیر نیڑے کھیڈ دیاں پچیاں نال کسے نہ کسے

بہانے دل جاندا۔ اینج جدوں کجھ بچے ایہدے دولے کٹھے ہو جاندے تے ایہہ اوہناں نوں پھوک بھر بھر کے غبارے وںڈدا۔ اینج ایہہ روز دے دس باراں غبارے مُفت وںڈدیندا اے۔ اج جدوں ایہہ باغوں نکلیا تے اسیں ایہدے مگر و مگری ٹر پئے۔ ایہہ پرانی انارکلی دی اک گلی وچ جا کے اک پرانے جیسے مکان دے بوسے اگے کھلورہیا۔ چوکھا چرمگروں اک مائی باہر نکلی۔ اوہدی گودی وچ چھوٹا جیہا بچہ سی۔ ایہنے اوس مائی کوں بچہ لین دی کوشش کیتی پر اوہنے نہ دتا۔ فیڑا ہوا دہنوں کجھ آہندا رہیا۔ جیہڑا اسیں مہیں سُن سکے۔ اخیر ایہنے بچہ اوس مائی کوں کھوہ لیا تے اک پاسے ٹرہیا۔ اوس مائی نے رولا پادتا تے ایہہ بچہ اوہنوں پھڑا کے اوتھوں بھل آیا۔ اسیں ایہنوں شبہ وچ پھڑ لیا اے اں۔ ایہہ آہندا اے میں تے بچے نوں دکا نوں ٹافیاں لے کے دین واسطے چکیا سی۔ دسو جی ایہہ کوئی منن والی گل اے ؟

انسپکٹر : ایہدی تلاشی لئی آ ؟

رحمت : جی جناب ! ایہدے کوں اک سگرٹاں دی ڈٹی تے کجھ کاغذ نکلے

نیں۔ جناب اُنچ تے ایہہ سگرٹ عام جیسے دسدے نہیں پر ایہناں وچ لازمی چرس رکھی ہوئی اے۔ ایہہ چنگا بھلا جرائم پیشہ لگدا اے جناب۔

انسپکٹر : اسیں کیمیاٹی معائنہ کراں گے تے آپے دس پوسے گاتوں اوس گھر

دا پتہ نشان تے نوٹ کر لیا اے نا ؟

رحمت : جناب میں پورا نقشہ بنا لیا اے۔ باقی اسیں آپ ایہدے کوں پکھ

لواں گے۔

انسپکٹر : اچھا اچھا کیوں ویں وارداتیا ! توں اپنی کہانی پا۔

- مجید: کہانی اے پٹی پرانے زمانے وچ جدوں بندے جانوراں دی بولی سمجھدے سن، اک شہر وچ کسے ڈھوائی دے کم واسطے لڈو جانوراں دی لوڑ پے گئی۔ ہریا سے پیادے لہن لگ پئے تے جانوراں نوں دی سُوہ لگ گئی۔ دگارتوں پچن واسطے اٹھ، گھوڑے تے فخر کھوتے شن لگ پئے۔ اک بندے جدوں دیکھیا پٹی لومبڑی دی نسی جارہی اے تے اوہنے آواز دتی توں کیڑی اٹھ، گھوڑے دی نسل وچوں ایں۔ تینوں کیہنے پھڑنا اے؟ اوہنے نسدی نسدی نے جواب دتا دگا پھڑن والیاں میرا مماندرا نہیں رلانا۔ کیہ پتہ مینوں اٹھ اسی سمجھ لین۔ ایہہ بھائی ہو ریں دی مینوں اٹھ سمجھ کے پھڑ لیاٹے نیں۔
- انسپکٹر: مشکریاں کرنا ایں؟ ہیڈ کانسٹیبل رحمت خاں سچا اے۔ توں چنگا بھلا جرائم پیشہ لگنا ایں۔ ناں کیہ اے تیرا؟
- مجید: مجید اللہ۔
- انسپکٹر: کیتھے رہنا ایں؟
- مجید: اسلام پورے، گلی نمبر 7 وچ، اخیر لے سٹاپ دے سامنے۔
- انسپکٹر: شکلوں تے پڑھیا لکھیا لگنا ایں۔ کیہ تعلیم اے تیری؟
- مجید: بی اے۔ بی ٹی۔
- انسپکٹر: بی ٹی تے ماسٹر ہون دے نیں توں دی ماسٹر ایں؟
- مجید: ہوندا ساں۔
- انسپکٹر: ہاں ماسٹرنوں کیہ لہجدا اے، ہُن توں جیہڑا کم پھڑیا اے ایہدے وچ بڑی پیدا اے۔
- مجید: انسپکٹر صاحب اجے میرا جرم ثابت نہیں ہويا، تساں مینوں پہلے اسی

محرم سمجھ لیا اے؟

انسپکٹر: توں اجے تیکر اپنی صفائی وچ کوئی بیان نہیں دتا۔ فیر میں تینوں محرم کیوں نہ سمجھاں؟

مجید: بے شک سمجھو، پر یاد رکھو! ایہہ تھا نہ اے عدالت نہیں۔

انسپکٹر: اچھا اچھا ساڈے نال بوہتیاں قنون داناں نہ پھول، رحمت خان ایہنوں لے جا کے محرر کول بٹھا۔ میں دیہلا ہو کے ایہدے نال فیر گل کراں گا۔

رحمت: چل وئی جوان۔

مجید: انسپکٹر صاحب تیں میرے گھر اک پیغام بھجوا سکدے او؟

انسپکٹر: گھراں وچ اطلاعوں کرنیاں ساڈا کم نہیں، کیہنوں پیغام بھجوانا ای؟

مجید: اک بڑھی مائی اے، معذور و چاری۔

انسپکٹر: تیری ماں اے؟

مجید: ماں ای سمجھو۔ (اک بندے دے اندر آؤن داتاثر)

آواز: السلام علیکم میاں صاحب، کوئی نواں کیس اے؟

انسپکٹر: آؤ اظہر صاحب بیٹھو (مجید اللہ نوں) توں جا بھئی۔

اظہر: میاں صاحب ایہنوں کڈھن دی ایڈی کاہل نہ کرو۔ اسیں دی ایہدے نال دو گلاں کر لیئے۔

انسپکٹر: کوئی نہیں جی پچیاں دے اغوا د ا شبہہ اے ایہدے تے، کوئی نامی گرامی ڈاکو نہیں۔

اظہر: گل تے آساں آپ بنانی ہوندی اے میاں صاحب! جے چاہیے تے ڈاکے دی خبر اندر لے صفحے تے اک کالم دی گٹھے لادیئے تے

پچھیاں دے اغوادے شنبے وچ پھڑے ہوئے ملزم دی خبر پہلے صفحے
تے شہ سُرخ بن جائے۔

انسپکٹر: اے ایہدے نال گلاں تے نہیں ہوئیاں پر اپنا ناں پتہ دسدے
ہوئے ایہنے آکھیا اے جے ایہدی تعلیم بی اے بی ٹی اے تے ایہ
سکول ماسٹر رہ چکیا اے۔

اظہر: لٹو فیر خبر تے بن گئی، باقی گلاں میں آپ پچھ لال گا۔ تئیں ذرا ایہنوں
میرے کول تھوڑا چہر بہن دیو۔

انسپکٹر: جویں تہاڈی مرضی، پر خبر وچ پچھیاں دے اغوا دیاں وارداتاں نوں
روکن واسطے ساڈی مہم دا ذکر کرنا پوے گا۔

اظہر: کیوں نہیں میاں صاحب تہاڈی مہم داوی ذکر ہووے گا۔ تئیں
فکر نہ کرو۔

انسپکٹر: رحمت خان اظہر صاحب تے ایس آدمی نوں میرے نال سے کرے
وچ بھاتے اندر چاء وی گھلیں۔

رحمت: ٹھیک اے جناب۔

پڑھی عورت: (دوروں نیڑے آؤندے ہوئے) دے پتر میں وڈے متھانیدار
نال گل کرنی اے۔ مینوں لنگھ جان دے میں اپنے پتر دا پتہ کرن آئی
آں جنہوں بے دو ساؤل لیا نہیں۔

انسپکٹر: کیہ گل اے مائی؟

رحمت: جناب ایہ مائی آکھدی اے میں مجید دی ماں واں، دھکے نال
اندر آڈھی اے۔

مائی: میں نمائی کرماں والی آں جویں، میرا ناں تے کرماں ماری ہونا چاہی داسی۔

پہلوں لوک صفدر رومی ماں بلاندرے سن، جدوں اوہ نہ رہیا تے میرے
اُتے ترس کھا کے مجید مینوں اپنی ماں بنا لیا۔ ہُن مجید وی تساں کھوہ
لیا اے (رون لگ پیندی اے)

انسپکٹر:

مائی میری کوئی اوہدے نال دشمنی اے؟ اپنی صفائی پیش چا کرے تے
گھر گڑ جائے۔

مائی:

نصیحتاں نہ کر تھانیدارا، خدا توں ڈرتے غریب دی ہا توں بچ (رون
لگدی اے)۔

انسپکٹر:

ایتھے بہہ جا ماں کر ماں والیئے تے مینوں پہلوں مجید دا آگاہ چھاتے دس۔
میں مجید اللہ دا پچھلا گھر نہیں دیکھیا۔ میں تے اوہنوں پہلی واری لاہور
دے ٹیشن اُتے ملی آں۔ پر مینوں رنج لگدا اے جو میں ماسٹر مجید
نوں ملن ای پاکستان آئی آں۔ اوہ میری لکھ وچوں تے نہیں جمیا پر
مینوں سگواں صفدر لگدا اے۔

مائی:

صفدر تہاڈا پتر اے؟

انسپکٹر:

ہاں سوہنیا! مانواں پُت جمدیاں نہیں۔ فیر اوہ پُت جمانوں ٹردی جان
تے ہر ویلے مانواں دیاں نظراں دے سامنے رہندے نہیں۔ ہمدے
بولدے نہیں اُترجواب دیندے نہیں تے کدی چولا بدل کے کول رہن
لگ پیندے نہیں۔ جو میں میرا مجید۔

مائی:

پر مائی صفدر نوں کہیہ ہویا؟

انسپکٹر:

صفدر کلاس پتر، اوہنوں جیوندیاں ای کوئی ہوش ہسرت نہیں سی مہیتوں
تے اوہ ایتھے آدن توں چار مہینے پہلوں ای دچھڑ گیا سی۔

مائی:

اوہ، کوں؟

انسپکٹر:

مومیاں تے وچھڑیاں دی کہانی لٹی ہوندی اے۔ اسیں امبرسر ہندے
 ماں : ماں جدوں میرا صفدر ست جماعتاں پڑھ بیٹھا تے اودا پیوفوت ہو گیا۔
 میں اپنے پترنوں اک بجاجی دی ہٹی تے نوکر کراتا تے ساڈا گزارہ ہون
 لگ پیا۔ کجھ درمیاں نوں صفدر جوان ہو گیا تے ساڈے گھر دے اگوں
 اک بلانے راہ پالیا۔

انسپکٹر : بلانے جو جیسی ؟

انسپکٹر : ماں : اک سکول جاندی کڑی سی پتر، اودا ولا کیہ دوس، صفدر نوں اسی کجھ ہو گیا۔
 جدوں اوہ سویلے ساڈے بوسے اگوں لنگھدی ایہہ باہر تھڑے اُتے
 بہہ کے اہنوں دیہندار ہندا۔ جدوں اوہ سکولوں پہنچھا اتہہ مڑدی ایہہ
 دکا نوں سارے کم چھڈ کے فیر تھڑے تے جا ہندا۔
 تے فیر ایس سدا دا انت کیہ ہویا ؟

انسپکٹر :

انسپکٹر : ماں : ہونا کیہ سی اوس کڑی داویا ہو گیا تے اوہ اپنے سوہرے گھر جاندھر
 ٹر گئی۔ اودے جان مگر دوں میرا پتر فقیر ہو گیا اودہنوں کوئی سر پیر دی ہوش
 نہ رہی تے ایسے حال وچ چار سال گزر گئے۔ فیر اک دن صبح سویلے اٹھ
 کے اینج تیار ہو گیا جو میں کدھرے جانا ہووے تے میرے کول آکے آکھن
 لگا۔ ”اماں مینوں بلادا آگیا اے تیں وی اجازت دیو میں جاں۔“ میں آکھیا۔
 پتر اتوں مینوں چھڈ کے ٹر گیا تے میرے اُتے مٹی دے دو بک کون پائے
 گاڈ آکھن لگا۔ ”اوہ وی آرہیا اے پر اوہ تہانوں نوں گھر آکے ملے گا۔“
 اودہو گل ہوئی۔ میں پاکستان آئی تے اللہ مینوں مجید چا دتا۔

انسپکٹر : ایہہ مجید تہانوں کتھوں ملیا ؟

انسپکٹر : ماں : امبرسر نوں اسیں سارے لٹے پٹے پاکستان توں صدقے ہو کے ایسے

اڑے تے میں اپنے گلی محلے والیاں نال مہاجراں دے کیمپ نہ گئی۔
 میں افسراں دی منت کیتی پئی مینوں لاہور دے ٹیشن اُتے رہن دین -
 مجید اللہ دی دی ای تھے ٹیشن تے ای ڈیوٹی لگی ہوئی سی۔

مجید : اماں جی میں دیکھ رہیاں تیس کدوں دے اپنا سیمان لے کے ای تھے
 پلیٹ فارم دی اک ٹکڑے بیٹھے او، تیس کتھے جانا اے ؟

مائی : ہُن اگے کتھے جانا اے پُتر، ہُن تے جدوں وعدہ پورا ہو گیا اگلے جہان
 ای جاں گے۔ ایس سوہنے پاکستان اڈنا سی، ای تھے اُڑ گئے آن اسان
 ہو رکھ رہے نہیں جانا۔

مجید : ماں جی تیس اپنے گھر آگئے او ایہدوں وڈا تے ایہدوں سوہنا ہو رکھ پڑا
 گھر ہو سکدا اے ؟ ایہ ساڈا ساریاں دا گھر لے ماں جی ساڈا سوہنا پاکستان -
 مائی : شالا سدا وسدا رہوے ساڈا ایہہ پاکستان۔

مجید : فیر ای تھے اُڑ کے کسے ہو گھر دی گل نہ کرو، اُنج رہن واسطے کوٹھا میرا حاضر
 اے۔ مینوں دی اپنا پُتر ای سمجھو۔

مائی : دے جیویں مینوں توں سگواں صفدر لگنا ایں۔ ای تھے بہہ جا میرے کول
 تیرا ناں کیہ اے پُتر ؟

مجید : میرا ناں مجید اللہ اے اماں جی، میں جانندھوں آیاں۔

مائی : جانندھوں ؟ جتھے میرا پُتر صفدر رہندا سی۔ پتہ نہیں ایس ویلے کس
 حال وچ ہونا اے میرا پُتر ؟

مجید : تیس چلو میرے نال میں آپ روزانہ آکے ساریاں گڈیاں دیکھیا کراں گا
 تے صفدر نول بھال گا میری ای تھے ای ڈیوٹی لگی ہوئی اے۔

مائی : توں ریوے وچ لوکراں پتھ ؟

- مجید: منہیں آتاں جی میں مہاجراں دی دیکھ بھال دے سرکاری محکمے وچ عارضی ملازم آں، میں کیمپاں وچ وی تہاڈے پترنوں تلاش کراں گا۔
- مائی: رب تیرا بھلا کرے، پتر تیرے گھر ہو رکتے جی میں؟
- مجید: میں گھر وچ کلاواں آتاں جی۔ میرا کلیاں بڑا دل گھبراندا اے، ایس کر کے آکھیا اے میرے نال چلو، کجھ میرے گھر وچ وی رونق ہووے۔
- مائی: تے توں کلا اسی پاکستان ٹرا آیا ایس مجید پتر؟ گھر دے کیتھے چھڈ آیا ایس؟
- مجید: ایہہ وی تہاڈے پتر دے ٹرجان وانگر لکاء والی گل اے۔ آتاں جی تے ایستھے بندیاں دے کن سن دے نہیں۔ چلو گھر چلیے۔

- مائی: رنج میں مجید اللہ دے نال اوہدے گھر آگئی اوہ کرایا والا مینوں اپنی ماں سمجھدا اے تے میری بڑی خدمت کردا اے۔ اوہ روزانہ ٹیشن تے جا کے صفدر نون لبجدار بیا تے کیمپاں وچوں جا کے اوہا پتہ کردار بیا۔ ایس حال وچ چارور ہے ہو گئے میں جیہناں آؤناسی اوہ سارے آگئے نہیں۔ پر میرا صفدر نہیں مڑیا، پتہ نہیں جیوندا وی اے کہ نہیں۔
- (رون لگ پیندی اے)

- انسپکٹر: حوصلہ کر مائی، اسیں ضابطے دی کارروائی مکمل کر کے مجید اللہ نون گھر گھل دیاں گے۔

- مائی: پتر تھانیدارا! مجید اللہ نون میرے نال اسی گھل دے، رب تینوں بڑا اجر دے گا۔ ایس ہڈھی نمائی دی باہ نہ لے، یاد رکھ جیہدا کوئی منہیں ہوندا خدا ہوندا اے۔

- انسپکٹر: مائی آکھیا اے مجید اللہ کولوں پچھ پچھ کر کے اوہنوں گھر گھل دیاں گے۔

توں۔ تمہے گل امی نہیں سمجھدی (کسے دے اچانک کرے وچ داخل ہون دی آواز)۔

محمد سعید: کیہنوں سمجھان دی کوشش کر رہے او میاں صاحب ؟

انسپکٹر: آؤ جی آؤ وکیل صاحب تشریف رکھو کجج آئے او سعید صاحب ؟

سعید: میں تے اخبار پڑھ کے سویر و سویر تہاڈے دل آگیاں۔ اخبار والے

دی بڑیاں دلچسپ سُرخیاں لاندے نیں۔ تسیں وی اج دے پرپے

وچ خبر پڑھی ہونی اے۔ ”تحریک آزادی کا کارکن بچوں کے اغوا کے الزام میں

گرفتار کر لیا گیا۔ ملزم جالندھر میں ایک ہائی سکول کا ہیڈ ماسٹر تھا“

انسپکٹر: میں خبر تے نہیں پڑھی پر کل اک اخبار دار پور ڈھرتی تھے آیا سی تے اوہنے

ملزم نال گلاں کیتیاں نیں۔ اوہ کہانی بنا کے لے گیا ہونا اے۔

سعید: میں وی مجید اللہ نوں من آیاں۔

انسپکٹر: تہانوں اوہنے وکیل کیتا اے ؟ پر اے تے چلان وی تیار نہیں ہو یا۔

اوہدے بیان وی نہیں ہوئے۔

سعید: میں مجید اللہ دا وکیل نہیں اوہرا دوست آں۔

انسپکٹر: سعید صاحب تسیں مجید اللہ دے دوست او ؟

سعید: کیوں ایہدے وچ حیرانی دی کیہ گل اے ؟

انسپکٹر: تہاڈا ایہہ جیسے جرائم پیشہ بندیاں نال کیہ کم ؟

سعید: میاں صاحب سب ہن سانوں اپنی سوچ بدل لینی چاہی دی اے۔ پرانا انگریزی

قانون سی پٹی ہر بندہ مجرم اے جد تیکر اوہ اپنے آپ توں الزام رد نہ کر

سکے۔ ساڈا اسلامی اصول ایہہ دے پٹی ہر بندہ بے گناہ اے جد تیکر

اوہدے تے جرم ثابت نہ ہوئے۔

- انپکٹر: وکیل صاحب تیس مجید اللہ نوں کویں جان دے او۔
- سعید: میں ماسٹر مجید اللہ داسنگی دی آل تے شاگردی مجید اللہ قرآن دا حافظے۔
- انپکٹر: مینوں مجید اللہ دی ساری حقیقت کھول کے دسو سعید صاحب۔
- سعید: میں جالندھر شہر دارہن والاواں، جدوں قائد اعظم دے حکم نال پاکستان دی عام تحریک شروع ہوئی تے ہندوستان دے ہر شہر وچ جلوس نکلے اوہوں میں لاہور لاء کالج دے آخری سال وچ پڑھداساں، طالب علمیاں وچ جوش خروش توں ڈر کے یونیورسٹی نے کالج بند کر دتا تے میں اپنے شہر ٹر آیا۔
- اوہتھے دی روزانہ جلوس نکلدے سن۔ میں وی جلوساں وچ شامل ہون لگ پیا تے فیر ہونی ہوئی تقریراں وی کرنیاں شروع کر دتیاں۔ پرساڈے شہر دے جواناں داسب توں جو شیلارہنما ماسٹر مجید اللہ سی۔
- انپکٹر: ایہہ ماسٹر تے بڑی بلا اے۔
- سعید: ماسٹر مجید اللہ مردِ مومن اے، ایہدی ایمان دی طاقت پہاڑ نال وی ٹکرا جاندی اے۔ انج ایڈاساڈاے جویں موہنہ وچ زبان اسی نہ ہوئے ایہہ درویشاں دی نشانی اے۔
- انپکٹر: تمہاڈیاں ایہہ ساریاں گلاں سُن کے میں حیران پیا ہوناں جے ایہو جیہا بندہ روز شا میں آوارہ لوکاں وانگر پارکاں وچ جا کے بالاں نوں غباریاں نال کیوں پرچاند اے؟ تے فیر کل راتیں ایہہ اک گھروں جا کے بکا جیہا بال چک لیا تمہاڈیاں گلاں توں ماسٹر بردہ فروش تے نہیں لگدا۔
- سعید: اوہ تے آپ بردہ اے میاں صاحب اپنا آپ وی بیچ کے اوہنے پاکستان لیا اے۔ باقی جیہڑا تمہاڈے دل وچ شک اے اوہ تیس ماسٹر ہوراں کوں پچھ کے دُور کر لوؤ۔

- انسپکٹر: اوہ اللہ دابندہ فیر کوئی اٹھ لو مہٹری دی کہانی سُنادے گا۔ سانوں تے
 اوہ کجھ دسد اسی نہیں۔
- سعید: میاں صاحب دس نمبرے نوں بکوان تے دُکھیے دادل پھولن دی ترکیب
 آکو نہیں ہوندی۔ تسیں اوہنوں بلا کے میرے کول بٹھ۔ وہ اپنے گل
 حقیقت بیان کر دے گا۔
- انسپکٹر: بھلی گل اے۔
- سعید: (جذباتی ہو کے) میرا میرا، میرا استاد، میرا بھائی (بغلگیر ہون دا تاثر کس
 حال وچ اومولا؟
- مجید: جس حال وچ رب رکھے شکر اے، سعید صاحب نوں جہان وچ رب
 فیر ملایا اے۔
- سعید: مل تے پہلوں ای پندے پر تسیں تے آپ گنا می دی زندگی اختیار کر لئی۔
- مجید: اپنے جیسے نکمیاں نکمیاں لوکاں وچ رہنا سعید صاحب ایہ زندگی معمولی
 تے ہے پر گنا می دی نہیں۔
- سعید: تے کر دے کیہ او؟
- مجید: اک خدمتِ خلق دے ادارے وچ کم کرناں، اوہ میری ضرورت پوری
 کر چھڈ دے نہیں، تے میں اپنے کم وچ رُجھار ہناں جہدے وچ
 آخرت دے اجردا وعدہ دی اے۔
- سعید: اللہ جزا دے مَن ذرا انسپکٹر صاحب دی الجھن دی دُور کرو، فیر اتھوں مل
 کے باہر چلیے۔
- مجید: ایہ دس لگیاں مینوں اپنی زندگی دے پرت کھولنے پین گے۔ مینوں
 وی دُکھی کر دے تے آپ دی تسیں سُن کے خوش نہیں ہوو گے، میں

جالتھر تعلیم الاسلام ہائی سکول وچ پڑھاندا ساں۔ میرے ماپے شہر وں تیراں میللاں تے اک پنڈ وچ رہندے سن تے میں بستی دانشمنداں دے چھوٹے جیسے گھر وچ اپنی بیوی تریا تے اپنے بچے نجیب اللہ نال رہندا ساں، پاکستان بنن توں چھ مہینے پہلے اوس شہر وچ بڑے جلسے جلوس ہون لگ پئے تے میں تھر یک پاکستان وچ حصہ لین لگ پیا۔ اک دن فجر دی اذان توں بچھے ساڈے گھر دا بوہا کھڑ کیا۔ میں پچھیا "کون ایں بھائی توں؟"

صفدر: ماٹر صاحب مینوں تہاڈے گھر دا پہرہ دین گھلیا نہیں۔

مجید: کیسے گھلیا اے؟

صفدر: جی اوہ سامنے آکے تے نہیں نا آگھدے مینوں کیہ پتہ۔

مجید: ایس عمرے فقیر ہو گیا ایں کوئی گھر بار نہیں تیرا؟ تیرا ناں کیہ اے تے

کتھوں آیا ایں؟

صفدر: میں صفواں جی، امبرسروں آیا واں۔

مجید: توں میرے گھر دا پہرا دین دی اجرت کیہ لیس گا؟

صفدر: مینوں اوہو دین گے جہیناں مینوں گھلیا اے میں تہاڈے کو لوں کھو

نہیں لینا۔

مجید: تے رہیں گا کتھے؟ میرے گھر وچ تے تھان نہیں۔

صفدر: سامتی دیوار نال جھگی بنا لاں گا تیس اجازت دے دیو۔

مجید: اچھا ٹھہر (دروازہ ڈھون دی آواز) تریا، گل سن۔

ثریا: میں سُن لئی اے گل۔

مجید: بڑا بھولا جیہا منڈا اے پتہ نہیں کیہڑے دکھوں فقیر ہو گیا اے سامنے

جھگی پا کے رہ لوے گا، ساڈا کیہ لینا سو۔

ثریا: کیہ پتہ کون اے؟

مجید: ایہدا موہنہ نیک مرداں والا اے، ایہہ کھوٹا نہیں ہو سکدا۔

ثریا: تے ایہنوں کھوٹے پیانے کا کون؟

مجید: میں روٹی دے آیا کراں گا۔

ثریا: میں ایہدی روٹی نہیں پکاواں گی۔

مجید: اللہ توں ڈر ثریا، پتہ نہیں کیہڑے حال نوں آپڑ کے ایہنے اپنا گھر چھڈیا اے۔

ثریا: میرا ایہدے نال کوئی واسطہ نہیں۔

مجید: تیرا اوس وچارے نال کیہ واسطہ ہونا اے، اوہنے کوئی گھر وچ پیر پالے؟

ثریا: جاؤ مینوں تنگ نہ کرو (رون لگ پیندی اے)۔

مجید: دیکھاں جھلیاں والی لگ، روندی کیوں ایں، میں اوہنوں ٹور دیناں۔ (بوہا

گھلدا بند ہوندا اے)۔

صفدر: بی بی نے غصتہ چا کیتا جے، میں ٹر جاناں۔

مجید: کچھ دنال بعد میں پاکستان دے حق وچ اک جلوس Lead کیتا تے

میںوں گرفتار کر لیا گیا۔ جیل وچ پہلی ملاقات والے دن میسری بیوی

نے میںوں دسیا۔

ثریا: جس دن تیں گرفتار ہوئے او اوس توں اگلی صبح میں بوہیوں باہر جھاتی

ماری تے تہاڈا صفدر سامنی دیوار نال جھگی پا کے ایہدر کنڈ کیتی بیٹھاسی

پتہ نہیں راتیں کس ویلے آکے اوہنے جھگی وی پالٹی، ناجی تے اوہنوں

بل وی آیا اے۔

مجید: کیوں ناجی، فقیر بابا کیہ کہندا اے؟

فقیہ بابا نہیں ابو، اوہ تے صفدر اے، اوہ کہند اے میں تہاڈا پاہرو
 ناہی : آن پاہر وکیہ ہوندا اے ابو ؟

پاہر وپہرے دارنوں کہندے نہیں بیٹے، توں اوہنوں کجھ کھان پین نوں
 مجید : گھلنی اے تریا ؟

گدا اے اوہنے میریاں اوس دن گلاں سن لٹیاں نیں۔ ناہی نوں اکھیا سو
 ثریا : میں تہاڈے گھر دا آن پانی نہیں کھانی سکدا، دے ساڈے بوہے دل
 کنڈ کیتی رکھدا اے تے راتیں ساڈی دیوار نال لگ کے بیٹھا رہندا اے۔
 مجید : ایہہ اللہ دا بندہ ساڈی مدد نوں آیا اے، ہن تے سنیا اے شہر وچ فساد
 دی شروع ہو گئے نیں۔

ہاں کدھرے کدھرے آگاں وی لگیاں نیں تے کجھ لوک دوجے محلے
 ثریا : پچھد کے ساڈی بستی آگئے نیں۔

ناہی، صفدر پاہر وکیہ گلاں کردا اے ؟

ابو اوہ امی کوںوں بڑا ڈر دا اے۔ پچھد اسی میں آیا واں تے بی بی غصے تے
 ناہی : نہیں ہوئی ؟

فیر توں اپنی امی نوں پچھیا ؟

میں پچھیا تے امی رون لگ پئی۔

رویاندہ کر ثریا، توں بڑی صبر والی بی بی ایں۔ جے کلیاں جی گھبراندا اے
 مجید : تے کسے نوں گھل کے بھائی ہوراں تے بھابی نوں اپنے کول بلا لے یا
 فیر آپ پنڈہوآ۔

جدوں تیکر تسیں گھر نہیں آؤندے میں ایس شہروں باہر نہیں جاواں
 ثریا : گی۔ ایٹھے دل نوں ایہہ تے حوصلہ ہے پئی اسیں اکو شروع آں۔

- مجید: اللہ خیر کرے، جدوں ساڈا پاکستان بن گیا ایس نو شمال ہو جانا اے۔
- ثریا: رب چھیتی اوہ وقت لیا وے۔
- مجید: پر ثریا نوں پاکستان آؤنا نصیب نہ ہو یا، پاکستان دا اعلان ہون توں بعد بوہت سارے سیاسی قیدی چھڈ دتے گئے پر میرے اتے جیل دے محکمے نے کئی کیس بنائے ہوئے سن۔ ایس کر کے میری رہائی نہ ہوئی، کجھ دن توں شروع فساداں دا زور سی، فیر اک دن میرے اک دوست نے ایہہ غوغی خبر سنائی جے میری بیوی تے بچہ مار دتے گئے۔
- سعید: اوہ آپ دی تے ختم ہو گیا ہونا ایں۔
- مجید: ہاں اوہ غورے کس ویلے کس تھانوں مار یا گیا، میرے پارا اوہدی بڈھی ماں دی سینے وچ ایڈا وڈا مگھار لئی پھر دی اے۔
- سعید: اوہدی ماں جیوندی اے؟
- مجید: جی آ..... میرے کول اے۔
- انسپکٹر: جیہڑی بڈھی مائی تھانوں بھدی آئی سی؟
- مجید: جی آ..... اوہو بڈھی مائی اوس اللہ لوک دی ماں اے۔
- انسپکٹر: اتاں کرماں والی مینوں دی اپنے پتر دی پتا سنائی اے۔ ماسٹر صاحب تھانوں اوہنے نہیں دسیا صفدر فقیر کوں ہو یا؟
- مجید: مینوں اتاں توں پہلے آپ ثریا نے صفدر دے مدعا دا سبب دس دتا سی، اوس نیک بی بی دادل شیشے وانگر صاف سی۔ اوہنے اپنے واسطے صفدر دا جذبہ میرے کولوں نہیں چھپایا تے ایہہ گل سن کے مینوں معصوم جیہا صفدر ہور پیارا لگن لگ پیا، اتاں میرے نال اپنا دکھ پھولدی اے تے کدی ثریا نوں تے کدی ثریا دے گھر والے نوں بددعاواں دیندی اے۔

ادہنوں اچھے ایہہ نہیں پتہ ہے ثرتیاہن ایس جہان تے نہیں نالے میں
ای اوہدا گھر والاداں - ادہ تے ایس آس اُتے پئی جیوندی اسے جے اوہدا
پتہ صفر کیسے دن ادہنوں آن ملے گا۔

سعدی:
انپکٹر:
مجید:

بھلا موٹے تے وچھڑے کون میلے ایوں جیوڑا نوک ولا ڈندا ای۔
اچھا ہُن موجودہ کیس بارے دی کجھ دسوناماسٹر صاحب۔
میں تہانوں اپنے معصوم بچے دے جان دی گل دس بیٹھا، ہُن جیوڑا میرے
جیہا حساس بندہ اپنی بیوی تے بچے توں انج ہمیشہ واسطے وچھڑ جائے
ادہ اپنے پیارے ہڑھ نوں اندر کوں ڈک سکدا اے مینوں بچے پیارے
دی بڑے لگدے نہیں تے اپنی بالغ عمر دا بوہتا حصہ میں بچیاں نال
ای گزاریا، ایسے پیار دی بسک توں مجبور ہو کے میں شامیں کم توں مہلا
ہوناں تے دس باراں اُن پھو کے غبارے خرید کے تے اک پارک وچ
جا بیٹھناں، او تھے بچے کھیڈن آؤندے میں۔ میں ادہناں دیاں بھولیاں
گلاں سُن کے اپنا روح راضی کرنا تے غباریاں وچ چھوک بھر کے ادہناں
نوں دیناں۔ میں ادہناں نوں بڑے ہوائی غبارے اسی دیناں پر تسیں
اندازہ نہیں کر سکدے ادہ مینوں کنیاں دولتاں دیندے میں۔ بچے تے
ہوندے اسی نہیں سخی بادشاہ۔

انپکٹر:
مجید:

پرا دس چھوٹے بچے اُتے تسیں ایڈے مہربان کیوں او جے اوہدے گھر
جا کے تسیں ادہنوں چکن دی کوشش کیتی؟
ادہ گڈو؟ ادہ مینوں سگواں اپنے ناجی وانگر لگدا اے، ادہ دی جدوں
ایہدی عمر داسی تے انج ہس کے میرے مونڈھیاں پچھے چھپ جاندا
سی۔ پرسوں میں پارک وچ گیا تے گڈو او تھے نہیں سی، میں بچیاں نال

وقت گزار کے پرتیا تے طبیعت بڑی اداس سی۔ کل فیر گیا تے گڈ ونہیں
 سی۔ میں پچیاں کولوں اوہدے گھر دا پتہ پچھ کے او تھے گیا تے مائی
 اوہنوں چک کے باہر نکلی، میں گڈ ونوں پھن لگاتے مائی آکھیا گھر دیاں
 نے منع کیتا اے پتہ کسے نوں نہیں دینا کیوں جے اج کل پچیاں دے
 اغوا دیاں وارداتاں ہو رہیاں نیں، میں اوہدی منت کیتی جے میں گلی
 دے موڑ تک گڈ ونوں لیجا کے ٹافیاں لے دیوں فیر جھانویں اوہ کدی
 اوہنوں میرے کول نہ لیا دے۔ گڈو میرے ول لکھیا تے میں اوہنوں
 جھپٹ لیا۔ مائی نے زولا پادتا۔

انہی سبب: تہاڈے بیان وچ صداقت نظر آؤندی اے، نال وکیل صاحب وی
 تہاڈی میک چلنی دے ضامن ہوئے نیں مہن تہاڈے تے کوئی عذر نہیں۔

سعید: شکر یہ میاں صاحب، آؤ ماٹر صاحب چلیے۔ سانوں اجازت اے؟

انہی سبب: اک گل دسدے جاؤ ماٹر صاحب، پاکستان بنان ویلے تے سارے

علاقیاں دے مسلماناں اپنے پاک وطن دی آن اُتے پتنگیاں وانگر لکھاں
 جاناں واریاں ہُن پاکستان تے بن گیا اے پراوہ پتنگے کیتھے گئے؟

مجید: انہی سبب صاحب شمع تے ہر موسم وچ بلدی رہندی اے پر پتنگے برسات

وچ ای آؤندے نیں۔ ساڈا وطن قائم تے اُم اے پر پتنگے اوہدوں آؤن

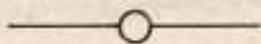
گے جدوں امتحان دا وقت آیا۔ فیر وکھیا جے پاکستان دے ہر شہروں ہر

پنڈوں ڈاراں یاں ڈاراں پتنگے بھن گئے تے اپنیاں جاناں قربان کرن گے۔

اک تے میں امی دھوا نکھیا ہو یا پتنگا تہاڈے سامنے کھلوتاواں۔ (سائے

ہسدے نیں تے ایسے ہاسے اُتے فیڈ آؤٹ کر دتا جاندا اے)

(کالا پتین)

فرخندہ لودھی

فرخندہ لودھی 25 اکتوبر 1937ء نوں مشرقی پنجاب (بھارت) دے شہر ہوشیار پور وچ نوازاں دے گھر پیدا ہوئیاں۔ 1947ء وچ قیام پاکستان توں بعد ایہہ خاندان ساہیوال (منٹگمری) آن دیا۔ میٹرک دا امتحان 1953ء وچ پاس کیتا تے بی۔ اے تک تعلیم ساہیوال اسی حاصل کیتی۔ 1958ء وچ لاہریری سائنس دا ڈپلومہ کر کے ملازمت دا آغاز کوئین میری کالج لاہور توں کیتا۔ 1963ء وچ ایم اے اے اُردو تے 1978ء وچ ایم اے لاہریری سائنس دے امتحان پاس کیتے۔ اوہ مختلف کالجوں دیاں لاہریریاں وچ لاہریرین دی حیثیت وچ کم کردیاں رہیاں پر ایہدے نال نال تخلیقی سفر وی جاری رہیا۔ تخلیق وچ ایہناں نے اُردو تے پنجابی وچ افسانوی ادب نوں اپنے اظہار دا خاص ذریعہ بنایا۔ گورنمنٹ کالج لاہور توں ریٹائر ہو گئیاں۔ پہلاں اُردو وچ لکھدیاں سن تے ایہناں دے دو ناول 'حسرت عرض تمنا' تے 'پنجرہ' شائع ہوئے۔ افسانیاں دے تن مجموعے 'شہر دے لوگ'، 'آرسی' تے 'غرابوں کے کھیت' اُردو دے افسانوی ادب وچ اک نوکیلا روپ لے کے ظاہر ہوئے۔ پنجابی وچ کہانی ایہناں نے کافی عرصہ پہلے شروع کر دتی سی تے کہانیاں دا اک مجموعہ 'چنے دے اوہٹے' پنجابی دے افسانوی ادب وچ خاص اہمیت دا حامل اے۔ ہن اوہناں دا اک پنجابی ناول 'جند دا انگیار' سامنے آیا اے۔ ایس توں دکھ پنجابی مضمونان دی اک کتاب 'زنانی دے روپ' وی شائع ہوئی اے۔ بالائے ایہناں دیاں کہانیاں بڑیاں دلچسپ تے فکر انگیز ہون دیاں نہیں۔ ایس توں دکھ ایہناں دے تحقیقی کم دے سلسلے وچ دکھ وکھ بڑے مفید ترجمے تے سروے رپورٹاں وی شائع ہو چکیاں ہیں۔

پچھلی پڑھائی

ماسٹر جی ہورنوں ایس گلی وچ وسدیاں بوہتے نہیں تے گھٹو گھٹ پنجنھی ورہے ہو گئے نہیں۔ گلی نے ایہناں ورہیاں وچ کئی بانے بدلے پر ماسٹر جی ہی حالت نہیں بدلی، ہاں سراوہناں دے کپڑیاں جیہا گھس میلا ہو گیا اے تے بُت ادھورانا ——— اوہ ارج وی ہتھ وچ چھمک پھڑی موری دے کنڈھے جماعت لاکے محلے دے نکیاں بالالوں پچھلی پڑھائی کر رہے نہیں۔ بال اپنے ٹٹے کھتے بستیاں چون کتاباں قاعدے ہولی ہولی کڈھدے، اپرنیلے اسمان ول تک دے نہیں جتھے گڈیاں، مُنکلاں اڈدیاں تے کبوتر قلابازیاں کھاندے نہیں۔ نیانیاں دی امنگ پتی ڈور ناں کجھی، نازک پراں تے سوار، کھلی فضا وچ تاریاں لاؤندی اے۔ جدوں بالالوں دیاں نظراں کتاب توں اسمان ول چھڑ پتے لاؤندیاں نہیں تے ماسٹر جی نوں قبر چڑھ جاندا اے پراوہ کسے نوں چھمک نال مار نہیں سکدے۔ چھمک زمین تے مار مار کے اکھدے نہیں۔

”اوئے اوئے بے وقوف! گھروں پڑھن آئے او کہ پتنگ بازی کرن۔“ اوہ چھمک چک کے مارن دا ڈراوا دی دیندے نہیں بس ایناں کوڈم غم اے ماسٹر جی وچ، فیر جد کوئی چھلیڈا جیہا مُنڈا کئی ہوئی پتنگ دی ڈور لٹن لٹی نس پنیدا اے تے باقی جا تک اوس مُنڈے نوں پھرن لٹی ڈور پنیدے نہیں۔ ماسٹر جی بے بس ہو کے بہہ رہندے نہیں۔

ایہہ تماشا روز اسی ہوندا اے۔

اک دن راجو نامی کڈھدیاں کڈھدیاں بھینگی اکھ گھما کے تے کئی واری ہلس

کے اکھیا۔

”ماسٹر جی! ایہہ منڈے تہاڈے وس دے نہیں۔ ہونڈی کھاں میں تہاڈی تھاں تے، تسیں دیکھدے ایہہ کنج نسدے نیں گڈیاں پچھے۔“

ایناں آکھ کے راجو موٹہ وچ بڑ بڑ کر دی زور زور دی جھاڑو مارن لگ پئی۔
”رب وی خورے کیہ سوچ کے بندیاں نوں تھاں پتھاں سدا جاندا اے۔ ایس
نمانے نوں ماسٹر بنا چھڈیا سو۔“

راجو دے پٹھے سدھے ہتھ مارن نال گندیاں چھٹاں اڈ کے ماسٹر جی دے
چٹیاں کپڑیاں تے جا پیاں۔ ماسٹر جی اچھل کے ڈرا کو اگانہہ ہوئے تے بولے۔
”راجو بھین دیکھ کے، دیکھ کے۔“

کیوں جے اوہ سچے غصے نال آکھدے تے راجو اوہناں دے بوسے والی
تھاں کدے صاف ای نہیں سی کرنی اوہ تے ہر ویلے ہنیری بنی رہندی سی۔
ماسٹر جی وچارے گلی دا لکھ، لکھ رنج وی کسدے نہیں۔
”آپ ای خیال کر بھین۔“

”میں کیہ خیال کراں؟ نالی اُتے تسیں آپ ای بیٹھے او میں تے نہیں بہایا۔“
راجو دے موٹہ تے معذرت والی کوئی لکیر وی نہیں سی تے نہ ای اوس ایہہ
گل ہس کے اکھی سی سگوں گلہ کیتا۔

”ماسٹر جی ایہہ تھاں تے تساں اکامل ای لئی اے، بالاں نوں گھروں نہوا دھوا
کے گھلی دا اے تے کوئی اکھ سکھ آون گے تسیں اوہناں نوں نالی بنے بہا چھڈیا
کرو، گند وچ بہہ کے چھٹاں توں گھا بردے او، کیہ کہنے تہاڈے۔“

ماسٹر جی مجرماں وانگوں نیویں پائی، راجو نال ایس طرحاں دی وچ وچ دو جے
تیجے دن ہو جانڈی۔ اوہ ہمیشہ راجو دی قینچی ورگی جیہہ اگے چُپ سادھ لیندے۔

جس بندے دے ہتھ گند وچ ہون، اوہدے کولوں چٹ کپڑیے لوک سدا
 توں ڈر دے آئے۔ ماسٹر جی تے پکے سفید پوش سن۔ اوہناں دے کول راجو دے
 دو منڈے پڑھ دے سن ویہاں²⁰ ویہاں²⁰ روپیاں نئے۔ جے اوہ راجو نال دکھا بولے
 تے چالھیاں دانقصان جھلدے۔ بھانویں اوہ بوہت واری منگن پچھوں دیندی
 سی تے پیسہ جیہدے دی ہتھ وچ ہووے اوہ طاقت ور ہوندا لے۔ ماسٹر جی کہندے نیں۔
 ”پیسہ پستول ہوندا لے تے اپنا لائسنس آپ؛ ایس نوں سارے خون معاف
 ہوندا لے نیں۔“

راجو تے اُنج ای کھنڈی چھری سی، بدرواں کدھ کدھ کے ایس دا موٹہ
 بدروبن چکیا سی۔

ماسٹر جی دے کئی شاگرد جوان ہوکے نوں نوں کاروباراں وچ رُجھ گئے بعض
 تاں اوہناں کولوں اِنج لنگھ جاندا جویں جان دے اسی نہیں پر ماسٹر جی نوں
 اپنے اوہناں شاگرداں تے بڑا مان سی جیہڑے کار وچ بیٹھے شوں کر کے کولوں دی
 لنگھ جاندا، ماسٹر جی اپنے دل وچ اکھدے :

”کیہ ہو یا جے اوہ مینوں سیاندا نہیں ہین تے میرے شاگرد“ اوہناں نوں
 اوہ ویلے یاد سن جدا ہیناں شاگرداں دیاں مانواں منڈیاں دی ہاتھ پھڑی آندیاں
 تے بنتی کر کے اکھدیاں۔

”ماسٹر جی میں بڑی غریبی آں، بوہتا دے نہیں سکدی۔ اپنے علم دی خریدت
 ایہنوں سکول وچ چلن جوگا کر دیو۔“

ماسٹر جی نوں اوس ویلے اِنج لگدا جویں سمے تے اوہناں دا اسی ہتھ لے لے۔
 اوہناں دورو پے مہیندے لے کے دی پڑھایا تے بڑا چربو بخ لیندے رہے،
 ہن ویہہ²⁰ روپے ماہوار فی پتہ لیندے سن۔ ماشاء اللہ ترقی تے بھیری کیتی پر ڈیرہ

جتھے سی اوتھے اسی رہیا۔ کوٹھڑی دی اوہو رہی جس دے وچ اک منجی ڈاہ کے تھوڑی کو تھال پچدی سی جتھے مینہ پانی دے دناں وچ انگٹھی رکھ کے روٹی ہانڈی کر لیندے سن۔

لنڈے مستری دا پت عنایت، ماسٹر جی نوں کدے نہیں بھل سکدا، کڑا کے دی تھنڈ عنایت دے ہتھ پیر پھٹے ہوئے، نلی چوندی کلا کڑنا پجامہ پیروں ننگا ہر ہر کر دا تر کالاں ویلے ماسٹر جی دی انگٹھی کول ہتھ پسا کے بہہ جاندا، اک دن ماسٹر جی نے پچھیا۔

”عنایت! تینوں پڑھن دا شوق نہیں کھینڈن دا اے، پڑھیا کر۔“

”پڑھ لاں گا تاں کیہ کراں گا ماسٹر جی۔“

”اوہ کلیا بندہ بن جائیں گا۔“

”بندہ تے میں ہن وی آں۔“

”میرا مطلب اے وڈا آدمی بن جائیں گا۔“

”تسیں تے وڈے آدمی نہیں بنے۔“

”فیر میں کیہ آل عنایت؟“

”تسیں ماسٹر جی اوبس۔“

ماسٹر جی چُپ چہیتے رہ گئے۔ بناں لوڑ دے ہانڈی دا ڈھکنا چکھیا، دال نوں

اُبال نہیں سی آرہیا پر اوہناں نوں لگیا متاں اُبال آرہیا اے۔

فیر دیکھدیاں دیکھدیاں عنایت جوان ہو گیا۔ پتہ لگا پئی کسی علاقے وچ کباٹئیے

دا کاروبار کر دا اے تے لما مال بناؤندا اے۔ ہن عنایت دی ماں کدے کدے

ایہدروں لنگھدی تے پل کولٹی اچھک کے اوپرے جیسے جی نال پچھدی۔

”کیہ حال اے ماسٹر جی راضی او؟“

عنایت دی ماں پھلے نالوں جوان تے سوہنی ہو گئی اے۔ اوس دی چال وچ

اعتماد لے جیڑا ماسٹر جی نوں ہتھ دج سوٹی پھڑکے وی نہیں ملیا۔
 اک دن راجو اپنے سب توں نکلے اٹھویں پتر دی بانہہ پھڑی آئی تے ماسٹر جی
 دے سامنے آکرٹ کے کھلو گئی۔ اج ادس دی آکرٹ پہلے نالوں وی ودھسی۔

”لوفیر ماسٹر جی کیہ یاد کرو گے اسال اپنا اخیری بال وی تہاڈے کول ہی بہا کے
 پڑھانا اے۔ سکولاں دے ماسٹر آگ لگنے کجھ نہیں سکھاندے۔ ماسٹر جی! میں چاہنی
 آں مُنڈے نوں حرف چکنے آجان۔ باہر جا کے سوکھا رہے گا، خیریں وڈے دونوں
 تہاڈے شاگرد باہر نہیں۔ خورے کیہ کجھ گھلی جانڈے میں مینوں تے اوترے نال
 وی نہیں آؤندے۔ یکر ٹی وی ویرن وی سی آر، ٹیپ ریکارڈر، بالان دے بولن والے
 کھڈونے، سیٹی والیاں جتیاں، سیٹے سوائے کپڑے، ٹھنڈی الماری۔“

ماسٹر جی نے اکھاں چک کے تکیا راجو نے اج بڑے سوہنے نوں کپڑے
 پائے ہوئے سن۔

”لوکیں تہانوں ویدہ دیندے نیں میں تہانوں تریہہ دیواں گی کوئی تھوڑ نہیں۔“
 ماسٹر جی راجو دے چھوٹے پتر نوں پڑھاندے رہے۔ چھ مہینے ہو گئے سال
 لنگھ گیا، ایس سال دے دج راجو چار یا پنج واری پیسے دتے اوہ وی توڑ توڑ
 کے نال ایہہ وی آکھیا۔

”منڈے نوں تھوہ لیکھاتے آیا نہیں پر میں خیال کرنی آں تسیں پرانے او،
 پچھلی پڑھائی لئی تسیں ای تھیک او۔“

ماسٹر جی جدوں پورے پیسیاں دا مطالبہ کیتا۔ راجو آکھیا۔

”ماسٹر جی اسیں کدھرے نے جانڈے آں۔ میں اپنے وڈے مُنڈے نوں
 سینہا گھلیا اے آؤندا ہو یا ماسٹر جی لئی گھڑی لیا میں۔ تے نالے ماسٹر جی رفیق، شفیق
 ہر واری ٹیپ دج تہانوں سلام گھڈے نیں۔ رب دی سونہہ بُن تے پڑھن لکھن

دی لوڑا سی منہیں رہی۔

ہیں ہ سلام گھلدے میں — ٹیپ کر کے دوواں نوں میرے دلوں پیار
آکھیں تے آکھیں آؤن تے من۔“

ماسٹر جی لٹی ٹیپ والی گل نویں تے اچرج سی، راجو ٹھیک آکھدی سی، ہن
پڑھن لکھن دی کیہ لوڑاے۔

پر ماسٹر جی پرانے خلوص نال راجو دے پُتر تے دو بے مُنڈیاں نوں پچھلی
پڑھائی کراؤندے رہے۔ جویں اگے کراؤندے سن، جدوں دا باہر جان آؤن دا
کم شروع ہو یا ماسٹر جی نوں دنیا دے دیدیاں وچ سوکا دسداسی۔ رنج شاگرداں نوں
ترقی کیتیاں دیکھ کے اوہناں دا جی خوش ہوندا سی پر ہن پیراں تھیلیوں جویں کوئی پوڑی
کھچ رہیا ہووے۔

روز و انگ اوس دن وی اوہ پڑھی ڈاہ کے شاگرداں دی قطار دے سامنے
بیٹھے رعب دار آواز نال سبق رٹا رہے سن، گرمیاں دا لوڈھا ویلا ہونی ہونی ترکالاں
دل ودھ رہیا سی کہ کیسے عین سر تے کھلو کے کے دی طرحاں سلام ماریا، اوہناں
دا کمزور دل کنب گیا۔ آؤن والے اپنا تعارف کرایا۔

”ماسٹر جی! میں رفیق آن پچھاتا نہیں؟ میں تہانوں آؤندیں ای پچھان لیا
تسیں اونویں دے اونویں اوہ“

ہاں میں اونویں دا اونویں ای آن — توں باہروں کدوں آیا ایں۔
”بچ چھ دیہاڑے ہوئے نیں — ایجھوں لنگھیاں تے نظر پٹی دسو ہو رکیہ
حال اے“

”توں اپنا دس“

”عیش کرنے آن ماسٹر جی — اچھا میں چلنا آن کیسے نوں ٹیم دتا ہو یا اے۔“

رفیق گٹ تے لگی ہوئی ڈبچھیل گھڑی دل تکدا ٹرپیا۔ اوہ ٹر گیا تے ماسٹر جی نوں اوس
گھڑی دا خیال آیا جس دا لارا راجو سال بھرتوں لا رہی سی۔ پوری ٹیوشن فیس نہیں سی
دیندی۔ اج دی شام ماسٹر جی دادل اتھے خالی کھوہ وچ ڈگ پیا۔ خالی کھوہ وچوں
اک گونج سنائی دیندی سی۔

”کیہ اے، ایہہ سب کیہہ اے۔“

اج دی شام ادھناں نوں ساریاں پچھلیاں پڑھائیاں دستریاں لگ رہیاں
سن فیروادھناں اپنے دلوں دھیان ہٹا کے ڈھانا شروع کردتا۔

الف، زبر بے اب، تے زبر بے تب، زبر بے رب، لام زبر بے لب۔
کسے شلو گمڑے شاگرد ہوکا لاکے اکھیا۔

لام زبر بے بیہ۔

”بیہ نہیں اوٹے لب۔“ ماسٹر جی نے صحیح کرایا۔

”نہیں ماسٹر جی — اب۔ تب۔ رب۔ بیہ۔“

سارے بالان کٹھے زولا پاؤتا۔

(چنے دے اوپے)

ڈاکٹر انعام الحق جاوید

ڈاکٹر انعام الحق جاوید، چوہدری غلام حسین دسے گھر 6 جون 1949ء نوں فیصل آباد وچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی کیتا۔ 1985ء وچ پنجاب یونیورسٹی نے ایہناں دے مقالے ”پنجابی ادب دا ارتقاء (پاکستانی دور)“ تے پی ایچ ڈی دی ڈگری دتی، کتاب ”اجوکی کہانی“ دے ناں نال تنقید تے تحقیق بارے کتاب 1979ء وچ چھپی۔ 1980ء وچ تنقیدی مضموناں دی کتاب ”پرکھاں“ تے پنجابی ڈراما دے ناں نال 1986ء وچ ادارہ ثقافت پاکستان اسلام آباد ولوں اردو زبان وچ شائع ہوئی۔ 1990ء وچ پنجابی ادب دا ارتقاء (1947ء توں 1988ء) چھپی۔ تے ”پاکستان ان پنجابی لٹریچر“ دے ناں نال 1993ء وچ شائع ہوئی۔ 1987ء وچ پنجابی سے اردو تراجم دے ناں نال پنجابی توں اردو وچ ترجمہ ہون والیاں کتاباں تے ٹھنکھل تحریراں دی توضیحی بیلوگرانی مرتب کیتی تے ترجمے دے ہو رکم توں علاوہ خوشحال خاں شکک دی اک بیاض دا پنجابی ترجمہ کیتا۔

نقاد تے محقق ہون دے ناں نال انعام الحق جاوید شاعر وی ہن۔ اردو تے پنجابی دوواں زباناں وچ شاعری کردے نیں۔ ارج کل مقہذہ قومی زبان نال منسلک نیں۔

پنجابی نثر دیاں ونڈاں :

تاریخی تے تہذیبی اعتبار نال ویکھیا جائے تے پنجابی ڈھیر پرانی زبان اے تے دو جیاں زباناں دے ادب وانگول ایہدے وچ وی نظم دا مذہ نثر توں پہلے بچھا تے نثر، شاعری دے چوکھا چر بعد ہوند وچ آئی۔ ابتدائی دور دی نثر دا جائزہ لیا جائے

تے نوشہ گنج بخش دیاں دعفاں توں لے کے کچھلی صدی دے ادھ تیکر جہڑیاں نثری تحریریں سامنے آیاں اوہ براہ راست دینی مسئلیاں دے بیان، مذہبی تے تبلیغی مقصدن تے اخلاقی درس نال تعلق رکھ دیاں سن جدکہ پنجاب اُتے انگریزاں دے قبضے توں بعد پنجابی زبان نثر دیاں نویاں تخلیقی صنفاں یعنی افسانہ، ناول، ڈرامے نال متعارف ہوئی۔ بعد وچ ایسے اثر ہیٹھ سفر نامے تے انشائیے وی لکھے گئے تے طنز تے مزاح توں علاوہ تحقیق، تنقید وچ وی کم شروع ہویا۔ ایہناں دا دکھو دکھناں نویاں ہیٹھ مختصر جیہا جائزہ پیش اے۔

افسانہ :

کہانی دا لفظ کس توں بنیا اے۔ بعد وچ نویس دُور دیاں نویاں لوڑاں، ہیٹھ کہانی ہونی ہونی موجودہ افسانے داروپ دھار دی چلی گئی۔ موجودہ صدی دی پہلی چوتھائی توں بعد پنجابی کہانی نے بدلیاں ہوئیاں قدران تے لہراں نوں اپنے اندر سمیٹ دیاں ہوئیاں کئی موڑ مڑے تے کئی مہاندے بدل کے اخلاقی تے اصلاحی موضوعاں توں ہوندی ہوئی آج دے مہاندے تک اپڑی۔ مڈھلے دُور دیاں کہانی کاراں چوں جوشوا فضل الدین داناں چوکھا سر کڈھواں اے۔

پاکستان بنن توں فوراً بعد جہڑے افسانے لکھے گئے اوہ زیادہ تر بیانیہ تے سدھ پدھرے انداز دے سن جہنناں وچ کوئی قصہ بیان کیتا گیا ہوندا سی یاں کسے خاص واقعے یاں تاثر نوں ابھاریا گیا ہوندا سی۔ 1960ء توں 1975ء تک دا زمانہ افسانے دا مہولہ یا جموری دُور بن دا اے۔ ایس عرصے اندر افسانے وچ ہر طرحاں دے موضوع تجربے دی کٹھالی وچ ڈھل کے تخلیقی سطح تے سامنے آنے شروع ہو گئے سن۔ نواز دا مجموعہ ”ڈونگیاں شاماں“ مطبوعہ 1960ء پاکستان بنن توں بعد چھپن والی

پہلو ٹھی دی کتاب بن دی اے۔

1975ء توں بعد دے دَور وچ فنی تے فکری پختگی توں علاوہ طبقاتی کشمکش، معاشرتی نا انصافیاں تے اقتصادی جبر دے حوالے نال اُبھرن والی لہروں مکھ کھدیاں ہویاں کہانی وچ سماجی شعور دی ڈونگھیاٹی وی جھکنی شروع ہو گئی۔

جس طرح ناکری اعتبار نال آج دے افسانے وچ کئی انگ پائے جاندے نیں۔ ایسے طرح فنی تے تکنیکی لحاظ نال وی ہن افسانہ چوکھے روپ وٹا چکیا اے۔ ”طویل مختصر افسانے“ تے ”مختصر ترین افسانے“ یعنی افسانچے وی لکھے جا رہے نیں تے ”شعور دی رو“ دے حوالے نال وی نوکیلے تجربے ہو رہے نیں۔ جیہناں وچ کسے کردار دی سوچ دے حوالے نال اکو لہرو چ تخلیق کمل کیتی جاندی اے۔ ایسے طرح ڈرامائی اختتامیے یعنی چونکا دین والے افسانے وی خاص اہمیت رکھدے نیں جیہناں دے آخر وچ آن والی ”سٹیج لائن“ پورے افسانے نوں اک نویں مفہوم نال ہم آہنگ کر دیندی اے۔

اک معیاری افسانے بارے کہیا جاند اے پئی ایہر بوہت ساریاں غمیاں دا حامل ہوندا اے تے کئی عنصر مل کے ایہدے وچ تاثیر پیدا کر دے نیں مثلاً فقریاں دی بُستی، فنی پکیائی، گل کرن دا نوکیلا ڈھنگ، اظہار دی تازگی، کہانی یا واقعہ، پلاٹ یعنی خاکہ، دلچسپ تے موہ لین والا ڈھ، واقعات دی آپس وچ جڑ مل تے لہجے دا آثار چڑھاؤ۔ سامنے دی گل نوں تختیل دی استاکاری نال لوں روپ دین دافن، زندگی دے کسے ایسے تجربے نوں سامنے لیان دا دل جیہڑا عام اکھاں توں اوہلے ہووے تے انجام یعنی کہانی دا ایسا انت کہ پورے واقعے دا کوئی نتیجہ نکل کے سامنے آسکے۔ ایس اعتبار نال دیکھیے تے پتہ لگدا اے جے مختلف رجحاناں ہیٹھ پنجابی افسانہ ہر نویں ویسی سُر ت نال سُردیاں ہویاں آج دے دَور تک پہنچیا تے آج جدید

علامتی افسانے دادور اے جمیدے وچ علامت، شعوری استعمال پاروں اول حیثیت اختیار کر جاندی اے تے لفظ مفہوم نوں تلی تے رکھ کے سامنے آن دی بجائے مٹھی وچ لکائی رکھدے نہیں تے تھوڑی کیتیاں کسے نوں اپنا بھیت نہیں دیندے۔ ایس رنگ دیاں افسانیاں دادو جیا پہلو اوہ اے جمیدے وچ ناصر بلوچ تے منشا یاد دیاں افسانیاں وانگوں کمائی پن دا عنصر وی علامت دے نال نال چلدے۔

ناول :

ناول اطالوی زبان دے لفظ "ناولیا" توں نکلیا اے جمیدے معنی نوں گل دے نہیں۔ ہندوستانی زباناں وچ ناول، انگریزی ساہت دے اثر پیٹھ پہلاں بنگالی اردو تے ہندی وچ لکھیا گیا تے فیہ پنجابی تک اپڑیا۔ 1897ء وچ چھپن والے "سندری" نوں پہلا پنجابی ناول مٹھیا جاند اے۔ میراں بخش منہاس پہلا مسلمان لکھاری سی جینے 1923ء وچ "جٹ دی کرتوت" عرف نواب خان دے نال نال دیہات سدھار دے جذبے پیٹھ سماجی نوعیت دا اک ناول لکھیا جمیدے وچ زبان تے بیان دے معیاری استعمال دے نال نال واقعہ نگاری دل دی پوری توجہ دتی گئی سی تے نہ نوں واسطے پیندو سماج وچ رواج پا جان والیاں منفی ریتاں تے رسماں نوں نو یکھے رنگ نال پیش کر کے حقیقت پسندانہ انداز وچ ایہناں دے اپا دا چارہ کیتا گیا سی۔

ناول دے دکھو دکھ بئتری انگاں دل جھات پائی جاوے تے پتہ لگدا اے جے ایہہ افسانے دی ای اک کھلری ہوئی صورت اے جمیدے وچ کسے اک کردار دی زندگی دے کسے اک پہلو دی بجائے پوری حیاتی نال متعلق اہم واقعات نوں کلاوے وچ لے کے پیدائش توں موت تک دے حالات نوں کامیابیاں تے ناکامیاں سنے بیان کیتا گیا ہوندا اے۔ پلاٹ کردار نگاری، مکالمے، موضوع تے منظر نگاری نوں ناول

دے اہم جزو تصور کیتا جاندا اے۔ پلاٹ خام مواد دی ترتیب یاں مختلف واقعات دے ربط نوں کیا جاندا اے۔ کردار نگاری لئی ضروری اے جے ناول دیاں کرداروں نوں عام فطری انداز وچ پیش کر کے ایہناں نوں مختلف تبدیلیاں تے ارتقائی منزلوں چوں گزردیاں ہویاں دکھایا جائے۔ منظر نگاری توں مراد صرف فطری منظر دی تہنگاری نہیں بلکہ ایہدے وچ سماجی زندگی دے مختلف منظروں شامل ہوندے ہیں۔

پاکستان بنن توں بعد چھپن والا پہلا ناول جو شو افضل الدین دا "برکتے" (مطبوعہ 1954ء) سی جیہڑا کہ نفسیاتی پس منظر وچ ایکیا گیا سی۔ زمانی و نڈ دے اعتبار نال 1970ء توں بعد دا دور تے خاص طور تے 1976ء دا سال اک جیسا موڈ بن دا اے جتھے آکے ناول نگاری دل اچھا دھیان دتا گیا۔ ایس اک سال وچ ای چھ ناول شائع ہوئے جدکہ 1971ء توں پہلاں دے دور یعنی 23 ورہیاں وچ صرف پنج ناول چھاپے چڑھ سکے سن۔ بہر حال پنجابی وچ جُن تک رُچے گئے ایہناں ناولوں وچ اخلاقی ناول دی نہیں تے سوانحی وی، سماجی ناول وی نہیں تے رومانی وی، سیاسی ناول وی نہیں تے نفسیاتی وی۔ پر زیادہ تر ناول سماجی یا رومانی نوعیت دے ہیں۔ جیہناں وچ پینڈو رہتل تے پنجاب دیاں ریتاں رسماں دی وی حکاکی کیتی گئی اے۔

ڈرامہ:

ڈرامے دا لفظ یونانی زبان دے لفظ "ڈراما" توں نکلیا اے جیہدا مطلب اے عمل کر کے دکھانا، مطلب ایہہ کہ ڈرامے وچ قول نوں عمل دے رُوپ وچ تے فرد نوں تحریر دے مطابق ڈھال کے پیش کیتا جاندا اے۔ ایس فن دی تاریخ بوہت پرانی اے۔ مصر تے چین دے نال نال مشرق وچ ہندوستان تے مغرب وچ یونان توں ایہدا جنم گھر مٹھیا جاندا اے۔ پنجابی وچ ڈرامے دا باقاعدہ آغاز انگریزی دور وچ

ہو یا تے موجودہ صدی دے پہلے دہاکے وچ اسٹیج لئی باقاعدہ تخلیقی ڈرامے لکھے جان لگ پئے جدکہ ریڈیو دی ایجاد دے نال ای ایس فن نے اک نواں پاسا پر تیا تے ریڈیو چھیتی ای اپنے سنن والیاں نوں سمجھوتے دی اوس سطح تے لے آیا جتھے سماعت کوں بصارت واکم لیا جان لگ پیا۔ رفیع پیر دا ڈرامہ اکھیاں (1938ء) پہلا ریڈیائی ڈرامہ سی۔ ایہدے بعد ڈرامہ سکرین تک جا پہنچیا تے موجودہ دور وچ ایہہ فن چار خانیاں وچ وٹیا جا چکیا اے۔ (1) ریڈیو ڈرامہ (2) ٹی وی ڈرامہ (3) سٹیج ڈرامہ (4) لکھتی ڈرامہ۔

پلاٹ، مرکزی خیال، کردار نگاری، تصادم یا کشمکش تجسس تے مکالمے وغیرہ اک چنگے ڈرامے لئی بنیاد اور جبر رکھدے نیس۔ کسے کہانی نوں واقعات دے جیہڑے تسلسل یاں خاکے وچ پرویا جاندا اے اوس نوں پلاٹ آکھدے نیس تے مرکزی خیال یا بنیادی مقصد پلاٹ دی روح یا اوس درمیانی نقطے نوں کہندے نیس جیہدے آل دوالے کہانی دا اجال بنیا جاندا اے۔

جوہر ڈرامائی تشکیل دی کامیابی، پلاٹ تے قصے تے منھ ہوندی اے انجے ای قصے دی کامیابی دا انحصار ایہدے کرداراں تے ہوندا اے۔ ہیر واپنے نصب العین تک لپٹن لئی جتن کردا اے جدکہ ولن بار بار تصادم تے کشمکش دی صورت پیدا کردا اے۔ تے تصادم دی ایہو صورت حال ڈرامے وچ تجسس یاں حیرت دی راہ ہموار کردی اے۔ مکالمیاں دا شمار ڈرامے دیاں یاد رہ جان والیاں چیزاں وچ ہوندا اے ایس لئی ضروری ہوندا اے جے زبان تے بیان دی موزونیت دے علاوہ ایہہ برجستہ، بر محل تے پکے پیڑھے ہون۔

جس طرحاں زندگی خوشی تے غم دوواں جذبیاں نال عبارت اے ایسے طرحاں داخلی اعتبار نال ڈرامے دیاں وی دو قسماں بن دیاں سن۔ طربیت تے المیہ المیہ یعنی

ٹریجڈی دارُخ بوہتا کر کے داخلیت دل ہوندا اے جدکہ کامیڈی یعنی طربہ زندگی دی شگفتہ نقل نال بن دا اے۔

پنجابی وچ ڈرامے دے مُڈھلے لکھاریاں وچوں سجاد حیدر، آغا اسٹرف تے اشفاق احمد دے نال سرکڈھویں نیں۔ پاکستان بنن توں بعد چھپن والی ریڈیائی ڈرامیاں دی پہلی کتاب سجاد حیدر دی ”ہوادے ہوکے“ (1957ء) بن دی اے جدکہ کتابی صورت وچ شائع ہون والا پہلا ٹیلی پلے مَنوجھائی دا ”جزیرہ“ (1977ء) سی۔ ٹی وی ڈرامہ ڈرامے دی سب توں ترقی یافتہ شکل بن دی اے کیوں جے ایس ٹی وی میڈیم دے ذریعے ہر نوعیت دا منظر براہ راست دکھایا جاسکدا اے۔

سفر نامہ :

سفر تے سفر نامے دی تاریخ دل چھات لڑی جائے تے پتہ لگدا اے جے سفر ہر دور وچ انسان دی بنیادی ضرورت رہیا اے۔ فیر جدوں بندے نے لکھنا شروع کیتا اوہدیاں تحریراں وچ سفر دے حالات وی آنے شروع ہو گئے۔ ایہ اوہ دور سی جدوں تاریخ تے سفر نامہ اکو گھر وچ رہندے سن۔ ابن بطوطہ تے ہور پرانے سیاحاں دیاں لکھیاں ہویاں تاریخاں وچ سفر نامے دے ابتدائی عنصراں دا سراغ لبھدا اے۔ فیر جویں جویں علم دی روشنی ودھدی گئی سفر نامہ تاریخ نالوں اپنا نکھیڑا کردا گیا پر حالے وی جنا چر تک سیاح دی اکھ، مٹوخ دی سوچ تے ادیب دا قلم تے زل کے اک سا بنجھا منظر بھنن دا جتن نہ کرن ایک چنگا سفر نامہ تخلیق نہیں ہو سکدا۔

جدید جو الیاں نال ادب وچ سفر نامے دی عمر بوہت گھٹ بن دی اے۔ ویسے وی ایہنوں اک مہنگی صنف کہیا جاندا اے کہ ایہدے لئی پہلے کسے ملک یا علاقے دی سیر کرنی پئندی اے جیہدے لئی دولت تے فرصت ضروری ہوندی اے۔ فیر

بندے دا صحت مند ہونا وی ضروری ہوندا اے تاں جے اوہ اپنے پیراں تے ٹر کے ہر
منظر دا باریکی نال مشاہدہ کر سکے۔ فیر سفر کرن والا ہر بندہ اپنے مزاج تے اپنے مقصد
نوں کھہر رکھ کے ای اپنے نئی رستہ چنن دا اے تے رستیاں، مزاجاں تے مقصدیاں
دا ایہو اختلاف اے، جیہڑا ایس صنف وچ رنگارنگی پیدا کردا اے تے پڑھن والے
نوں دلچسپی دا عنصر فراہم کردا اے۔

اِنج تے بیان دی صداقت تے اظہار دی سچائی کسے سفر نامے وچ بنیادی
اہمیت رکھدی اے فیروزی اک معیاری سفر نامے نوں دلچسپ بنان لئی کئی طریقے
ور تے جاندے نیس۔ کدھرے مٹھک یاں فکر انگیز صورت حال نال قاری دا ٹاکرا کرا
دتا جاندا اے تے کدھرے افسانوی انداز اختیار کر کے تختیل تے رومان دے ذریعے
دلچسپی پیدا کیتی جاندی اے۔ حیرت وی سفر نامے دا اک بنیادی جز اے۔

پنجابی وچ پہلا سفر نامہ ”میر اولائی سفر نامہ“ سی جیہڑا 1933ء وچ شائع ہویا۔
پاکستان بنن توں بعد 1975ء وچ شائع ہون والی اعجاز الحق دی ”یورپ توں چوہنگم
دے نال“ سفر نامے دی پہلی کتاب بن دی اے۔ ایس توں بعد سلیم خان گبٹی،
محمد اسماعیل حمدانی، سجاد حیدر پرویز، ممتاز ڈاہر، نعیم ثاقب، ارشد میر تے ہور کئی
لکھاریاں ایس صنف نوں اپنا کے ایہدے وچ وادھے کیتے۔

انشائیہ :

انشائیہ انشا پر دازی توں لکھیا اے تے لغوی معنیاں وچ موضوع توں ہٹ
کے ایہنوں اک اجیسی تحریر ہونا چاہی دا اے جیہدے وچ انشا پر دازی تے
بیان دے زور نوں مڈھلی اہمیت حاصل ہونے پر اصطلاحی معنیاں وچ ایہدے
توں مراد اک خاص قسم دی صنف لیا جاندا اے جیہڑی افسانے توں دکھ، طنز تے

مزاح توں مختلف تے عام مضموناں توں ہٹ کے اپنی اک دکھری پچھان کھدی ہوئے۔
 موجودہ حوالے نال انشائیہ انگریزی دی صنف Light Personal Essay
 دا ترجمہ بن دا اے پارکھاں دی اکثریت حالے ایہدے کسے اک سانجھی تے جامع
 تعریف تک نہیں پہنچ سکی۔ ایس بے وساہی دی اک وجہ تے ایس صنف دی
 کم عمری اے تے دو جی وجہ ایہہ اے جے ایہہ اک لچکیلی صنف اے جیہدا تعلق
 داخلی سطح نال اے تے خارجی سطح تے ایہدی اپنی کوئی بیہت یا فارم یا شکل نہیں اے۔
 مشتاق باسط دی کتاب ”سکھ داساہ“ پنجابی وچ چھپن والی پہلی کتاب اے
 جیہنوں ایہدے سر جہنار نے آپوں انشائیے دی کتاب کیا اے۔ پھشکل کھن والیاں
 توں علاوہ اسلم قریشی، عاشق رحیل، محمد اسلم متوالا، ناصر رانا، میاں ظفر مقبول تے ہور
 کئی لکھاریاں دیاں کتاباں وی چھپ چکیاں نیں۔ جیہناں دے ذریعے انشائیے دے
 مختلف روپ سامنے آرہے نیں۔

ظن تے مزاح :

عربی دا اکھان اے کہ ”الْمَزَاحُ فِي الْكَلَامِ كَالْمِلْحِ فِي الطَّعَامِ“ یعنی
 گفتگو وچ مزاح دی ادہواہیت ہوندی اے جو کھانے وچ لون دی، تے ایہہ
 اودوں تک ای لطف دیندا اے جتاں تک ایہدی مقدار ایہور ہوے کیوں جے
 حیاتی نوں اُسا رن تے دھرتی نوں شگھارن لئی سنجیدگی نال کم کرنا ضروری ہوندا اے
 تے مزاح دا کم صرف ایناں اے کہ جدوں کم دا تھکیواں بندے دے پُچھے نوں
 وٹ پاکے اوہدیاں تڑواں کھچ رہیا ہووے، ایہہ اوہنوں اک اجیہی تفریح مہتیا
 کرے جیہڑی اوہدے جسم تے دماغ نوں کجھ حر لئی آل دوالے توں بے خبر کر کے
 انج ہولا پھل کر دیوے کہ اوہ مڑاگانہ ٹرن لئی تیار ہو جاوے۔

بنیادی طور تے طنز و مزاح صنف سخن نہیں بلکہ موضوع سخن اے یعنی مزاح شاعری وچ دی ورتیا جاسکدا اے تے نثر وچ دی۔ نثر وچ مزاح پیدا کرن لئی جیہڑے حربے اختیار کیتے جاندے نیں اوہناں وچ لفظی بازیگری، لطیف گوئی و اتفاقی مزاح تے صورت حال دا مزاح زیادہ اہم نیں۔ خاکہ نگاری دی اصلوں مزاح دی ای اک ذیلی صورت اے جیہدے وچ شگفتہ انداز اختیار کر کے کسے فرد دی شخصیت دا تجزیہ کیتا گیا ہوندا اے۔

پنجابی نثر وچ مزاح دا کھرا نپدیاں ہوئیاں جیہڑے تے نظراں زیادہ توں زیادہ ہفتہ وار مٹھوایا اخبار ”موجی“ تک ای جاندیاں نیں جیہڑا 1931ء وچ جاری ہویا سی۔ پاکستان بنن توں بعد انور علی دی کتاب ”کالیاں اٹاں کالے روڑ“ (مطبوعہ 1972ء) نوں اولیت دا درجہ حاصل اے۔ ایہدے بعد ارشد میر، اسلم قریشی، ابن قیصر، سجاد حیدر پر دیز تے ہور لکھاریاں دیاں کتاباں آئیاں تے ٹھیکل مضموناں دی صورت وچ چوکھا مزاح تخلیق کیتا گیا۔

تنقید:

تنقید دا مادہ نقد اے تے ایہنوں آلوچنایا پر کھ پڑتاں دی کہیا جاند اے۔ کسے سیانے آکھیا اے کہ تنقید دا مطلب اے ”اناج توں ارج ٹھپلنا کہ دانہ توڑی توں دکھ ہو جائے۔ ایس اعتبار ناں پار کھ داکم ایہہ بن دا اے جے اوہ ادب پلاوے دا تجزیہ کر دیاں ہوئیاں کھرے تے کھوٹے نوں دکھ کر کے رکھ دیوے۔ پرانے زمانے وچ پنجابی تنقید دی پہلی کتاب ”پریم کہانی“ وانگوں تنقید تشریح یا تذکرے دے انداز وچ کیتی جاندی سی پر نوں دور وچ ایہہ باقاعدہ اک فن دی صورت اختیار کر چکی اے تے ہن اک نقاد سماجی حوالیاں توں علاوہ لکھاری دے

نفسیاتی پچھو کڑوں وی دھیان وچ رکھ کے محاکے، موازنے تے تقابلی مطالعے دے ذریعے تخلیق نوں انج پرکھدا اے جے ایہدا ہر رنگ نبر کے سامنے آجاندا اے۔
 بنیادی طور تے تنقید دے دو پہلو بن دے نیس۔ اک نظری، جیہدے وچ تنقیدی اصولاں تے بحث کیتی گئی ہوندی اے تے دوجی اطلاقی تنقید جیہدے وچ تنقیدی اصول لاگو کر کے کسے فن پارے دی صنف یا ادبی دُور دا باقاعدہ جائزہ لیا گیا ہوندا اے۔ متوازن تنقید اوہ ہوندی اے جیہدے وچ اک نقاد کسے اک خاص نظریے دی بجائے متوازن انداز وچ ساریاں اصولاں توں کم لیندا اے تے کسے فن پارے دا جائزہ لیندیاں ہویاں نفسیاتی، سماجی، معاشی، عمرانی تے تاریخی پچھو کڑوں علاوہ ہور وی کئی پہلوں نوں سامنے رکھدا اے۔ تخلیق نوں زمانی اعتبار نال وی جانچدا اے تے دو جیاں فن پاریاں نال ایہدا تقابلی مطالعہ کر کے ایہدی قدر تے قیمت دا تعین کردا اے۔

تحقیق :

تحقیق دا مطلب اے دوبارہ لبھنا، ایس لئی جس طرحاں تنقید کردیاں ہویاں تحقیقی نگاہ دا ہونا ضروری ہوندا اے ایسے طرحاں تحقیق کردیاں ہویاں وی تنقیدی شعور اک اہم جزو دی حیثیت رکھدا اے۔

پنجابی وچ تحقیق یعنی کھوج کاری داسرا بوجہتا کر کے اوہناں انگریز حکمراناں دے سر جاندا اے جیہڑے اپنے علمی ادبی ذوق تے دو جیاں لوڑاں پاروں ایہتوں دیاں علاقائی زبانوں وچ وی کم کر دے رہے۔ پنجابی وچ کھوج دی ابتدا لسانی حوالے نال ہوئی۔ مہن تک چھپے تحقیقی مواد دا جائزہ لیا جائے تے ایہدے چار رخ بن دے نیس۔ اک اوہ جیہدے وچ پہلے توں موجود مختلف حوالیاں نوں سامنے

رکھ کے قیاس تے دیلاں نال تارویاں کا ڈھان کڈھن دی کوشش کیتی گئی اے۔
 زباندانی، گرامر، لغتاں وغیرہ دے سلسلے وچ ہون والا کم ایسے ضمن وچ آوندا اے۔
 دوجا اوہ جہدے وچ براہ راست عملی تحقیق دے ذریعے پہلی واری کوئی تحریر یاں
 شخصیت سامنے لیا نندی گئی جویں بشریف احمد شرافت نوشا ہی نے کھوج کر کے
 پنجابی دے اک صوفی بزرگ نوشہ پیر دے وعظ لیسے۔ ایس دریافت نال پنجابی ادب
 دی نثری تاریخ کئی درجے پچھانہ چلی گئی تے ہن ایدھے آغاز دازمانہ 990 ہجری
 مستھیا جاندا اے۔ تیسری قسم سودھیاں تے مرتب کیتیاں گئیاں کتاباں تے مبنی
 اے جینوں متنی تحقیق وی کیا جاندا اے۔ جویں ہیر دے نسخے یاں شاہ محمد دی وار
 نوں چھان پُن کر کے یاں ہو رکئی پرانے شاعران دے کلام نوں سودھ کے سامنے
 لیا نڈ گیا اے۔ چوتھی قسم اوہ اے جہدے ذریعے لوک ادب نوں محفوظ کرن دا
 آہر کیتا گیا اے۔

کھوج بارے کیا جاندا اے جے ایہدامرکز کوئی نہ کوئی ایسا مسئلہ ہوندا اے
 جہدے بارے نویں گلی کرن دی گنجائش موجود ہوندی اے تے کھوجی سائنسی
 نقطہ نظر نال غیر جذباتی انداز اختیار کر کے کوئی نہ کوئی ایہوجہا تارواں نتیجہ پیش
 کردا اے کہ حقیقت دے اصل مکھ توں گھنڈ لٹھ جاندا اے۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر یوسف بخاری

ڈاکٹر یوسف بخاری 29 اپریل 1940ء نوں سید محمد یاسین بخاری دے گھر رنگوارہ بارہ مولا (کشمیر) وچ پیدا ہوئے۔ مذہبی تعلیم سینٹ جوزف ہائی سکول بارہ مولا (کشمیر) توں حاصل کیتی۔ ایم اے اردو تے ایم اے انگریزی دے امتحان پاس کرن توں بعد کجھ عرصہ بلوچستان دے مختلف کالجوں تے یونیورسٹی وچ پڑھانڈے رہے۔ پنج ورہے تیکر گورنمنٹ کالج خاران دے پرنسپل وی رہے۔ "کشمیری اور اردو زبان کا تقابلی مطالعہ" دے عنوان ہبٹھ تحقیقی مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں پی ایچ ڈی دی ڈگری حاصل کیتی۔

ڈاکٹر یوسف بخاری نوں ایہہ اعزاز حاصل اے کہ پنجاب یونیورسٹی وچ کشمیری زبان تے ادب دی ابتداء ایہناں دے ہتھوں ہوئی۔ اردو، انگریزی، پنجابی تے کشمیری زبانوں وچ لکھدے نہیں۔ بھانویں اوہناں دامن اپنڈ مضمون کشمیریات اے فیروہی پنجابی زبان تے پنجابی رہتل نال اوہناں دی آنرٹ محبت دا اندازہ ایہتھوں لایا جاسکدا اے کہ کشمیریات بارے پنجابی وچ وی لکھدے نہیں، زبان عام فہم تے رواں استعمال کر دے نہیں جیہدے وچ تحقیقی تے علمی رنگ نمایاں ہوندا اے۔ اج کل پنجاب یونیورسٹی وچ شعبہ کشمیریات دے سربراہ نہیں۔ ہُن تک ایہناں دیاں ایہہ کتاباں چھپ چکیاں نہیں۔ 'کشمیری اردو کا تقابلی مطالعہ' مقالات 'عالم تصوف اور کشمیر'، 'کاشتر کتھا اور کشمیری لسانیات'، 'کاشتر گرائمر آؤ کشمیری سکھیں' 'سون رسول پاک (سیرت)'، 'کاشتر شاعری'، 'صوفیائے کشمیر'، 'کشمیر نامہ'۔

حب خاتون

کشمیر دی وادی جس نون جنت نظیر وی آکھیا جاندا اے۔ ایہہ دنیا دیاں حسین ترین وادیاں وچ شمار ہوندی اے۔ ایٹھے ون سوتے رکھاں نے بہار لائی ہوئی اے۔ رنگ برنگے پھلاں تے پھلاں دے رنگاں تے مہکاں نال وادی دا حسن تے جمال ہو روی ودھ جاندا اے۔ گل کیہ قدرت دیاں ان گنت رعنائیاں ایس خطے دیاں انمول ٹومباں نیں۔ ایس دے نال نال ایہہ دھرتی علم، فضل، ادب تے ثقافت دی دولت نال وی مالا مال اے۔ ایس مردم خیز وادی وچوں ویلے ویلے نال عظیم دانشور، شاعر تے ادیب جنم لیندے رہے تے کشمیر دے وسنیکاں دے دلاں ذہناں تے روحاں نون اپنے علم دی روشنی نال منور کر دے رہے۔ ایٹھوں دی شاعری وچ جتھے ایس مٹی دی مہک تے رنگ رچے ہوئے نیں۔ اوٹھے امی کشمیر دی سیاسی، سماجی تے معاشی تاریخ دے دی بے شمار باب موجود نیں۔ ایہناں شاعراں وچوں کئی شاعر جیسے گزڑے نیں جہناں دی شاعری وچ جتھے کشمیر دا حسن تے جمال موجود اے اوٹھے امی کشمیر دا لوک رنگ دی جھلکا اے تے ایہہ سارا کجھ کشمیر دی کھاسکی شاعری دا انمول خزانہ نیں۔

حب خاتون کشمیر وادی دی اک اجیہی شاعرہ اے جینے اپنی شاعری وچ کشمیر دی ثقافتی، سماجی تے معاشی صورتحال نون بڑی خوبصورتی تے پوریاں فنی نزاکتاں نال پیش کیتا اے۔ اوہدے گیت کشمیر دے وسنیکاں دے دلاں دی دھڑکن بن کے پوری وادی وچ گونج رہے نیں۔ انسانی حیاتی داکوئی وی موقع ہووے، خوشی ہووے یا غمی، حب خاتون دے گیت ضرور کشمیر داسیاں دے جتھاں اُتے سر کن لگ پیندے نیں۔

سگوں ہُن تے ایہہ گیت لوک گیتاں دی طرحاں کشمیریاں دی رت دا حصہ بن گئے نیں۔
 حبہ خاتون دی تاریخ پیدائش کسے تذکرے یاں کسے تاریخ وچ حتمی نہیں
 ملدی عام طور تے ایہہ قیاس کیتا جاندا اے کہ اوہ 52-1541ء دے دوران چندہار
 نامی پنڈ وچ اک درمیانے طبقے دے کاشتکار خاندان وچ پیدا ہوئی۔ ایہہ پنڈ جس
 نوں ژرنہ ہادی اکھیا جاندا اے۔ پامپوریاں (پانپور) قبصے توں لگ بھگ دوکواں
 اُتے آباد اے تے زعفران دی کاشت تے پیداوار دے حوالے نال پوری دنیا وچ
 مشہور اے۔ ایس پنڈ دا فاصلہ سرینگر توں تقریباً دس میل بن دا اے۔

حبہ خاتون دا اصل ناں "زون" سی۔ "زون" کشمیری زبان وچ چن نوں اکھدے
 نیں۔ حبہ خاتون بارے آکھیا جاندا اے کہ اللہ تعالیٰ نے اوہنوں حسن تے جمال وافر
 مقدار وچ بخشیا سی (حبہ خاتون) نے مڈھلی تعلیم تے قرآن پاک اپنے پنڈ دے
 مولوی صاحب کولوں پڑھیا۔ ایس توں وکھ فارسی دیاں مشہور کتاباں "گلستان" تے
 "بوستان" نوں دی پچپن وچ پڑھ لیا سی۔ ایہدے نال نال اوہ روزمرہ دے مکالمے
 وچ اپنی والدہ دا ہتھ وڈاندی سی تے زعفران دے کھیتاں وچ وی کم کردی سی۔
 حبہ خاتون نکیاں ہوندیاں توں ای بڑی حساس طبیعت دی مالک سی۔ جوان ہونیاں ہی
 اوہدے ماں پیٹوںے اوہدا ویاہ اک اکھڑ تے جاہل کسان عزیز لون نال کردتا۔ جیہڑا بڑا
 خشک مزاج تے بد دماغ وی سی۔ حبہ خاتون نال اوہدا سلوک بڑا بھیڑا سی تے اوہدی
 ماں یعنی حبہ خاتون دی سس وی بڑی چالاک تیز مزاج تے اک لڑاکی طبیعت دی مالک
 سی۔ دوواں نے بل کے حبہ خاتون دی حیاتی دوزخ بنا دی۔ ایس دے باوجود
 اوہنے کوئی شکوہ زبان اُتے نہ لیاندا۔ کیوں جے اوہ صبر دی پتلی تے وفادار خاتون سی۔
 اللہ تعالیٰ تے اوہنوں شاعری دا ملکہ بخشیا ہو یا سی۔ اوہدے اُتے الزام ایہہ لایا گیا کہ
 اوہ شاعری کردی اے تے ایسے الزام پاروں اوہدے خاندانے اوہنوں طلاق دے

دتی۔ سوہرے گھر ادب دے اُتے کئے کو ظلم ہوئے۔ ادب دیکھ کر حبیہ خاتون دی شاعری
وج نظر آؤندا اے۔

ہُن زون (حبیہ خاتون) بھانویں اپنے پیکے گھر اپنے بچپن دیاں سہیلیاں نال
ظاہری طور تے خوش نظر آؤندی سی پر ادب دی روح اندر اپنے سوہرے گھر گزارے
دناں دی یاد دوسی ہوئی سی تے سس دے ظلماں تے نفرتاں دے زخم دی اچھے
تازہ سن۔ اک دیہاڑے خوشگوار موسم وج اوہ اپنے زعفران دے کھیتاں وج کم
کر رہی سی نالے گزریاں دناں دی یاد نوں شعر دے روپ وج گنگنا رہی سی۔ جیہدا
ترجمہ ایس طرحاں اے :

”سوہریاں دے نال میری بن دی نہیں اے میرے ماپٹیو میرا کوئی بند و بست کرو“
اتفاق نال عین اوسے ویلے اوس عہد دے سلطان یوسف شاہ چک دا
اوتھوں گزر ہویا۔ اوہ شکار کھیڈن ایس علاقے وج آیا سی۔ ادہنوں جدوں حبیہ خاتون
دی دکھ درد تے کرب وج ڈہی پڑتا تھی آواز سنی جیہڑی فضاواں داسینہ چیر دی ہوئی دُور
دُور تیکر گونج رہی سی تے ایہہ پُر کیف تے سوز دار آواز سلطان یوسف چک دے کتاں
وج رَس گھول گئی۔ اوہ بے اختیار ایس آواز وں کچھدا چلا آیا۔ ایس ملاقات دے بعد
ادب حبیہ خاتون نال نکاح ہو گیا تے انج حبیہ خاتون کشمیر دے سلطان دی ملکہ بن گئی۔

یوسف شاہ چک آپوں شاعری، اوہ شاعران ادیبان عالماں تے موسیقاراں
دی بڑی قدر کرداسی، اوہ حبیہ خاتون دی شاعری تے پاکباز شخصیت دا دیوانہ سی۔
ایس لئی ہمیش ادہنوں اپنے نال رکھدا۔ جدوں اوہ شکار کرن یا سیر لئی باہر جاندے تے
حبیہ خاتون ادب دے نال ہوندی سی۔ جس ویلے سلطان شاہ چک کشمیر دا حاکم سی اوس
ستے ہندوستان اُتے مغل شہنشاہ جلال الدین اکبر دی حکومت سی۔ اکبر تے سلطان شاہ چک
دے تعلقات آپس وج کشیدہ سن جیہدی وجہ نال اکبر نے یوسف شاہ چک نوں قید

کر کے کشمیر نوں اپنی حکومت وچ شامل کر لیا تے ایج حبه خاتون نوں اک واری فیر ہر دے سائیں دی جدائی دے صدے سنے پے گئے۔ حبه خاتون نے ایس دوران جیہڑی شاعری کیتی اوہ ہجرتے وچھوڑے دے کرب نال اوہدی بہترین شاعری لے باوہے اک شعر و ترجمہ ایس طرحاں لے۔

”توں میتھوں دُور رُس کے چلا گیا ایس، اوہ پھلاں دے دیوانیا محبوبا“
 اخیر جدوں یوسف شاہ دی قیدی ہو گئی، حبه خاتون پیکے آگئی تے اوہتھے ای 1604ء وچ وفات پائی۔ کہندے نیں کہ اوہنوں اتھوا وچ دفن کیتا گیا۔ اتھوا دی اک مسیت حبه خاتون دے نال نال منسوب اے۔ ایس توں دکھ سرینگر ڈا حبه کلل (پل) تے گریس وچ اک چوٹی تے چشمہ دی اوہدے نال نال منسوب نیں۔ پر نویں تحقیق موجب حبه خاتون تے اوہدے جلا وطن خاندن یوسف شاہ چک دیاں قبریں صوبہ بہار دے اک پنڈ ”میسوک“ وچ نیں۔

حبه خاتون کشمیری زبان دی اک بے مثال شاعرہ سی۔ ایہدے نال اوہ موسیقی دے فن وچ وی ماہر سی۔ کشمیری زبان ادب تے ثقافت دے میدان وچ اوہنوں کلاسیک دادر جہ حاصل اے۔ حبه خاتون دی شاعری دا مجموعہ ”کلام حبه خاتون“ دے عنوان نال غلام محمد نور محمد کتب فروش سرینگر نے شائع کیتا اے۔ سرینگر ریڈیو تے ٹیلی ویژن توں اوہدا کلام نشر ہوندا رہندا اے۔ اوہدی غزل نوں کشمیری غزل دامیل پتھر گنیا جاندا اے۔ حبه خاتون دی شاعری توں پہلاں کشمیری شاعری وچ صرف تصوف دی روایت ای پردھان سی۔ حبه خاتون نے رومانی شاعری دی بنیاد رکھی تے ایرانی طرز وچ غزل اکھن دی روایت دی دی بانی بنی۔ اوس نے کشمیری زبان نوں بڑے سلیقے نال ورتیا اے تے اوہدی شاعری وچ دیہاتی زندگی دے جھلکارے دی بڑے خوبصورت انداز وچ نظر آؤندے نیں۔ اوہدی شاعری وچ ایناں عوامی پن اے کہ

ارج وی پنڈاں تھانواں وچ عورتاں، مرداں، بچیاں تے بڈھیاں نوں اوہدے بے شمار شعر زبانی یاد نہیں۔ خاص طور تے دیاہ شادی دے موقعیاں اُتے کشمیری کڑیاں اوہدے گیت گاؤندیاں نہیں تے ادہدی شاعری نوں کشمیری روانوی شاعری داسر چہترہ سمجھیا جاندا اے۔ کشمیر دے لوک ادہنون ملکہ نور جہاں دے ناں ناں یاد کر دے نہیں۔ ادہدی شاعری تے شخصیت وچ کشمیر داحسن جمال جھکدا اے تے شاعری وچ زعفران دی مہک رچی ہوئی اے جیہڑی کشمیر دے لوکاں دے دلاں دماغاں نوں ہر ویلے مہکائی رکھدی اے۔ جبہ فاتون دی شاعری دے کجھ نمونے پیش کیتے جانداے نیں:

1۔ میرے دل دیا مالکا آجا، اسیں دل کے یاسمین دے پھل چُنیئے، پرکدے مرن والے وی پچھا منہ پر تے نیں۔ میں تیری اڈیک وچ بیٹھی آں تے تیریاں سدھراں وچ حیات آں۔ آمیرے پیاریا آجا۔ اسیں دل باغ وچ کٹھے پھل چُنیئے، توں رُس گیا ایں۔ میریاں اکھاں توں دُور مسیتھوں دچھڑ گیا ایں۔ اے میرے پھلاں دے چاہون والیا آ اسیں دل کے کنول دے پھل چُنیئے۔

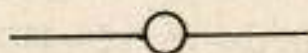
2۔ کسم تے سنبل دے پھلاں دیاں کونپلاں نکل آیاں نیں تے میریاں آساں دیاں کلیاں اندرا می اندر کلا گئیاں نیں۔ گئی جوانی کدوں پرندی اے جیہڑی تیر دی طرحاں نکل گئی اے۔ میری حیاتی دے رکھاں وچ چاہست دے بھانڈ پڑھے نیں۔ باغاں وچ بہا رآئی اے پر مینوں کہیے۔

بھرفرق دے دچھوڑے نے جدوں شدت اختیار کیتی تے اوہ مجاز توں حقیقت دل سفر کر کے ایس طرحاں ظاہر ہویا۔

3۔ عشق دی آگ نے میرے اندر لہو لادے۔ جہنناں مینوں ساڑ مکا یا لے۔ اوہنے مینوں اُلفت دے تپدے تندور وچ پا دتا اے تاں جے میں سڑکے سواہ ہو جاواں۔ محبت وچ میں برف دا گوں گچھل گئی آں تے اوہنے مینوں طوفان دے

وس پا دتا اے۔ لوکیں روزے رکھ رہے ہیں، عاشق عید منا دن دیاں
تیا ریاں وچ رچھے ہوئے ہیں پر میں اپنے مالک دی محبت وچ غرق آں۔

(کشمیری ادب کی مختصر تاریخ۔ دختران ہند)

الیاس گھمن

محمد ایاس گھمن 25 اگست 1961ء نوں گوجرانوالہ دی تحصیل وزیر آباد دے اک پنڈ چک ستیہ وچ چوہدری سردار خاں گھمن دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک گورنمنٹ ہائی سکول سوہدرہ توں 1977ء وچ پاس کیتا تے بی ایس سی ایس گورنمنٹ کالج لاہور وچ داخل ہوئے۔ داؤد کالج آف انجینئرنگ اینڈ ٹیکنالوجی کراچی توں 1985ء وچ بی ای ایگریکلچر وکس انجینئرنگ پاس کر کے واپا وچ اسسٹنٹ ڈائریکٹر ہو گئے۔ کراچی وچ تعلیم دے دوران اوہناں دے من وچ پنجابی زبان تے ادب نال محبت دے دیوے روشن ہوئے۔ اوہتھوں دور سائے ”سحر“ تے ”سوہنی دھرتی“ شروع کیتے۔

ملازمت دے نال نال گھمن علمی ادبی تے تحقیقی سرگرمیاں وی جاری رکھ رہے نیں۔ ادہ مہینہ وار روپل دے اعزازی چیف ایڈیٹر نیں۔ بالال لئی پہلا پنجابی رسالہ ”میدھی“ وی اوہناں دی ادارت وچ ای چھپ رہیا اے۔ ادہ پنجابی سائنس بورڈ دے بانی چیئرمین وی نیں۔ حال وچ ای اوہناں نے طباعت دے شعبے وچ پنجابی کمپیوٹرنوں متعارف کرایا اے۔ گھمن اک اُچے کہانی کار نیں تے اوہناں دیاں کہانیاں ادبی رسالیاں وچ چھپدیاں رہندیاں نیں، جہڑیاں پنجاب دے وسیب دا بہترین نمونہ ہوندیاں نیں۔ ہُن تیکر اوہناں دیاں کئی کتاباں شائع ہو چکیاں نیں۔ جیناں وچ بھگوان شکاری، ریڈار، سائنس (ڈھلی) حساب (بالال لئی)، جنور باتاں (لوک کہانیاں)، پرائیونڈ (ناولٹ)، گھر والی (ناولٹ) تے داء ویلیاں (ناول) خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔

ریڈار کہانی

ایسہ دہویں صدی دے مشہور آمر ہٹلر دے عروج دے دن سن۔ ہٹلر نے جرمن گھبر وواں نوں ایسہ پک کرا دتا سی کہ اوہناں دا تعلق دنیا دی سب توں ودھیا قوم نال اے۔ ایس لئی سارے جگ اُتے حکمرانی کرن دا حق صرف جرمنوں نوں اے جہڑاں نوں اپنے خالص خون اُتے ڈاڈھاماں سی، ادہ انگریزاں نوں وی اپنے تل نہیں سمجھدے سن۔ اوس ویلے انگریزا دھی دنیا اُتے راج کر رہیا سی۔ ایس لئی قدرتی طور تے جرمنی دا برطانیہ نال متکا لگنا یقینی ہو گیا سی۔

انج تے 1930ء توں پچھوں ای جرمنی نے اک واری فیر اپنیاں فوجاں نوں نویں اسلحے بارود نال مسلح کرنا شروع کر دتا سی۔ پراوس ویلے ہر پاسے ڈاڈھی تھر تھتی پے گئی جدوں سینکڑے بمبارتے لڑاکے جنگی ہوائی جہاز تیار کر کے جرمنی دنیا دی سب توں نگڑی ایئر فورس دا مالک بن گیا۔ کئی براعظماں وچ دُور دُور تیک کھلے۔ برطانوی راج دا تخت یعنی لندن ہر ویلے جرمن بمباراں دے نشانے وچ آ گیا سی۔ ایس خبر نے برطانیہ دے بادشاہ جارج تے اوہدے فوجی جرنیلاں دی نیندر حرام کر دتی سی۔ جرمن بمباراں دے حملے دے ڈر پاروں انگریز کاریرگراں اپنی محنت کیتی جے چھیتی ای رائل ایئر فورس کول ایسے لڑاکا ہوائی جہاز موجود سن جیہناں وچ اٹھ اٹھ شین گناں لائیاں جاسکدیاں سن تے اوہناں دی زبردست مارتوں دشمن بمباراں دا پچناؤ کھاسی۔ فیروی انگریزاں نوں جرمنی دے اچانک ہوائی حملے دا دھڑکا لگیا رہندا سی کیوں جے مسئلہ ایسہ سی کہ ایہو جیسے ہوائی جہاز تے اوہناں نوں اڈاون والے اچے گنتی وچ گھٹ سن جد کہ لوڑ ایسہ سی پئی گھٹو گھٹ اک ہوائی دستہ ہر ویلے برطانوی بندرگاہاں دی

راکھی کرن لٹی ہوا وچ موجود رہوے۔ اوس ویلے تیک انج منہیں سی کیتا جاسکدا۔
ایس لٹی کوئی اجیہی شے ڈاڈھی ضروری جاپنی جیہڑی ویری بمباراں دے ہوائی حملے توں
ایناں چرپملاں خبر دے دیوے کہ ہوائی اڈیاں اُتے تیار کھلو تے پائلٹ اپنے جہازاں
نوں اوہناں دے مقابلے لٹی ہوا وچ لیا سکن۔

کہنے اسی چر تیک برطانوی سائنس دان اک اجیہی مشین ایجاد کرن دا جتن کردے
رہے جہندے وچوں مکین والی ”موت شعاع“ (Death Ray) اوہناں دے خیال
موجب اپنے راہ وچ آون والی ہر شے نوں ملیا میٹ کر دیوے گی۔ ایہہ تجربے تے
آکا اسی ناکام رہے پر 1935ء وچ اک برطانوی سائنس دان سرواٹسن واٹ اپنے
تجربیاں دے وچکار رب سبٹی اک اجیہی مشین بناون وچ کامیاب ہو گیا جہندے ٹچوں
مکین والیاں شعاواں سکنتاں وچ دُور دُور دیاں شیواں نال جھرا کے واپس آجاندیاں سن
تے اوہناں اُتے بھیڑے موسم یاں ہنیرے دا وی کوئی اثر نہیں سی ہوندا۔ سرواٹسن واٹ
نے ایس حیران کردین والی مشین داناں ”ریڈیو لوکیشن سسٹم“ رکھیا۔ ایہہ کاڈھ جنگی لحاظ
نال بوہت فائدے مند سی۔ ایس لٹی انگلینڈ والیاں چھیتی اسی چوکھے لگوں طریقے نال
اپنیاں لہندیاں بندرگا ہواں دے نال نال اجیہے سسٹم نوں چلاون واسے تیج شیٹن
قائم کردتے، جیہڑے بعد وچ چین ہوم (Chain Home) دے نال نال مشہور ہوئے۔

برطانیہ نے دوجی عالمی جنگ دے شروع ہوندیاں ساراں اپنیاں لہندیاں لہناں
دے نال چین ہوم شیٹناں دی گنتی ودھا دتی سی۔ فیر 1940ء وچ جدوں فرانس دی
ایس عالمی جنگ وچ کڈ پاتے برطانیہ نوں اپنی جنوبی بندرگا ہواں ول دی اجیہے کٹی
شیٹن قائم کرنے پے گئے۔ برطانیہ نے ایس ٹڈھلے ریڈار سسٹم نوں بوہت اُزداری
نال جنگ دے اک خطرناک ہتھیار دے طور ورتیا۔ ایہہ پہلا ریڈار سسٹم بھانویں آج کل
دے ریڈار نالوں بوہت سادا تے گھٹ رینج والا سی پر ایہدی ویلے برمد پاروں

رائل ایئر فورس نوں روڈ پار انگلستان (English Channel) اتوں اڈدے اڈدے جرمن فائٹراں تے بمباراں دا اوہدوں ای پتہ لگ جاندا سی جدوں اجے اوہ برطانوی سرحد توں بوہت دُور ہوندے سن۔ ایس لئی برطانوی لڑاکے ہوائی جہاز ایہناں ہٹا بولن والیاں نال بھیڑ کرن لئی فضا وچ آؤن جوگ ہو جانداے سن۔ کئی واری تے برطانوی راکھے ہوائی جہاز جرمن حملہ آوراں نوں راہ وچ ای ڈک کے تباہ کر دیندے سن۔ یاں اوہناں نوں پچھانہہ پر تن تے مجبور کر دیندے۔ ایس ایجاد نے جرمنیاں نوں ڈاڈھا پریشان کر دتا سی۔ اوہناں نوں سمجھ نہیں سی آؤندی کہ اوہناں دے خفیہ ہوائی حملیاں دی کون مخبری کر دیندا لے۔ دو جے پاسے برطانوی فضائیہ دے بمباریاریے سمندر وچ دُور درازے ترو دے دشمن دے بحری جہازاں نوں اپنے ”ریڈیو لوکیشن سسٹم“ راہیں لہجہ لہجہ کے اوہناں اُتے جا پڑ دے تے بمب مار مار کے اوہناں نوں سمندر وچ ای غرق کر دیندے۔ برطانوی بمباریاریے سر تے ٹھیک تھیاں بمباری کر کے جرمن فوجی ٹھکانیاں اسلحہ بنادوں والیاں فیکٹریاں تے صنعتی شہراں نوں تباہ برباد کر دے رہے۔ ایہناں تباہیاں نے جرمنی والک تروڑ دتا سی تے فضا داں وچ رائل ایئر فورس دی برتری جنگ ممکن توں پہلے ای ثابت ہو گئی سی۔ ایہ اک حقیقت اے کہ دوجی عالمی جنگ جتن وچ ریڈار دی ویلے سراہجادی نے اتحادی فوجاں دا بوہت سا تھ دتا سی۔

جے ریڈار دی کاڈھ بارے تاریخی تے سائنسی حواہیاں نال گل کریے تے پتہ لگدا لے پئی ریڈار دا بننا کوئی اتفاقی واقعہ یاں اک دو ذہناں دے وچ کیتے تجربیاں دا پھل نہیں سی سگوں ایہہ ایجاد دُنیا دے کئی نامی گرامی سائنس داناں دی ورہیاں بدھی کھوج دا ریشا سی۔ 1831ء وچ سب توں پہلاں مشہور سائنس دان جیمز کلیرک میکس ول نے ریاضی دے حساب کتاب نال ثابت کیتا سی کہ ”ریڈیو لہراں“ روشنی دی رفتار نال سفر کردیاں نیں تے اُنجے ای اپنے راہ وچ آؤن والی ہر شے نال ٹکرا کے پچھانہہ

پر تبدیلیاں نہیں۔

میکس ویل توں مگروں 1888ء نوں جرمنی وچ عملی تجربے کردیاں اک سائنسدان ہین ریچ ہرٹز نے ایہہ ثابت کردتا پئی ”ریڈیولہراں“ مصنوعی طور تے وی پیدا کیتیاں جاسکدیاں نہیں۔ ہرٹز نے اپنے آلیاں نال اجیہاں ”ریڈیولہراں“ پیدا کر کے وی دکھائیاں جیہڑیاں مسان دوچارفٹ ڈورتیک ای اُپر سکدیاں سن۔

1895ء وچ عظیم سائنس دان مارکونی نے لے ریج (Long Range) اُتے ریڈیولہراں گھن دے تجربیاں دا اک لمبا چوڑا سلسلہ شروع کیتا۔ اوہنے ہرٹز نالوں چنگا سازو سامان ورتیا تے اوڑک اوہ طاقتور ”ریڈیولہراں“ پیدا کرن وچ کامیاب ہو گیا۔ مارکونی دیاں بنائیاں ریڈیولہراں اینیاں گھڑیاں سن کہ اوہ لے نشر کیتے گئے سگنل (Signal) گھٹ ودھ دو ہزار میل لمبے بحر اوقیانوس نوں وی پار کر کے امریکہ وچ اُپر گئے سن۔ اوہوں مارکونی نے جیہڑی پشین گوئی کیتی سی اوہ بعد وچ اجو کے ریڈار تیک اپن دی پگڈنڈی ثابت ہوئی سی۔ اوہنے آکھیا سی پئی ایہہ ریڈیولہراں اک دیہاڑے میلان ڈور دیاں شیواں دے ہون دا سُوہ لین لئی درتیاں جاوَن گیاں۔

مارکونی نے ریڈیولہراں بارے اپنی کھوج جاری رکھی تے 1925ء وچ اوہ اجیہاں ریڈیولہراں نشر کرن وچ کامیاب ہو گیا جنہاں دے جو ابی سگنل توں اوہنے زمین تے فضا اُتے موجود اوزون دی حفاظتی پٹی دی اچھائی ناپی۔ اُنج تے ایہہ سارے کم ٹڈھلے ریڈار دے کارنامے ای دکھائی دیندے نہیں پر اصل حقیقت ایہہ اے پئی آج کل دا ریڈار جیہڑا ہن اک خطرناک جنگی ہتھیار بن گیا اے اوہ نہ تے اوہوں اجے بنیاسی تے نہ ای سائنس دانان نوں پورا احساس سی کہ ایہناں ریڈیولہراں نوں درت کے کوئی ایہو جیو پشین وی بنائی جاسکدی اے۔

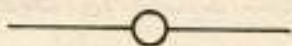
”ریڈیولوکیشن سسٹم“ وچ ریڈیولہراں نوں جنگی مقصد لئی ورتن دے طریقے دے

موجود بھانویں انگریز سائنس دان ایس سن پراوہ جان دے سن کہ ریڈیو لہراں دو جے یو پورنی
مکان دے سائنس دانان لئی وی کوئی نویں شے نہیں ایس لئی اوہناں اپنی ایجا دنوں ڈاڈھا
خفیہ رکھیا سی پراہمدے بارے تکنیکسی جانکاری امریکہ نون دے دتی گئی۔ امریکی سائنس دانان
ایس سسٹم اُنے اپنی محنت کیتی پئی کجھ مہینیاں وچ برطانیہ دار ریڈیو لیکشن سسٹم دنیا دا
سب توں طاقتور تے چوکھا خطرناک جاسوسی آلہ بن گیا۔ امریکیاں ایہدے وچ اینیاں
جعتاں پیدا کردتیاں کہ اوہ اصلوں ای اک نویں شے بن گیا۔ اوہناں ایہداناں وی بدل
کے ”ریڈار“ (Radar) رکھ دتا۔ اج ایہوناں ای ساری دنیا وچ پُرحلت اے۔

بھالویں مڈھلا ریڈار دشمن ہوائی جہازاں دے حملے دا پہلاں توں پتہ لاون لئی بنایا
گیا سی پر ویلا لنگھن نال ایہدے توں ہووہت سارے کم لے جان لگ پئے۔ اج کل
ریڈار ہر ملک لئی علاقائی دفاع دا لازمی انگ ہون توں اُدعام شہری زندگی وچ روز دیہاٹے
ورتی جاوون والی مشین بن گیا اے۔ جنگ دے زمانے وچ ایہہ فوجاں نوں دشمن ہوائی
جہازاں تے میز ائیلان دے حملے دی وارننگ دیندا اے تے سمندر وچ تروے آؤندے
دشمن بھری جہازاں دا ہزاراں میل دُور توں ای خطرہ دسد اے۔ ریڈار پہاڑ تے واویاں وچ
دشمن فوجاں دے پھیرے ٹورے بارے مسلسل اطلاعاواں دیندا اے تے ایہو ای ہوائی
حملیاں وچ اپنے بمبار تے لڑاکے طیاریاں نوں نشانے اُتے صحیح ویلے بمباری کرن وچ مدد
دیندا اے۔ ریڈار نے شہری ہوا بازی وچ وی ڈاڈھیاں آسانیاں پیدا کردتیاں نیں۔ اج
کل مسافر تے سامان ڈھون ولے اُڈنے تے ترنے جہازاں دی رہنمائی لئی ایہہ اک انتہائی
ضروری آلہ بن گیا اے۔ سنگھنے بدلاں وچ اوڈے ہوئے ترکھے ہوائی جہازاں نوں اک
دو جے نال بھڑن توں پچان تے سنگھنیاں دھنداں دچوں گزر دے بھری جہازاں نوں
سمندر ری چٹاناں تے وڈے وڈے برفانی تو دیاں نال مکرن توں پچان لئی ایہو ای ورتیا
جا رہیا اے۔ ایہنے بندرگاہواں تے ہوائی اڈیاں دے کم نوں وی ڈھیر سوکھا کردتا اے۔

ایہہ ڈور درڈے سمندری جہازاں نوں ساحل ول آون لئی صحیح راہ دسد اے نالے ہوائی جہازاں نوں ہنیرے تے بھیرے موسم وچ ہوائی اڈے اُتے اُترن لئی مدد دیند اے عام شہری ورتا وے وچ ریڈار محکمہ موسمیات دے کم آؤند اے محکمہ موسمیات آون والے موسم دا ریڈار راہیں گوٹھلا کے پشین گوٹھیاں کر دا اے۔ جدید ترین ریڈار سائنس دانان نوں خلا وچ وڈے وڈے راکٹ تے خلائی سٹیشن گھلن وچ مدد کر دے نیں۔ چن دی سطح اُتے خیر خیریت نال اُترن والے امریکی خلا باز وی ریڈار راہیں ایہہ کا نامہ کر دکھاون دے قابل ہوئے سن۔ دن بدن نویاں ٹیکنیکال ورت کے ریڈار کوں نبت نوں کم لٹے جا رہے نیں تے ویلے دے نال نال ایہہ دے گن و دھدے جا رہے نیں۔ ایس لئی ایس ویلے مستقبل دے ریڈار دے بے حد نوکھے کماں بارے پشین گوئی کرنا وی اوکھا ہو گیا اے۔

(ریڈار)

حسین شاد

پورانال محمد حسین شاد تے حسین شاد قلمی نال اے۔ 24 فروری 1936ء نوں چکوںکی ضلع جالندھر (مشرقی پنجاب بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم ہوشیار پور (بھارت) وچ حاصل کیتی۔ 1947ء نوں قیام پاکستان ویلے گوجرانوالہ دے اک پسٹڈ وچ آن دستے تے میٹرک دا امتحان گوجرانوالہ توں پاس کیتا۔ بعد وچ پنجاب حکومت دے پی ڈبلیو ڈی محکمہ وچ ملازم ہو گئے۔

سرکاری ملازمت دے نال نال اوہناں نے لکھن پڑھن دا کم وی جاری رکھیا۔ کہانی، ڈرامہ تے شاعری ایہناں دے میدان نیں۔ اوہ ریڈیو تے ٹیلی ویژن دے پروگرام دی کمپیئرنگ وی کر دے نیں۔ اوہناں دے کئی ڈرامہ سیریل پنجابی زبان وچ ٹیلی کاسٹ ہوئے نیں۔ ریڈیو پاکستان دے پروگرام ”سوہنی دھرتی“ وچ اوہناں دی آواز کئی ورہیاں توں گونج رہی اے۔ اوہ جنگ اخبار وچ ”راوی رت“ دے عنوان نال پنجابی کالم وی لکھ رہے نیں۔ ماہنامہ لہراں لاہور تے ماہنامہ پنجابی ڈائجسٹ لاہور دے ایڈیٹر نیں۔ اوہناں دیاں پنجابی کہانیاں دا مجموعہ ”شہر تے سُفنے“ تے شاعری دا مجموعہ ”موسم سلی بارڈ“ شائع ہو چکا اے۔ پر اوہناں دا خاص میدان کہانی کاری اے۔ اوہناں نے پنجابی افسانے نوں نواں اسلوب تے نویں موضوع دتے نیں۔ اوہناں نوں اپنے فن اتے پورا پورا عبور حاصل اے۔ اوہناں دے موضوع ساڈے معاشرے دے ہوندے نیں تے کردار وی جیوندے جاگدے چلدے پھردے محسوس ہوندے نیں۔ حسین شاد نے عام طور تے نچلے تے درمیانے طبقے وچوں اپنیاں کہانیاں دے مضمون لئے نیں۔ اوہ تنقیدی حوالے نال وی اپنا اک مقام بنا چکے نیں۔

گھسمیلا چانن

شبو کہہ رہے خیالوں دی دنیا وچ گواچ گئی سی، دُور پار دے ویلیاں دی اتھی گنگی
 دُھند وچ۔ شبانہ بُو ہے دی سروا اُتے بیٹھی ویہڑے وچ کھلے ہنیرے دچوں گواچی
 ہوئی شبونوں پئی بھال دی سی۔ ویہڑے دے کھلے ہوئے ہنیرے وچ پرے کر کے
 باہر کھلن والے بُو ہے دے کول ایویں تھوڑا جناتے گھسمیلا جیہا چانن اُبھراتے
 نما ہو جاندا سی۔ اصل وچ ویہڑے دی ایس نکرے ستاں ⁷ درہیاں دی عمر دا اوہا نکا ویر
 زمین اُتے لیکاں واہن دی کسے بے مقصد کھیڈ وچ رُجھیا ہو یا سی۔ شبانہ نوں دکھ
 ہو یا ادہا شبو والا روپ وی ایسے طرحاں دے کئی بے مقصد کھیڈ کھیڈا رہندا سی۔
 شبانہ جوان ہوئی تے شبو ادہے نال ای سی۔ اجے دو ہفتے پہلاں تائیں اوہدی ماں
 اوہنوں شبو اکھدی اکھدی اک دم چُپ جیہی کر گئی سی۔ ہُن کوئی وی اوہنوں شبو نہیں سی
 آکھدا۔ اوہدی ماں جس ویلے شبو کہہ کے واج مار دی سی تے اوہنوں اچ گلداسی جوہیں
 ویہڑے وچ کنیاں ساریاں بالڑیاں ہسن لگ پئیاں ہون تے شبانہ اوہناں اُتے حکم چلا
 رہی ہووے۔ پراج شبانہ دہیز اُتے بیٹھی ہنیرے ویہڑے وچ جیہدی اک نکر وچ اوہے
 ویر دی موجودگی نے گھسمیلا جیہا چانن کیتا ہو یا سی اپنے توں وچھری ہوئی شبونوں بھال دی
 پئی سی۔ اوہنوں شبو دے ہا سنے اوہے رو سے تے اوہیاں ضداں اڑیاں مُڑ مُڑ یاد
 آؤندیاں سن۔ یاداں جیہناں دا کوئی وجود نہیں ہوندا۔ جیہناں نوں تسیں پھر کے کول نہیں
 بھٹا سکدے۔ یاداں تے پرے کھلتیاں پنیرے بدل بدل کے جھکائیاں دیندیاں ہنڈیاں
 نہیں تے بندہ اپنی بے ہسی تے مجبوری دے دکھ جرن توں سوا کجھ وی نہیں کر سکدا۔
 شبانہ نے اپنے سرنوں اک زور دا ہلونا دتا، یاداں دی گنڈھ نوں پرے سُٹیا اپنے

کھلے ہوئے خیالوں تے گواچی ہوئی روح نوں سمیٹیا، فیر ٹرے گوہ نال لیکال ایکنڈے آفتاب ول تکیا۔ ایہنوں جوان ہوندیاں کتے ورہے لگن گے۔ کس طرحاں راتوں رات ایہہ اک چانن مینار وانگوں اُسر کے دیہڑے دیاں کندھاں توں اُچا ہو سکدا اے۔ کس طرحاں ایہہ میرا تے ایس گھر دارا کھا بن سکدا اے۔ کس طرحاں میرے پیٹو دے گواچے خاندان دی نشانی بن کے اوہدے ہون دی گواچی دین جوگا ہووے گا۔ خوف تے بے یقینی نے آفتاب دے چانن وجود نوں حالے تائیں شبانہ دیاں نظراں وچ گھسیدا جیسا کیتا ہو یا سی۔

شبانہ نوں بے یقینی تے بے وساہی دے اکتھے کھوہ وچ اوہدا وڈا بھرا نور ایس طرحاں لٹکا گیا سی کہ اُتانہہ اُبھرن دی اوہدے وچ سکت ای باقی نہیں سی رہی۔ اوہ سوچدی سی کہ ماں نوں انج نہیں سی کرنا چاہیدا۔ اوہنے سارا پیار تے مکمل حیاتی اک پل وچ ای نور اتوں وار دتی سی تے اپنی شب تو واسطے کچھ وی نہ چھڈیا۔ سگوں اوہدے کولوں تے اوہدا اپنا آپ وی کھوہ لیا۔ شب تو تے ہن کدھرے ہے ای نہیں۔ ہن تے بس شبانہ ای رہ گئی اے جیہڑی بے یقینی تے بے وساہی دے اکتھے گنگے کھوہ وچ لٹکی پئی اے تے اوہدا نکتا ویرا ہنناں دکھاں توں انجان اے۔ اوہنوں تے اُکا پتہ نہیں اے کہ اوہدی بھین کیہڑے کھوہ بے وچ کھب گئی اے۔ نہ اوہ اوہنوں ایس اکتھے کھوہ تے گنگے کھوہ بے وچوں کدھن جوگا اے تے نہ ای واج مار کے حوصلہ دین جوگا اے۔ اوہ تے آپ کسے ویلے وی کھیڈن واسطے چن منگ سکدا اے۔ میری حیاتی دا تے اوہ آپوں چن اے پر پہلیاں تاریخاں دا چن چودھویں دا ہون لئی تے حالے بڑیاں ای کالیاں راتاں میری اڈیک دی راہ وچ کھلوتیاں ہو یاں نہیں۔ اڈیک وی لائی ای جا سکدی اے۔ تا نگھ وی لگ سکدی اے پر ایہہ بے یقینی، ڈر، خوف، اُن ڈٹھیاں روتاں دا ڈر خوف پر اوہ تے چودھویں دا چن سی۔ نور تے پورے گھر دا نکھریا ہو ماچانن

سی خیر اوتھنے اپنے آپ نوں آپ گزبن لالیا۔ اپنا حُسن، اپنی جوانی اپنا جو بن بھر باچا پن
 آپ گوا لیا۔ اوتھنے اپنے آ لے دوالے زہری دھوئیں دے کالے بدل انج کھلا لے
 کہ ادہ اپنے سارے وجود سمیت گواچ گیا۔ اپنے سلکھنے لہو وچ زہری زہر بھر لیا تے
 میرے لئی ہنیرے اسی ہنیرے، ڈر، خوف، بے یقینی تے لمی جُدائی تے اڈیک ایہو
 اسی مقدر اے۔

کڈے سوہنے دن سن، خوشحالی تے ہاسے توت دی کوڑھی تے سجر ہی چھان انگوں
 سارے گھروچ کھلے ہوئے سن۔ نور دیاں گلن مٹھیاں پیاریاں باسیاں بھریاں،
 شان اسی دکھری سی ادہناں دے گھر دی۔ اک دن پتہ نہیں کس طرحاں ظالم پھر اُتریا، نور
 نے ٹھک کر کے باہر لوہا کھولیا تے اوہدی زبان وچوں بکھن والے اکھر زخمی سن، وڈھے
 جکے ہوئے۔ کسے نوں کجھ وی سمجھ نہ آئی۔ شبانہ حیران تے ماں پریشان۔ اکھراں می وڈھ
 تک ودھدی گئی۔ اوہدے چہرے دا چانن تے رنگ سواہ درگا پھکا ہو گیا تے اوس
 ویلے پتہ لگا کہ نور تے ہیر دُن پیندا اے۔ ماں تے شبانہ دے مونہوں ہوکا جیہا نکلیا۔
 اُتلا ساہ اُتے تے تھلے داساہ تھلے۔ ماں نے دوہتھڑ ہر وچ ماری۔ جھین نے ہتھ
 سینے اُتے رکھ لیا جیہدی محراب تھلے دل دا فانوس زور زور دی ڈولیا۔

دلیر اُتے بیٹھیاں شبانہ نے بے دھیانی وچ اپنے متھے تے لگے پھٹ دے
 نشان نوں ہتھ لایا تے زخم جویں اک دم جاگ پایا ہووے۔ اوہ سکولوں پڑھا کے آئی سی۔
 بوہے تیکر آن دا کسے نوں پتہ وی نہ لگا۔ نور زخمی لفظاں نال کجھ کہہ رہیا سی تے کمرے
 دیاں شیواں نوں ایہر اُودھر سٹ رہیا سی۔ اوہدا وجود وی اوہدے لفظاں طرحاں
 بے لہو لگا سی۔ بے یقینا ڈاٹواں ڈول۔

”توں — توں کیوں نہیں سمجھدی ماں، میںوں کئی زبر... زبردست ضرورت اے
 پیسیاں دی، ماں میرے اندر دے سینے وچ، میرے سارے وجود وچ جوکاں اُتر

آیاں نہیں جتنی دیر تائیں دھواں، ہیر و سُن دا دھواں میریاں رگاں وچ نہیں اترے گا۔ ایہہ جو کاکا میری رت دے گھٹ بھردیاں رہن گیاں۔ میری نس وچ چونڈھیاں وڈھدیاں رہن گیاں۔ ماں، پچالے مینوں خدا دے واسطے پیسے دے مینوں پیسے دے ماں“

انور نے اپنے کنبہ دے ہتھان نال ماں دی چادر دے پتے نوں پھڑپھڑایا ہو یا سی۔ اوہا سارا وجود وی کتب رہیا سی اوہ چادر نوں زور زور نال ہونے دے رہیا سی تے ماں دی چادر سرتوں ڈھک کے اوہ دے پیراں اُتے دگ پئی سی۔ ماں نے الماری وچوں اپنا بٹوا کڈھیا تے انور نے اوہ بٹوا ماں کولوں کھوہ لیا تے پاگلاں وانگول وچشیاں دی طرحاں بٹوے چوں سارے نوٹ کڈھ لئے تے بے اتا وڈے بُوہے ول بھیج ٹریا۔ اوس ویلے شبانہ بوہے وچ اوہ راہ دک کھلوتی۔ پر انور اُتے وحشت سواری۔ اوہ خورے ساریاں رشتیاں دا تقدس دھوئیں وچ گواچکیا سی۔ اوہنے اپنے پورے زور نال شبانہ نوں دھکا دے کے پرے سٹ دتا تے باہر ول نش گیا۔ شبانہ داسر بُوہے نال مکر کے زخمی ہو گیا۔ رت دی پھور دگی پر شبانہ فیر دی انور دے پچھے نس پئی۔ اوہا کالر پچھوں پچھ کے کھچیا۔ ”منہیں جان دیاں گی میں تینوں“ پیسے واپس کر دے ماں نوں کیوں ڈاکو بن گیا ایس اپنے اسی گھر نوں کٹ رہیا ایس۔ انور نے اوہنوں فیر اک دھکا دتا تے شبانہ پچھے نوں دگ پئی ماں نے اگانہہ ودھ کے سانجھ لیا۔ پر انور نش گیا سی۔ لہو نال رنگے متھے نوں ماں نے اپنی چادر دے پتے نال صاف کر کے زخم اُتے پئی بندھ دی۔

ایس توں مگروں انور نوں گھر لٹنوں کوئی نہ روک سکیا۔ اوہ ہیر و سُن دے نشے وچ ڈبا گھر وڑا تے سب کچھ ہونجھ کے لے جاندا۔ شبانہ تے ماں نکلے آفتاب نوں اپنی جھولی وچ لکا لیندیاں۔ کدھرے انور دے مکروہ پر چھاویں آفتاب نوں وی گریہ

نہ لادین۔ نور خالی تے بے وادیاں اکھاں نال سب نوں تکدا تے گھرنوں ٹٹ پٹ
کے لے جاندا۔ شبانہ تے ماں نوں بے آسرا تے کمزور ہون دا دکھ دے کے مڑاوس
دن ای آؤندا جس دن فیراوتنے ٹٹ مار کرنی ہوندی۔

اخیر گھر اُجڑ گیا۔ گھر دا بھانڈا ٹینڈا، ماڑا موٹا جیہڑا فرنیچر اوہ گھنے لے تے بے اوہنے
ہونجھ کے دھومیں راہیں اُڑا دتے۔ گھر دے نال نال ماں دھی دے پرس تے
سوٹ کیس دی خالی ہو گئے تے دل بھر گئے۔ دکھاں درداں نال اکھاں وچ بے آسی
دی دھوڑ دورتا میں کھل گئی جتنے ہنجوواں دے پانی نوں خشک کر دتا۔ جدوں کچھ دی باقی
نہ پچیا تے انور نے گھر آؤنا ای چھڈ دتا، اوہ کدھرے نشے بازاں دے ڈیریاں تے ننگی
زمین اُتے بن پانی دی چھی دا گون تزوفا پیا رہندا تے ایہہ آس لائی رکھدا کہ خورے کوئی
پرانا بلی اوہنوں ہیروٹن بھرے سگریٹ دا اک ادھ سوٹا لوادیوے پرکون۔ سب نوں اپنی
اپنی چئی ہوئی سی۔ ہر کوئی اپنی سوئی اُتے آپ ای لکھیا ہو یا سی۔ بے رحمی تے بے مروتی
دے ایہہ موسم اوہدے ذہن دیاں باریاں وچوں جھانکدا۔ اوہ واپس گھر پر تن دا سوچدا
پرہن خورے توبہ دے ویلے بیت چکے سن۔ گھر جان دی ہمت ہن نہ اوہدے جُتھے وچ
سی نہ روح وچ تے نہ اوہدیاں اکھاں وچ سی، بے جان لاش زمانے دیاں ٹھوکر
وچ تے بے رحم سمے دے پیراں تھلے دھولی ہوئی۔ اوہنے اپنیاں اکھاں بند کر لئیاں
ساہ گوا دتا تے روح خالی کر لئی ہمیش لئی۔

گھر انوردی لاش اپڑی تے شبانہ دیاں اکھاں تے ماں دا دل پاسٹ
گیا۔ گھروں دو جنازے چکے گئے۔ انور گھروں باہر رہندا سی تے شب تو ماں دے آسرا
جیوندی سی۔ انور جیوندی سی تے ماں روز مردی سی۔ اج اوہ مر گیا تے ماں دا روز دا
مرنا جیونا تک گیا۔ اوہ ایسی موت مر یا جیہڑی مانواں نوں بے موت مار دیندی اے
تے بھیناں نوں بے آسرا کر دیندی اے۔

شبانہ گھر دے بُو ہے دی مردل تے بیٹھی گواچی ہوئی شبنونوں بھال دی سی یاں
 ماں دی اڈیک وچ سی یاں فیر اپنے جوان بھرا دے آون دی آس لاکے بیٹھی سی جیہڑا
 ظالم نشے دی پھانسی چڑھ گیا سی۔ اوہ بھرا جیہڑا بھرے گھر دار اکھاتے اوہ دے موئے
 پیٹو دی نشانی سی۔ کون کسہنوں پچھے کہ شبانہ توں کسیدی آس تے دہیز تے بیٹھی اس۔
 کدی گئے وی مڑ کے آئے نہیں۔ اوہیاں خالی اکھاں وچ سوائے خوف دے کچھ نہیں
 سی۔ پر ڈور پرے وی مڑے ہنیرے کونے وچ آفتاب دا گھسٹیل چانن ہولی ہولی کھنڈا
 جا رہیا سی۔ اوہیاں بے جان اکھاں وچ روشنی دی اک لکیر اُبھر رہی سی۔ "آفتاب دا
 چانن" اوہدی روح وچوں اک آس بھری آواز اُبھری۔ ایہہ چانن اسی میرا گل اے اوہ دے
 آلے دوالے کھلری بے یقینی تے بے وساہی، ڈرتے خوف دے ہنیریاں دی تنی ہوئی
 چادر وچوں روشنی دیاں کرناں اوہ دے چہرے اُتے پے رہیاں سن۔ انج چا پلاسی جوہیں
 اوہنے گواچی ہوئی شبنونوں لبھن دی راہ لبھ لئی ہووے۔ میرا ویر، میرا آفتاب آون والی
 بھلک وچ ضرور چمکے گا۔ گھر دے سارے ہنیرے مک جاون گے۔ کوئی موت دا
 سوداگر ایہدیاں رگاں وچ زہر نہیں اُتار سکے گا۔ میں اوہ ہتھ توڑ دیاں گی جیہڑا ایس
 آفتاب نوں گھناون دی کوشش کرے گا۔ اوہنے اگانہہ ددھ کے آفتاب نوں اپنی
 چادر دی بکل وچ لکولیا۔ ایہہ گھسٹیل چانن چودھویں رات دا چن بنے گا۔ انج چا پلاسی
 جوہیں اوہنے اپنے پورے گل نوں محفوظ کر کے شبنونوں لبھ لیا ہووے۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر سید اختر حسین اختر

ڈاکٹر سید اختر حسین اختر 3 مئی 1937ء نوں مالاکنڈ ڈوئیرن دے ضلع دیر دی تحصیل
 اچ دے اک پنڈ کوئی گراں وچ سید برکت علی شاہ ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی
 تعلیم اچ، بشیل مردان تے پشاور توں حاصل کیتی۔ 1954ء وچ میٹرک پاس کرن مگروں
 نہر دے محکمے وچ ملازم ہو گئے۔ 1958ء وچ لاہور آئے۔ بی اے بی ٹی کرن مگروں
 1962ء وچ سکول ٹیچر مقرر ہو گئے۔ اسلامیہ ہائی سکول ملتان روڈ دے ہیڈ ماسٹر رہے۔
 فیسیکر ڈہارٹ سکول ٹیبل روڈ دے پرنسپل رہے۔ جمہور 1997ء وچ ریٹائر ہوئے۔
 اوہناں دیاں انتظامی صلاحیتاں اسی اوہناں دیاں تحریریاں نوں منظم تے سونہنیاں
 بنا دیندیاں نیں۔ آپ دی مادری زبان پشتو اے پر اوہ جدوں دے پنجاب وچ آئے
 پنجابی زبان تے ادب دی سیوا اک آپجے تے سچے جذبے نال ایس انداز وچ کیتی کہ وہ
 خالص پنجابی ای لگن لگ پئے۔ ایسے جذبے پاروں 1976ء وچ ایم اے پنجابی کیتا
 تے پنجاب دیاں لوک رسماں لوک عقیدے تے لوک ڈرامے دے حوالے نال بوہت
 اچھی پدھر تے تحقیقی تے علمی کم کیتا۔ ہن تک اوہناں دا شعری مجموعہ ”دل دیاں پیڑاں“
 1966ء وچ شائع ہویا۔ ایس توں وکھ ”کھلے موتی“ نثری مضموناں دا مجموعہ 1966ء
 وچ تے ”پنجابی کمپوزیشن“ شائع ہوئے۔ پنجابی زبان تے ادب دے معیاری سالے
 ”لہراں“ نوں سلسل 27 درمیاں توں جاری رکھنا اوہناں دا اک ہور سنہرا کارنامہ اے۔
 جیہدے راہیں اوہ پنجابی زبان دی خدمت کر رہے نیں۔

پنجاب دیاں لوک رسماں

لوک رسماں اصل وچ ساڈی رہتل دیاں ای پیداوار نہیں تے کسے دی معاشرے دے اچھے تے بُرے وسیب تے وسنیکاں دی امیری یاں غریبی داسیشہ دکھان والیاں ہوندیاں نہیں۔ ایہہ چنگلیاں وی ہوندیاں نہیں تے بُریاں وی — سادہ دی تے گجھلاروی — لوکاں تے بھارپان والیاں وی تے ادہناں دا بھار ہولا کرن والیاں وی — سماجی حالت نوں خوشگوار بنان والیاں وی تے ایمنوں تباہ برباد کرن والیاں وی — سگوں اچ آکھنا چاہیدا اے کہ مجموعی طور تے ملک تے قوم دی اُساری کرن والیاں وی تے بعض حالتاں وچ ایمنوں گراوٹ دے ڈونگھے کھڈیاں وچ سسٹن والیاں نہیں۔ لوک رسماں بھانویں کوئی قانون تے نہیں ہوندیاں پر فیروں ایہہ قانون نالوں دودھ وقعت تے اہمیت رکھن والیاں نکھن پڑھن وچ آئیوں بناں اسی سینہ بسینہ چلندیاں رہندیاں نہیں۔ لوک رسماں دُنیا دے ہر ملک تے ہر خطے وچ ہوندیاں نہیں۔ ایہہ دکھری گل اے کہ مختلف مکاں وچ ایہناں دیاں شکلاں دکھو دکھ ہون۔ ایہہ رسماں سماج دا اٹوٹ انگ ہوندیاں ہیں۔ کئی واری کجھ اصلاح پسند لوک رل کے جے کسے بھیڑی تے مکروہ قسم دی رسم نوں مگانا چاہن وی تے مگانہ نہیں سکدے کیوں جے ایہہ رسماں لوکاں وچ اینیاں رچ گئیاں ہوندیاں نہیں کہ ایہناں نوں مکاں دا جتن کرن والے نوں پاگل سمجھیا جاندا اے۔ خاص کر کے پنجاب دے واسی تاں صدیاں توں ایہناں نوں نک داسسدہ بنائی پھر دے نہیں تے ہر حال وچ ایہناں نوں اپنان تے پورن دی کوشش کردے رہے ہیں — جدوں تاں ایس ساڈے پرانے زمانے توں چلدے ایہناں رواجیاں نوں پورا نہ کیتا جاوے ساڈی عورت قائم نہیں رہندی۔ نک لٹھ جان دا ڈر ہوند لے۔ سگوں کئی وار تاں ایس نک دی خاطر تن من دھن دی

بازی وی لادتی جانندی اے۔ ساڈے ایتھے عام طور تے شادی ویاہ دیاں رسمیں
 بڑیاں دھوم دھڑکے نال منائیاں جانندیاں نیں۔ پرائس دھوم دھڑکے دانٹہ تھدیاں
 سارا می قرض لئی ہوئی رقم دیاں سود سنے بھاریاں قسطل اتارن دا مسئلہ پیش آؤندا
 اے تاں شادی خانہ آبادی دی تھاں خانہ بربادی دا نقشہ بن جانندی اے۔ جیہڑے
 بندے دی شادی اُتے قرض لیا گیا ہوندا اے اوس وچارے دا ایس قرض دی واپسی
 کردیاں کردیاں لک دوہرا ہوجاندا اے۔ ایسے گیز وچ اوہدی اولاد جوں ہوجانندی اے
 تے فیوادہ اپنی اولاد دیاں ویاہوں شادیاں اُتے اوہو کچھ کردا۔ جے جیہڑا کچھ نک رکھن
 لئی اوہدے ماپیاں کیتا سی۔ تے ایہہ چکر اچھے اگلیاں کئی پڑھیاں تاہیں چلدا رہندا اے۔
 لوک رسمیں دے کچھ نقصان وی نہیں تے کچھ فائدے وی۔ مثال دے طور تے
 پنجاب وچ ورتن بھاجی نوں خاص اہمیت حاصل اے۔ ایہہ اصل وچ رہتل دا لین
 دین اے۔ جے اچ تسیں کہے دی شادی یا خوشی غمی دے موقعے اُتے کچھ ورت ورتا
 آئے او تے کل کلاں نوں اوہ تہاڈے کہے اجیے موقعے اُتے تہاڈے نال تہا تھوں دھ
 اسی ورتے گا یعنی تہاڈی دتی ہوئی رقم توں کچھ ودھ رقم ای تہانوں دے کے جاوے گا۔
 اچ دکھو دکھ موقعیاں اُتے تسیں لوکاں نوں تھوڑا تھوڑا کر کے جو کچھ دتا ہوندا اے اوہ
 اک مٹھ تہانوں اوس ویلے مل جاندا اے جدوں تسیں کوئی ویاہ شادی کردے او۔ اوس
 خوشی دے موقعے اُتے تسیں جیہڑا خرچ کرنا اے اوہا چنگا چوکھا حصہ تہانوں موڑویں
 بھاجی راہیں مڑاؤندا اے تے اچ تہاڈے اُتے قرض دا بھار ہولا ہوجاندا اے۔
 بعض تھاں اُتے ایس نوں ہور بہتر شکل وچ ورتوں وچ لیا یا جاندا اے۔
 مثال دے طور تے عقیقہ یا درہے گنڈھ (سالگرہ) دے موقعے اُتے تہاڈی
 ورتی ہوئی رقم مڑاؤے گی تے ایس رقم نال تہاڈی کوئی ویلے دی لوڑ پوری ہو
 جاوے گی۔

انچ پنجاب دیاں لوک رسماں وچ معاشرتی لین دین دا معاملہ اے۔ اوہدے وچ عورت نوں خصوصی اہمیت حاصل اے۔ عورت بھائیوں دھی ہووے، نوہنہ ہووے ماں یا بھین ہووے۔ ویاہ شادی یا کسے خوشی دے موقعے اُتے ایہنوں سب توں ودھ حصہ ملدا اے۔ ایہہ شاید ایس لئی کہ ساڈے ایہتھے پتریاں دی نسبت دھیاں نوں جائیداد وچ حصہ نہیں ملدا۔ جے ملدا وی اے تے نہ ہون دے برابر تاں اسی ایہہ رسم بنائی گئی جی جن توں لے کے مرن تاں ایہنوں ماپیاں ولوں کجھ نہ کجھ ملدا ای رہوے۔ سگوں ایہدے مرن مگروں وی دوہتریاں نوں ناکیاں ولوں کجھ نہ کجھ ملدا ای رہندا اے فیر نا خوشی دے موقعیاں اُتے اسی نہیں سگوں اوہدے سوہریاں ول کسے ڈڈیرے چلانا کر جان ویلے دی اوہدے پکیاں ولوں کجھ نہ کجھ ملدا اے۔ انچ دیاں ہووے کئی رسماں نہیں جیہڑیاں رہتل دیاں کئی مسئلیاں نوں بڑے سچ نال حل کر دیاں نہیں تے ایہہ سماج وچ بڑی اچھی تھاں رکھ دیاں نہیں۔ ایہناں رسماں نوں تن حصیاں وچ ونڈیا جاسکدا اے :

(۱) خوشی دیاں رسماں (۲) غمی دیاں رسماں (۳) عام رہتل رسماں۔

ایہتھوں دے و سنیک وی تن طبقیاں وچ ونڈے ہوئے نہیں :

1 — اُچے درجے دے امیر کبیر سربمایہ دار تے جاگیراں والے۔

2 — وچلے طبقے دے لوگ۔

3 — ہیٹھلا تے غریب طبقہ۔

اُچے طبقے دے لوکیں تاں ایہہ رسماں گج وچ کے منانہ اے ای نہیں پڑچکا لے تے ہیٹھلے طبقے دے لوکیں وی ایہناں رسماں رواجاں نوں نبھان وچ کوئی کسر نہیں چھڈ دے۔ ایس واسطے ایہہ رسماں اصل وچ تک دامثلہ بنیاں ہویاں نہیں تے جویں تسی جان دے اوپئی تک تے آخر ساریاں دے موہنہ اُتے لگا ہویا اے۔ ایس

کر کے کیہ فریب تے کیہ امیر، ایہدی سنبھال نوں ساریاں لے اپنا دین ایمان بنا لیا اے
تے ایہناں رسماں دے جال وچ سارے دے سارے ارج جکڑے پئے نہیں پئی
ایہناں توں خلاصی مشکل ای نہیں سگوں ناممکن جیسی نظر آؤمندی اے۔ جیہڑا ایہناں توں
چھٹکارے داسوچے اوہنوں پاگل تے کنجوس سمجھیا جاندا اے۔ ایہہ رسماں دی لوک
عقیدیاں وانگ اوس رے لے سہاج دی پیداوار نہیں جس وچ ہندو، مسلمان، سکھ
تے عیسائی اکٹھے رہندے سن تے نال نال رہن والیاں دا اک دوجے اُتے اثر پینا اک
قدرتی امر اے۔ ایس لئی ایس رلی ملی رہتل دی پیداوار ایہہ رسماں اینیاں پکیاں پیڈیاں
نیں کہ پاکستان بنن مگروں دی ایہہ اوسے ای آہرنال نبھائیاں جا رہیاں نہیں جس آہر
نال ایہہ پاکستان بنن توں پہلاں رے لے سہاج وچ نبھائیاں جاندياں سن۔

(ماہنامہ لہراں)

شاعراں دے تعارفی نوٹ

جیہناں شاعراں دے تعارفی نوٹ گیارھویں جماعت دی کتاب وچ موجود نہیں
اوبہناں شاعراں دے تعارفی نوٹ ایس جتھے وچ شامل نہیں کیتے گئے۔

حصہ نظم کے ماخذ

1- سیف الملوک : میان محمد بخش مرتبہ اقبال صلاح الدین	12- کلارکھ : بشیر مندر
2- راقبہ قصویٰ یا نعتاں : راقبہ قصویٰ	13- ہاردی سار : اقبال صلاح الدین
3- آکھیا بابا فرید نے : مرتبہ محمد آصف خاں	14- شکر دوپہر : رؤف شیخ
4- کافیاں شاہ حسین : ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ	15- سرگھی داتا : سلیم کاشر
5- ابیات باہو : مرتبہ سلطان الطاف علی	16- یاداں : ڈاکٹر رشید انور
6- کافیاں کلبے شاہ : کلبے شاہ	17- تولی چن اچھال کوئی : منظور وزیر آبادی
7- ہیر وارث شاہ : مرتبہ شریف صابر	18- اکھیاں دے پرچھاویں : الطاف قریشی
8- دیوان فرید : مرتبہ نور احمد خاں فریدی	19- مورچلیدیاں سوچاں : علی محمد ملوک
9- کرم پھلواڑھی : استاد کرم امرتسری	20- تنے داروگ : اکرام مجید
10- سنہری کلیاں : فیروز دین شرف	21- جاوید نامہ دلپنجابی ترجمہ : شریف کججاہی
11- چن دی کھاری : علامہ یعقوب انور	22- دیوان غالب منظوم ترجمہ : اسیر عابد

مولوی لطف علی بہاولپوری

مولوی لطف علی ملتان وچ 1716 / 1714ء نوں پیدا ہوئے۔ پر آپ دی حیاتی دا اک وڈا عرصہ ریاست بہاولپور وچ گزریا جس پاروں آپ مولوی لطف علی بہاولپوری مشہور ہو گئے۔ آپ حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی دے مرید سن۔ آپ اسی سال دی عمر وچ 1794ء نوں وفات پا گئے۔ آپ دامزار میو مبارک وچ اے۔ آپ دی مشہور تصنیف "سیفل نامہ" (مثنوی سیف الملوک) اے جیہڑی عبدالغفور قریشی ہوراں دے مطابق پہلی واری کانپور (بھارت) وچوں 1879ء نوں شائع ہوئی۔ ایہ مثنوی جنوبی ایشیا وچ پہلی واری دکنی زبان وچ ملان غواصی نے ترجمہ کر کے شائع کرائی تے پنجابی وچ ایہہ مشرف مولوی لطف علی ہوراں نوں حاصل ہویا۔

آپ نوں بچپن توں ای شاعری دا شوق سی۔ شاعری وچ علی حیدر ملتان ^{رحمۃ اللہ علیہ} نوں اپنا استاد بنایا۔ آپ نے اپنی اعلیٰ تعلیم مولوی نور محمد ہوراں دے مدرسے توں حاصل کیتی تے روحانی تربیت اپنے مرشد پاک تے استاد محترم دوواں کولوں مکمل کیتی۔ ^{رحمۃ اللہ علیہ} سیف الملوک (سیفل نامہ) توں دکھ وی آپ نے شاعری کیتی۔ خواجہ غلام فرید

آپ دے فکرتے فن دے بڑے قدر دان سن۔ آپ نے ایس مثنوی وچ صرف داستان بیان کیتی لے۔ عربی تے فارسی دے اکھری ورتے نیں۔ سراپا نگاری تے منظر نگاری دے حوالے نال آپ دازور بیان دیکھن تے پڑھن نال تعلق رکھدا اے۔

حمد باری تعالیٰ

جس جہاں مکان اُتے تھیا روشن نورِ خدائی
کُن فیکون کنوں جس فستاد، بنا جہاں بنائی

شاید ہے اُوں واحد تے دُھر توڑ کنوں ہکڑائی
تھبھیں باجھ کھڑا ایس محکم گنبد صاف سمائی

بُت آدم دا خلقیس خاکوں دے زینت زیبائی
زاحت رُوح رلائس تیس وچ کر حکمت دانائی

طلعت ہر مخلوق مصور رنگاں رنگ رنگائی
ہک چہرہ شب رنگ دُسیجے ہک جلوہ سمائی

ہکڑیاں کُوں بادشاہی بخشی ہکنیاں شہر گدائی
ہکڑیاں کُوں کُرنائیں گزے ہکڑیاں غرض نہ کائی

ہکڑے نقش نگار دیکھن ہک کرن حصول صفائی
ہکڑے مرد قیاس فکر دے ساتھ عقل بہرائی

ہکڑیاں تے آسان کیتس چا، جان کندن تلخائی
ہکڑیاں دی تلخائی توں وت جان لبیاں تے آئی

سیفل نامہ (مثنوی سیف الملوک)

راقب قصوری

راقب قصوری 1883ء نوں قصور وچ پیدا ہوئے۔ آپ نے قصور وچ اپنی تعلیم مکمل کیتی۔ سرسند وچ قیام دے دوران نبی آخر الزماں صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نال محبت، چاہت تے عقیدت دے جذبے اک خاص لگاؤ دے تحت جاگے۔ ایہ اوہ مقام سی جتھے آکے راقب قصوری ہوراں نے اپنے آقادی مدح مبارک نوں ای اپنی حیاتی دا مقصد بنالیا۔ آپ جون 1936ء نوں وفات پاگئے۔

پنجابی شاعری دی روایت وچ اوہ اک رجحان ساز شاعر دی حیثیت اختیار کر گئے کیوں جے اوہناں توں پہلاں عام طور تے پنجابی شاعر مشنویاں، جنگ نامیاں، واراں تے قصیاں وغیرہ دے ڈھ وچ حمد، نعت تے منقبت وغیرہ برکت تے عقیدت پاروں درج کردے سن۔ راقب نے پہلی واری نعت نوں اک وکھری صنف سخن دے طور تے اختیار کر کے کئی نعتیہ مجموعے پیش کیتے جہناں وچ حضرت دی حضورؐ مولادے منظوری، مدینے پاک دی کستوری، نبی پاک دی دُوری، روضے پاک دی چُوری، دیوان راقب تے راقب قصوری دیاں نعتاں (جمع و تدوین ڈاکٹر شہباز ملک) خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔

راقب قصوری دیاں نعتاں وچ حضور اکرم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے روضہ مبارک اُتے حاضری دی خواہش بڑی مچلدی اے۔ اوہ ہر ویلے مدینے دی حضوری واسطے ٹر فڈے رہندے سن تے ایہہ کیفیت اوہناں دی اک اک نعت وچ بھری ہوئی اے۔

نعت

یا محمد یا محمد آکھدی کر پھیریاں!
تیری بندی چنگی مندی در ترے دی چیریاں

برہوں جلیاں لاٹاں بلیاں گلیاں گلیاں کوکدی
بوٹھڑ سائیاں کہیاں سائیاں سائوں لوڑاں تیریاں

توں پیارا ، توں دلارا ، توں سہارا خلق دا
سینے لائیں ، ہُن کدائیں عرض عرضاں تیریاں

بچ نہ جمدی ، پستی غم دی کجھ نہ کم دی کاج دی
لائیاں لیکان بھہ شریکاں نت اڈیکاں تیریاں

نت میں روگی ، روگاں جوگی ، غم بھوگی روڈری
موٹی مٹی مکھ دی ٹھکھی ، ہُن کہیاں میں تیریاں

تیری گولی ، کد میں بولی ، جان گھولی صدقڑے
جانہ چھڈ کے ، جھولی اڈ کے منتاں کردی تیریاں

خاک چھانی ، میں نمائی میسر اراقب ہے گواہ
آوے سائیاں ہوڑ ڈھائیاں میں تے سبھے ڈھیریاں

(راقب قصوری دیاں نعتاں)

بول فرید

(بَابَا فَرِیْد الدِّیْن گنج شکر)

فریدا روٹی میری کاٹھ دی لادن میری بھکھ
جیہناں کھادی چوڑی گھنے سہن گے دکھ

فریدا چار گواٹیاں ہنڈھ کے چار گواٹیاں سم
لیکھا رب منگیسیا توں آئیوں کیڑے کم

بڈھا ہو یا شیخ فریدا کنبن لگی دیہہ
جے سو ورہیاں جیونا بھی تن ہوسی کھیہ

فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں اُسا رہندے بھی گئے
کوڑا سودا کر گئے گوریں آء پئے

فریدا خالق خلق میں خلق و سے رب مانہہ
منداکس نوں آکھیے جاں تہس بن کوئی ناہنہ

فریدا میں جانیا دکھ مجھ کون دکھ سجا ایہ جگ
اُچے چڑھ کے دیکھیا تاں گھر گھر ایہا اگ

(آکھیا بابا فرید نے)

کافیاں

رحمۃ اللہ علیہ
(شاہ حسین)

ماٹے فی میں کیمنوں اکھاں درد و چھوڑے دا حال
 ڈھواں ڈھکھے میرے مرشد والا جاں پھولان لال
 سولان مار دیوانی کیتی برہوں پیا ساڈے خیال
 ڈکھاں دی روٹی سولان داسالن آہیں دا بالن بال
 جنگل بیلے پھراں ڈھونڈینڈی اجے نہ پائیولال
 کہے حسین فقیہ نانا شوہ ملے تاں تھیواں نہال

ماہی ماہی گوکدی میں آپے رانجھن ہوئی
 رانجھن رانجھن مینوں سبھ کوئی آکھو ہیرنہ آکھو کوئی
 جس شوہ نوں میں ڈھونڈ دی لدھا شوہ سوئی
 کہے حسین سادھاں دے میاں نکل بھل گیوئی

رحمۃ اللہ علیہ
(کافیاں مادھولال حسین)

ابیتا

رحمۃ اللہ علیہ
(سُلطان باہو)

الف - ایسہ تن میرا چشماں ہو دے تے میں مُرشد دیکھ نہ رجاں ہو
 نوں نوں دے مڈھ لکھ لکھ چشماں ہک کھولاں ہک گجاں ہو
 آتیاں ڈٹھیاں صبر نہ آدے ہو رکیتے دل بچھاں ہو
 مُرشد دا دیدار ہے باہو مینوں لکھ کر ڈراں گجاں ہو

پ - پیریاں جے پیسٹ نہ جاوے اس نوں پیر کیسہ دھرنا ہو
 مرشدیاں ارشاد نہ من نوں اوہ مرشد کیسہ کرنا ہو
 جس ہادی کولوں ہدایت نابیں اوہ ہادی کیسہ پھڑنا ہو
 جے سردتیاں حق حاصل ہو دے باہو اس موتوں کیسہ ڈرنا ہو

ک - کلے لکھ کر ڈراں تارے دلی کیتے سے راہیں ہو
 کلے نال بچھائے دوزخ جتھے اگ بے ازگاہیں ہو
 کلے نال بہشتیں جانا جتھے نت سنج صباہیں ہو
 کلے جیسی کوئی نہ نعمت باہو اندر دوہیں سر آہیں ہو

(ابیات باہو)

کافی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
(سید بے شاہ)

کت کڑے نہ وت کڑے
چھٹی لاه بھڑولے گھت کڑے

ماں پیو تیسر گنڈھیں پایاں
اچے نہ تینوں سرتاں آیاں
دن تھوڑے تے چا مکایاں
نہ آسیں پکے وت کڑے

کت کڑے، نہ وت کڑے

جے داچ وہونی جاویں گی !!
تاں کسے بھلی نہ بھاویں گی !
توں شوہ نوں کیوں رجھاویں گی !
کچھ لے فقیراں دی مت کڑے

کت کڑے، نہ وت کڑے

تیرے نال دیاں داچ رنگائے نی
اوہناں سوہے سالو پائے نی
توں پیرا لٹے کیوں چائے نی
جا اوتھے لگسی تت کڑے

کت کڑے، نہ وت کڑے

شہو بھیا! گھر اپنے آوے
 چوڑا بیڑا تدمے سہاوے
 گن ہوسی تاں گلے لگاوے
 نہیں روسیں نینیں رت کڑے

کت کڑے، نہ وت کڑے

رحمۃ اللہ علیہ

(کافیاں تلخے شاہ)

مقولہ شاعر

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
(سید وارث شاہ)

بھائیاں با بچھ نہ مجلساں سو ہندیاں نی اتے بھائیاں با بچھ بہار ناہیں
بھائی مرن تے پوندیاں بھجج بانہاں بناں بھائیاں پرہے پروار ناہیں

○
گئے عمر تے وقت پھر نہیں مڑدے گئے کرم تے بھاگ نہ آوندے نی
گئی گل زبان تھیں تیر چھٹا گئے رُوح قلبوت نہ آوندے نی

○
صلح کیتیاں فتح جے ہتھ آدے کمرنگ تے مول نہ کیئے نی
تیرے درد دا سبھ علاج مٹھے وارث شاہ نوں ویدنا دیئے نی

○
بھلا موئے تے دچھڑے کون میلے ایوں جیوڑا لوک دلا دندا ای
اک بازتھوں کاؤں نے کونج کھوہی دیکھاں چُپ ہے کہ گراؤ دندا لے

○
کئی بول گئے شاخ عمر دی تے ایتھے آہنا کسے نہ پایا ای
کئی حکم تے ظلم کما چلے، نال کسے نہ ساتھ لدا یا ای

○
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
(ہمیر وارث شاہ)

کلام

رحمۃ اللہ علیہ

(میاں محمد بخش)

سدانہ رسد بازاریں و کسی سدانہ رونق شہراں
 سدانہ موج جوانی والی سدانہ ندیمیں لہراں
 سدانہ لاٹ چسراغاں والی سدانہ سوز تپنگاں
 سدا اڈاراں نال قطاراں رہیں کد کلنگاں
 سدانہ نہیں ہتھ مہندی رتے سدانہ چھٹکن ونگاں
 سدانہ چھوپے پامستد نل مل بہن سنگاں

○

حسن مہمان نہیں گھر باری کیہ اُسداف مانا
 راتیں لٹھا آن ستوئی، فجری کوچ بلانا
 سنگ دے ساتھی لہی جائے اسان بھی ساتھ لانا
 ہتھ نہ آدے پھیر مستد جاں ایہہ وقت و لانا

○

سدانہیں مرغایاں بہنا، سدانہیں سر پانی
 سدانہ شییاں سیس گنداون سدانہ سرخی لانی
 لکھ وار بہار حسن دی خاکو وچ سمانی
 لا پریت مستد جس تھیں جگ وچ ہے کہانی

○

مگر شکاری کرے تیاری بار چسپند یا بہرنا
 جو چڑھیا اس ڈھینا اورک جو جمیا اس مرنا
 لوئی لوئی بھرے کڑیے جے تہ بھانڈا بھرنا
 شام پئی بن شام محمد گھر جاندی نے ڈرنا
 (سیف الملوک)

کافی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 (خواجہ غلام فرید)

کیا حال سناواں دل دا کوئی محرم راز نہ ملدا
 مونہ دھوڑ مٹی سر پام سارا ننگ نموز و نجایم
 کوئی پچھن نہ ویہڑے ایم ہتھوں اٹا عالم کھلدا

دل یار کتے کڑلاوے تڑپھاوے تے غم کھاوے
 دکھ پاوے، سول نجاوے ایہو طور تیدے بیدل دا

دل پریم نگر ڈوں تمانگھے جتھاں پینڈے سخت اڑانگھے
 نہ راہ نسرید نہ لانگھے ہے پسندھ بہوں مشکل دا

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 (دیوان نسرید)

استاد کرم امرتسری

کرم امرتسری دا پورا ناں کرم دین تے تخلص کرم سی۔ آپ امرتسر دے اک راجپوت گھرانے وچ میاں فضل دین دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دا خاندان پشمینے تے ریشم دریائی کپڑے دی تجارت کرداسی۔ کرم ہوراں نے صرف مسجد وچ دینی تعلیم حاصل کیتی، آپ نے سید امیر علی (شاہی قاضی) دی شاگردی اختیار کر کے شعر و شاعری دا سلسلہ شروع کردتا۔ امرتسر دے نور شاہ جنتی سائیں دے تکیہ وچ کرم ہوراں دا شعری ذوق پروان چڑھیا۔ قیام پاکستان توں بعد لاہور آ کے آباد ہو گئے تے ایتھے اسی 12 جنوری 1959ء نوں 106 ورہیاں دی عمر وچ انتقال کیتا۔ اوہناں نے ساری حیاتی ویاہ نہیں کیتا۔

استاد کرم امرتسری دے شعر علامہ اقبالؒ بڑے ذوق شوق نال سن نے ہوندے سن تے اوہ بابو کرم ہوراں نوں پنجابی دا غالب اکھدے سن پہلے اردو شاعری کردے سن پر آفاقی شعر دے کہن تے پنجابی شاعری شروع کیتی۔ کرم ہوراں دا پہلا مجموعہ کلام ”گلدستہ کرم“ 1927ء نوں شائع ہو یا سی۔ جس نوں بعد وچ اوہناں نے بھانجے میجر عبدالکریم ہوراں نے ”کرم پھلوڑی“ دے حوالے نال 1965ء وچ شائع کیتا۔ ایسے طرحاں اوہناں نے استاد کرم دی شاعری تے شخصیت اُتے اک سوہنی کتاب ”تکریم کرم“ 1987ء وچ شائع کیتی۔ استاد کرم نے زیادہ تربیت چومصرے (چوہر گے) لکھے۔ جیہناں وچ اوہناں نے اخلاق، تصوف، سرمستی، طنز، قومی رنگ دی شاعری کیتی۔ اوہناں دے کلام وچ بڑا سوز تے درد وی موجود اے۔

چوہرگے

نہیں سفر سامان درست کیتا کیہ کراں گا خاک وِچ رُلیا میں
 جی چاہوندا اے پاڑ کے چھوک شاں تینوں کیہ کراں گا خالی پلِیا میں
 فرصت ہوندی تے کجھ بنا لیندا، تھوڑے وِچ کیہ کردا بھلیا میں
 جد میں آیا تے کرَم اذان ہوئی ہوگئی نماز تے چلیا میں

زیر دار منصور نوں آکھیا میں سن لے گل ایہہ ہے سن لین والی
 کر دوں درس مسجد یا محراب منبر تیری گل نہیں سی دُنیا سن والی
 کاہنوں "سحق" چھپا کے رکھ دا میں نہ تے میں نہ دنیا ہے رہن والی
 کرَم منبر تے کس طرحاں آکھ دا میں جیڑی گل سی دار تے کسں والی

ایسے سخت سیاہ سن عمل میرے کہ میں ٹھوکران تھیں پائمال ہوندا
 پُرزے پُرزے کر چھڈ دے لوک مینوں جُدا جُدا میرا وال وال ہوندا
 پتھر برس دے وانگ منصور مینوں گریبان دامن میرا لال ہوندا
 جے نہ رب دی ذات رحیم ہوندی، کرَم ویکھدوں کیہ تیرا حال ہوندا

(کرَم پھلوڑی)

علامہ یعقوب انور

علامہ یعقوب انور دا اصل ناں غلام یعقوب تے قلمی ناں یعقوب انور سی میا نوالی وچ 1915ء نوں اپنے ویلے دے مشہور شاعر بابو عبد الغنی وقادے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک تک تعلیم گوجرانوالہ تے بی اے گورنمنٹ کالج لاہورتوں پاس کیتا، بعد وچ یونیورسٹی لاء کالج توں ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا تے فیروزپنجاب حکومت دے محکمے ایکسائز اینڈ ٹیکسیشن وچ ملازم ہو گئے۔ بعد وچ ملازمت توں فارغ ہو کے لاہور ہائی کورٹ وچ ایڈووکیٹ دی حیثیت نال پریکٹس شروع کر دتی۔ علامہ یعقوب انور پوریں 21 جنوری 1974ء نوں گوجرانوالہ وچ وفات پا گئے۔

علامہ یعقوب انور نے انگریزی اُردو تے پنجابی وچ شاعری کیتی۔ اوہ اک چنگے نثر نگار وی سن پنجابی وچ ادہناں دیاں غزلاں دا مجموعہ ”چن دی کھاری“ شائع ہو یا اے۔ پنجابی دے کئی صوفی شاعران مثلاً شاہ حسین لاہوسی، حضرت سلطان بابو تے بلھے شاہ دے منتخب کلام دا انگریزی نظم وچ ترجمہ وی کیتا اے۔ اک طویل نظم ”رانی دیس پنجاب دی“ وی تخلیق کیتی۔ علامہ یعقوب انور دا اک ہور سچا کارنامہ پنجابی صنفاں تے پنجابی اوزان دے عنوان نال بول تے قول اے۔

یعقوب انور نے نویں پنجابی غزل وچ کمال حاصل کیتا اے۔ زبان خالص پنجابی محاورے والی ورتی اے۔ ادہناں دے مضمون وی نویں تے نویکلے نیں۔ آپ نے پہلی واری پنجابی غزل وچ پنجاب دی واہی بیجی، فصللاں، رکھاں تے رتاں دے حوالے نال تشبیہاں تے استعارے ورتے نیں۔

غزل

چکی دلیلاں دی جدوں کڈھ دی اے گلے رات توں
سو دہم پھردے نیں مرے آل دوالے ات توں

اکلا پیاں دے ہنیر وچ ایس دل نوں چھٹکے کلیاں
فجراں دا چانن دی سجن لے جاندے نالے رات توں

سجناں دے کچلے دا نگ مینتھوں رات مٹھی مڈی
کیہ ایہدے کنئیں دیریاں پائے نیں والے رات توں

اج کون دتے کھول کے اتور کھیدے لہجی جاگدا
یا جتیاں والے جاگدے یا اللہ والے رات توں

(چن دی کھاری)

بشیر مُنذر

بشیر احمد اصل ناں اے تے تخلص مُنذر سی۔ گجرات وچ 3 جنوری 1925ء نوں ملک حسن محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ زمیندارہ ہائی سکول توں میٹرک تے زمیندارہ ڈگری کالج توں بی اے دا امتحان پاس کیتا۔ روزگار دے سلسلے وچ 1954ء نوں لاہور لے کے پنجاب حکومت دے محکمہ بجالیات وچ ملازم ہو گئے۔ ایتھے آکے اوہناں نے اورینٹل کالج توں پہلاں ایم اے اُردو کیتا تے بعد وچ ایم اے پنجابی وی کر لیا۔ سرکاری ملازمت نوں چھڈ کے اوہناں نے 1956ء وچ کتاباں دی اشاعت دا ادارہ کتبستان قائم کیتا اپنا پریس لالیا۔ ایہدے نال نال علمی تے ادبی سرگرمیاں وچ حصہ لینا شروع کر دتا جیہڑا وفات تک قائم رہیا۔ بشیر مُنذر 1990ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

بشیر مُنذر پہلاں صرف اُردو وچ شاعری کردے سن پر بعد وچ پنجابی شاعری شروع کیتی، اوہناں ان نظماں دا پہلا مجموعہ ”کلاڑ کھ“ 1969ء نوں شائع ہویا۔ تے ”الہڑ بلہڑ بادے دا“ دے عنوان ہرچھاں اک مجموعہ 1979ء وچ شائع ہویا۔ ایس مجموعے اُتے اوہناں ان کئی انعام تے ایوارڈ وی ملے۔

بشیر مُنذر ہوراں دیاں پنجابی نظماں دی زبان تے اسلوب اک عجیب طرحاں دی سادگی دا نمونہ پیش کردے نیں۔ پنڈاں دے وسنیکاں دے مسئلیاں نوں بڑے ڈونگھے جذبیاں نال بیان کردے نیں۔ اوہناں نے عام طور تے نئی نظم آکھی اے۔ بشیر مُنذر داک ہورفتی وصف ایہہ اے کہ لفظاں نوں گھٹ توں گھٹ ورتدے نیں پر اوہناں وچوں وڈے وڈے معنی اخذ کردے نیں۔

کلارکھ

جھاں جھاں کر دی جوہ میرے دی

جیون بڑا کوآ

چار چوہیرے ڈونگھارتیا

میں وچ کلم کلا

ساوے پیلے میرے پتر

موٹے پتلے ڈاہلے

لم سلمیاں نفساں اُتے

بولن کال مونہہ کالے

آدن بھکھڑ جاون بھکھڑ

تھاں توں ذرا نہ ہڈاں

لوہندیاں دھتپاں مارو پالے

اپنی جاں تے جھڈاں

چھاں نوں کوئی چھاں نہ جانے

پُھیل نوں پُھیل نہ سمجھے

اوہ جیون کبیرہ جیون جس دا

کوئی مل نہ سمجھے

(کلارکھ)

اقبال صلاح الدین

اقبال صلاح الدین 28 اکتوبر 1933ء نوں ضلع اوکاڑا دے اک پنڈ قلعہ و نور وچ حکیم چوہدری فتح الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ گورنمنٹ ہائی سکول اوکاڑہ توں دسویں کر کے لاہور آگئے۔ 1965ء نوں فارسی فاضل تے بی اے دے امتحان پاس کیتے۔ 1966ء وچ ایم اے، ایم او ایل (فارسی) اور ٹینٹل کالج لاہور توں تے 1967ء وچ ایم اے اُردو، 1968ء وچ پنجابی فاضل دا امتحان پاس کیتا، کجھ چراور ٹینٹل کالج وچ ریسرچ سکالر رہے۔ ساری حیاتی تصنیف، تالیف، تدوین تے تخلیق نوں امی اپنا مقصود جانیا۔

اقبال صلاح الدین اکو ویلے اک اچھے محقق، سچے نقاد، نوکیلے شاعر، عملی کہانی کار نیں۔ لاہور دے قیام دے دوران اوہ کجھ چرما ہنامہ لہراں دے مدیروی رہے۔ 1968ء وچ اوہ رائے ایشیا تک سوسائٹی دے فیلو چنے گئے تے 1970ء وچ انجمن ترقی اردو دلوں اوہناں نوں سندا اعتراف تے نشان پاس ملیا۔

فارسی، اردو تے پنجابی دیاں لگ بھگ 35 کتاباں دے مصنف، مؤلف تے مرتب نیں۔ فارسی وچ امیر خسرو اتے تحقیقی کم کیتا تے تاریخ پنجاب، حدیث آشنا (نعتیہ مجموعہ کلام) تے پنجابی وچ لعلال دی پنڈ، سنگی نامہ، بار دی سار (مجموعہ کلام) بکر گنڈیالی (شاعری) کوچ کہانی (کہانیاں) سیف الملوک۔ احسن القصص، فہرست مقالات، کرب قبیلہ (طویل نظم) خاص طور تے اہم نیں۔ اوہناں دی پنجابی شاعری وچ گنجی بارے و سنیکاں دے دکھ درد تے بار دے مخصوص لہجے نے ہور وی اثر انگیز بنا دتا اے۔

مسکے پاتر

مسکے پاتر

عیب درختاں

ہک بلونا کھاوون

بھوئیں دے اُتے ڈھیندے جاوون

خاک سماوون

عیباں پاک سداوون

میرے دی لکھ پاتر مسکے

عیباں نال پڑتے

سو بلونے کھاوون

ہتھوں پکے پیر جباوون

نہ ایہہ خاک سماوون

نہ ایہہ پاک سداوون

مڑوی میں سوئے داسونا

کھوٹ نہ ماسا

سپتھا ستھرا داسا

کیہا ہاسا

روف شیخ

روف شیخ 14 اگست 1934ء نوں حافظ آباد ضلع گوجرانوالہ وچ شیخ محمد شریف دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک کرن توں بعد اوہ اپنے جدی پشتی لوہے دے کاروبار وچ مصروف ہو گئے۔ پرکاروبار دے نال نال اوہناں نے تعلیم دا سلسلہ جاری رکھیا چنانچہ پنجابی فاضل کرن توں بعد اوہناں نے پہلے ایف اے تے فیرنی اے دا امتحان پاس کیتا۔

اوہناں نے 1964ء دے دوران پنجابی شاعری دے میدان وچ قدم رکھیا۔ اوہ پاکستان رائٹرز گلڈ لاہور ریجن دے سیکرٹری وی چنے گئے۔ ایہدے نال نال اوہناں نے اپنا اک دکھرا علمی تے ادبی ادارہ پنجاب رنگ قائم کیتا جہدے اوہ چیئرمین سن۔ روف شیخ دے شعری مجموعیاں وچ واٹاں (قومی نظماں) بلداشہر (غزلاں) چُپ دا زہر (غزلاں) کرناں (نظماں) غزلاں تے گیت (تے شکر دوپہر) (غزلاں) شامل نیں۔ روف شیخ نے اپنی غزل وچ جدید عمد دے جدید مضموناں تے موضوعاں نوں سمودتاسی۔ اوہناں نے ارج دے عمد دے انسان دے ذہنی تے قلبی کرب دے ذریعے پنجابی غزل نوں اک نواں طرز احساس عطا کیتا۔ 21 جولائی 2000ء نوں رب نوں پیار سے ہو گئے۔

غزل

او بدوں تیک سزاں تے خوف ہنیریاں بھلتیاں رہن گیاں
 انساناں نوں جد تک اپنیاں تدریاں بھلتیاں رہن گیاں
 کتاں کو چسہ اکھیاں اُگے گوڑھ ہنیرے پنجن گے
 کتاں کو چسہ سوچاں دے وچ زہراں گھلتیاں رہن گیاں
 ایس پاسے بے دیتا پانی بٹرکاں روڑھ لے جاوے گا
 ادس پاسے سُک نہراں دے موہتہ تکدیاں پھلپیاں رہن گیاں
 دھرتی اُتے نقش رہن گے گزرن والے ویلے دے
 پانی بھاتوں سُک جاوے گا تنداں پھلتیاں رہن گیاں
 جنگل دا فتان بنے گا ایراں قسمت شہراں دی
 چھوہیاں دی چھاں ہیٹھاں علم کتاں باں بھلتیاں رہن گیاں
 سوہرے گھر وچ کوہ بنے گی صورت رُوَف ویسے دی
 پیکیاں دے گھر جے نہ کڑیاں رُسیاں گھلتیاں رہن گیاں

(شکر دوپہر)

سلیم کا شعر

سلیم کا شعر اکتوبر 1934ء نوں لاہور وچ جناب محمد دین بٹ دے گھر پیدا ہوئے۔
 بی اے تک تعلیم حاصل کرن توں بعد اودہ نیشنل بینک آف پاکستان وچ ملازم ہو گئے۔
 1993ء نوں راک چنگے تے اہم عہدے توں ریٹائر ہو گئے۔ اودہ اپنیاں تخلیقی سرگرمیاں
 وچ رُجھے رہندے نیں۔

سلیم کا شعر نے تعلیم دے دوران ای شعر آکھنے شروع کر دتے سن۔ اوہناں دے
 گیت چھیتی ای ریڈیو، ٹیلی ویژن تے فلمان اندر گونجن لگ پئے۔ سلیم کا شعر نے غزل،
 نظم تے گیتاں وچ روایت تے جدیدیت نوں اک مک کر دتا۔ اوہناں دی شاعری
 وچ پنجاب تے اودے وسیبے دے نال نال پنجاب دے وسنیکاں دا دل دی
 دھڑکداسے۔

سلیم کا شعر دا کلام تیاں چھانواں (نظماں) سرگی دا تارا (غزلاں) ہوادی سولی (نظماں)
 تے درداں دا کھڑیا موتیا (غزلاں) دے سرنا نویاں نال چھپ چکیا اے۔ ہوادی سولی
 تے اوہناں نوں اکادمی ادبیات پاکستان ولوں انعام دی مل چکیا اے۔

اوہناں دی شاعری ساڈے اچ دے سے دے انسان تے اودھی حیاتی دیاں
 خوشیاں غمیاں دی شاعری اے۔ اپنی غزل وچ اوہناں نے تمثیل گوئی کوںوں کم لیا اے۔
 اوہناں نے کدی وی اپنے فن نوں فکر اُتے تے فکر نوں اپنے فن اُتے غلبہ حاصل کرن
 دی اجازت نہیں دتی۔ زبان دی چاشنی سلیم کا شعر دی شاعری نوں ہور نکھارتے
 سنوار دیندی اے۔

غزل

اپنے گھر دی پھلوڑی دوج ہنواں دے پھل لاکے دیکھ
رنگاں تے مہکاں دی دنیا موتیاں نال سجا کے دیکھ

ممٹی اُتے بیٹھیاں ہویاں بندے نیکے لگدے نیس
اپنا آپ پہچانن دے لئی میرے نیڑے آکے دیکھ

روڑے کھا کے پھل وڈن دوج کنتی لذت ہوندی اے
میرے وانگوں سنگھنے رکھ دا کدی تے روپے ٹا کے دیکھ

دوجیاں نوں نت منڈرا کہنا مرداں دا دستور نہیں
اپنیاں عملاں دی کھاری نوں اپنے سر تے چاء کے دیکھ

بوٹا لایے تے مُراد ہی سیوا دوج ای میوہ اے
ہور وی راکھی کراوے کھلیا ہور وی رت پیا کے دیکھ

موتہہ دا جہاں کوڑاواں میں دل دا اوناں مٹھا واں
فرصت ہو وی تے میرے دل پیار دا ہتھ دودھلے دیکھ

اُوٹھڑے بول تے کاتھ ساری عمراں وکیا اے
قسمت ساتھ دوسے جے تیرا نوں بھلیکھا پا کے دیکھ

(سرگھی داتارا)

ڈاکٹر رشید انور

ڈاکٹر رشید انور 7 ستمبر 1923ء نوں نوشہرہ پنواں ضلع امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ والد دانال میاں کرم دین سندھوسی۔ قیام پاکستان ویلے ایہہ خاندان ہجرت کر کے پاکستان آ گیا، میٹرک کرن توں بعد فوج وچ ملازم ہو گئے۔ پراہہ انگریزی نوں پڑھ نہیں کر دے سن تے اوہناں نے ہومیو پیتھک دا امتحان پاس کیتا تے ڈاکٹر رشید انور دے نال نال مشہور ہوئے۔

ڈاکٹر رشید انور شاعری توں وکھ تھنقی تے تنقیدی مضمون وی لکھے نیں۔ اوہ پاکستان رائٹرز گلڈ لاہور ریجن دے آفس سیکرٹری وی رہے۔ شاعری وچ اوہ مشتاق اسلام آبادی دے شاگرد رہے۔ ڈاکٹر رشید انور 19 جنوری 1989ء نوں وفات پا گئے۔

ڈاکٹر رشید انور دے شعری مجموعے وچ منزلاں، یاداں تے لمیاں اڈاریاں شامل نیں۔ پر ڈاکٹر صاحب دا بوہت سارا کلام تے تنقیدی مضموناں دے کئی مجموعے آن چھپے نیں۔ اوہ سچے پاکستانی تے اُچھے انسان سن۔ 1965ء دی پاک بھارت جنگ دا محکوزن کچھ دے میدان وچ ہویا تے اوس معرکے دے حوالے نال ڈاکٹر رشید انور مرحوم دا ایہہ نغمہ ایہناں نوں ادب دی دنیا وچ لازوال کر گیا:

ع جنگ کھیڈ نہیں ہوندی زانیاں دی۔

ڈاکٹر رشید انور نے سماج دی اجتماعی بے حسی تے بے اعتباری، طبقاتی ونڈ تے معاشی ناہمواری ورگے مضمون اپنی شاعری وچ سموئے۔

غزل

کیہ دساں میں کیہڑی گلوں جیتی بازی ہار گیا
جیہنوں منصف پایا اوہو مینوں چار گیا

سورنگا اوہ اتھرو جیہڑا پلکیں زوریں ڈگیا سی

ڈنگا ڈنگا کئی سبحناں دے پیار دا بھارا تار گیا

نہر کنارے میلا لگیا لوکیں تچھدے پھڑے نہیں

ڈہن والا کاغذ دی اک بیڑی کا ہنوں تار گیا

تیری اکھ سہارا دتا میریاں ٹٹیاں آساں نوں

تیرا اک دلا ساچناں میرا بُستا سار گیا

کندھا ات مہیرے یاں ڈھاکے ٹی تھیہ پھیا

چن چڑھیا تے میرے گردے چانن کندھا سار گیا

اک اتی توں پیار دا سودا ایقوں کتھے لہناں

جدھر ٹر گئے حسن بیو پاری او دھرا اوہ بازار گیا

ایہو اک وڈیا تے میری میں بو باکھڑ کا یا نہیں

وچ خیالیں بھاویں اوہدے بوسے کھال تار گیا

کوئی موت بہانہ یارو میری موت نوں ملیا نہ

مینوں اپنے اندروں اٹھدا ہویا ہوکا تار گیا

پہرے پارا ڈیکھن والے بزدل کھسے کے ٹر گئے نہیں

اُزلے کندھے اکھن لوکیں انور پرلے پار گیا

(یاواں)

منظور وزیر آبادی

منظور وزیر آبادی دا اصل ناں منظور الہی اے۔ اوہ 17 فروری 1936ء نوں ضلع گوجرانوالہ دی تحصیل وزیر آباد شہر وچ جناب فضل الہی دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک گورنمنٹ ہائی سکول وزیر آباد توں پاس کیتا تے فیر روزگار دی تلاش وچ لاہور آ گئے۔ ایٹھے اوہ نہراں دے محلے وچ ملازم ہو گئے تے فیر لاہور نوں امی اپنا مستقل رہائشی ٹکانا بنا لیا۔ اوہناں نے پہلے اردو تے پنجابی فاضل کیتا۔ بی اے کرن توں بعد اردو تے پنجابی وچ ایم اے کیتے۔ اوہ سپرنٹنڈنٹ دے عہدے توں ریٹائرڈ ہو کے راک پرائیویٹ فرم وچ ملازم ہو گئے تے نال نال تصنیف تے تالیف دا سلسلہ جاری رکھیا تے 1990ء وچ رب نوں پیارے ہو گئے۔

اوہناں نے اردو تے پنجابی وچ شاعری کیتی اے۔ اوہناں نے غزل دی اکھی اے تے نظم وی۔ ہن تیکر پنجابی غزلاں دے تن محبوبے شاعر ہو چکے نیں۔ ”ویلے ہتھ نیاں“ 1978ء نوں، غزلاں دادو جا مجموعہ توں دی چن اچھال کوئی“ 1985ء وچ تے تیا مجموعہ ”دکھ دا صدقہ جاری اے“ 1992ء نوں چھپیا اے۔

منظور وزیر آبادی نے قافیے تے ردیف دے حوالے نال کئی تجربے کیتے۔ کئی غزلاں وچ دوہرے دوہرے تے تہرے تہرے قافیے ورتے نیں۔ ایچ اک وکھرا سلوب وجود وچ آیا۔ ایہدے نال سماجی تے طبقاتی کھج دھرتے بے انصافی دا اک دکھ بھریا احساس وی منظور وزیر آبادی دی شاعری دا وصف اے۔

غزل

دھرتی توں اسماناں پلے توں دی چن اچھال کوئی
دس دے دُنیا نوں جے رکھیں اپنے کول کمال کوئی

تیرے تے فسوس اے مینوں ذہن تے جذبہ ہونڈیاں دی
اج تیکر توں چل نہیں سکيا اوہرے درگی چال کوئی

اوہنوں لبھن دے لئی دردی میرے نال تڑے
کس نوں دساں اوہناں وچوں اج نہیں میرے نال کوئی

جے کوئی وڈا تیکے راہ وچ مستھالان دی سوچنے آں
کترا کے لنگھن دی کرئیے دیکھ لیئے جے بال کوئی

اپنی عادت پاروں ہو گئے اج تے نکراں تک محدود
کس نوں کہئیے آکے ساڈا پچھ دا نہیں ہن حال کوئی

خورے کاہنوں رنگ اڈیا اے پہلاں ای دستیکاں دا
دیکھ لواں گے جد آوے گا ساڈے دل بھجال کوئی

اک پتھر منظور جے تیرا ہر دم کلمہ پڑھدا اے
تیرے پیار غلوص دی جت اے تیرا نہیں کمال کوئی

(توں دی چن اچھال کوئی)

الطاف قریشی

الطاف قریشی 13 نومبر 1937ء نون مظفر آباد آزاد کشمیر وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد صاحب داناں احمد دین قریشی سی۔ الطاف قریشی بی اے دا امتحان پاس کرن توں بعد ریڈیو وچ پروگرام پروڈیوسر ہو گئے۔ بعد وچ پروگرام میئنجر ہو گئے۔ ریڈیو دی ملازمت دے دوران اوہ مختلف ریڈیو سٹیشن اُتے خدمات انجام دیندے رہے۔ لاہور سٹیشن اُتے اوہ سنٹرل پروڈکشن یونٹ دے پروگرام میئنجر سن۔ 12 اگست 1980ء نون دل دا ذورہ پیاتے اوہ اپنے حقیقی خالق نال جا ملے۔

الطاف قریشی دی مادری زبان بھانویں کشمیری سی پر پنجاب دے دکھو دکھ شہراں تے خاص طور تے لاہور رہن دے دوران پنجابی زبان نے اوہناں نون بڑا متاثر کیتا۔ جس پاروں اوہناں نے پنجابی زبان نون اپنے تخلیقی اظہار دا ذریعہ بنایا۔ کشمیر دے لوکاں دی غلامی تباہی، معاشی بد حالی نے الطاف قریشی نون بڑا حساس بنا دتا سی۔ ایہناں دکھاں درداں تے محرومیاں دیاں داستاناں نون اسی اوہناں نے اپنی پنجابی شاعری دا موضوع بنایا۔

الطاف قریشی دا پنجابی شاعری دا کو اسی مجموعہ ”اکھیاں دے پرچھادیں“ تے اُردو دا مجموعہ ”دانا زہر ملا“ دے نال نال چھپ چکیا اے۔ اوہناں دی پنجابی شاعری توں ایہہ احساس ہوندا اے کہ اک چننا بھری سوچ بار بار اُبھر دی اے جیڑی معاشرے دی بے حسی دے حوالے نال پیدا ہو گئی اے۔ ایہو وجہ اے جی انسانی جذبے تے معاشرتی قدراں دے بن تے مٹن دی گونج دی اکھیاں دے پرچھادیں“ وچ سُنائی دیندی اے۔

ڈونگھے پانی

چُپ چُپ رہندے
 کُچھ نہ کہندے
 چن امانوں تکدا رہندا
 پُھلاں وانگوں ہسدا رہندا
 کدی کدائیں
 لک لکا کے
 پچھلی راتیں ڈبکی لا کے
 سستیاں لہراں نوں گل لا کے
 روندرا رہندا
 ہسدا رہندا
 کون دلا سے کس نوں دیندا

(اکھیاں دے پرچھاویں)

علی محمد ملوک

علی محمد ملوک دا اصل نال علی محمد اے۔ ملوک تخلص اے۔ آپ 1935ء نوں ترن تارن (امر تسر) وچ جناب نواب دین دے گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم اپنے محلے دے سکول توں حاصل کیتی۔ قیام پاکستان ویلے اوہ ستویں جماعت دے طالب علم سن۔ 1947ء وچ ایہہ خاندان ترن تارن توں ہجرت کر کے بورے والا وچ آکے آباد ہو گیا۔ ملوک ہوراں اپنے والد صاحب دے نال ریڈی میڈ کپڑیاں دی دکان بنائی تے اوہ ایسے کاروبار وچ مصروف رہے۔

نعت تے غزل اوہناں دے ہر فن تے فکر دی خاص پکھان اے۔ ملوک ہوراں دا پہلا مجموعہ کلام "مور مچھلیاں سوچاں" 1984ء وچ شائع ہويا جس نوں رائٹرز گلڈ دلوں انعام دتا گیا۔ اگست 1994ء نوں دو جا مجموعہ "ساہواں درد سمندر پینا" شائع ہويا۔ اوہ بورے والے دی علمی تے ادبی تنظیم لالہ اکیدمی دے بنیادی رکن سن۔ مور مچھلیاں سوچاں وچ مضافات دی تازگی، سادگی تے حسن شامل اے۔ ایس مجموعے وچ اوہناں نے اپنے آل دوالے بولی جان والی زبان ورتی اے جیہڑی جمالیاتی حوالے نال فن دے کمال نوں چھوہندی ہوئی محسوس ہوندی اے۔ جس پاروں علی محمد ملوک پنجابی دی نویں غزل وچ اپنے پہلے ای مجموعے نال اک معتبر نال بن کے سامنے آئے۔ 14 جنوری 2000ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

غزل

سوچ سمندر تہرے عمر گزار لئی
دکھڑے جردے جردے عمر گزار لئی

ادبھی سا بچھ تے پھروسی ہی اے غیراں نال
جس دا پانی بھسڑے عمر گزار لئی

کالی رات دے مکھ توں کالک دھوون لئی
چانن کر دے کر دے عمر گزار لئی

سا ہواں والی پو بچی دا تے لا دندے ہے
جیون بازی ہر دے عمر گزار لئی

لوکاں نوں اپڑاؤندے رہے آن منزل تے
اپنی وچ سفر دے عمر گزار لئی

آیا نہ آرام نمانے زخماں نوں
مڑم دھردے دھردے عمر گزار لئی

رہ کے لکھاں دی کھلی وچ اسیں لوک
پالے ٹھردے ٹھردے عمر گزار لئی

اکرام مجید

اکرام مجید 2 ستمبر 1940ء نوں چوہدری عبدالمجید دے گھر مقام گڑھا، جالندھر پچھاؤنی (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم عربی تے فارسی وچ گھرتوں حاصل کیتی۔ بعد وچ اوہناں نوں سکول وچ داخل کرا دتا گیا۔ ایہہ خاندان 1947ء نوں قیام پاکستان ویلے جالندھروں ہجرت کر کے فیصل آباد آکے آباد ہو گیا۔ اکرام مجید نے 1957ء نوں دسویں دا امتحان پاس کیتا۔ ایسے دوران اوہناں دے والد صاحب 1953ء نوں وفات پا گئے۔ ایس کارن تعلیم جاری نہ رکھ سکے تے سوت تے کپڑے دی تجارت وچ رُجھ گئے۔ اکرام مجید نوں علم تے فن دی دولت ورثے وچ ملی۔

پنجابی زبان وچ اوہناں دا پہلا مجموعہ ”تنے داروگ“ 1984ء تے دو جا مجموعہ ”نویاں زمیناں“ 1990ء وچ شائع ہويا۔ جس نوں کئی انعام تے ایوارڈ ملے۔ اکرام مجید جدید پنجابی غزل دے اک رجحان ساز شاعر نیں۔ نویاں زمیناں وچ اوہناں نے اینیاں بھراں ورتیاں نیں کہ گھٹ ای کے اُردو یا پنجابی شاعر نے ورتیاں ہون گیاں۔ اوہناں دیاں غزلاں غم جاناں دے قصیاں دی تھاں تے پنجاب دی مٹی دی واشنا، ایتنھے دے دسنيکاں دے دکھ درد، سدھراں، چاہ تے خوشیاں غمیاں دیاں مورتاں نیں۔

غزل

نویاں سوچاں جندڑی نوں شنکار دیاں
 گھنڈاں کھولن ویلے دی رفتار دیاں
 چنگے جذبے کھچ لیاون منزل نوں
 پتھیاں سدھراں، کدے نہ بازی پار دیاں
 لمے چوڑے پسندھ مکائے عقلاں نے
 پل وچ خببراں ملن سمندر پار دیاں
 ایس طرحاں دی ہو جاندا اے کدے کدے
 دھپاں برفاں وانگوں سینہ ٹھار دیاں
 شہراں اندر لوڑاں سپاں وانگ پھرن
 گھر گھر دے وچ اپنا زہر کھلار دیاں
 عملاں والا بھارتے کوئی چمکدا نہیں
 بھٹاں چھیڑی رکھدے نیں بیکار دیاں

(تنے واروگ)

فیروز دین شرف

فیروز دین شرف دا اصل ناں فیروز دین تے تخصص شرف سی۔ آپ پنڈ تونہ ننگل (راجہ سانسی) امرتسر وچ میاں دیرود خان دے گھر 1901ء وچ پیدا ہوئے۔ والد صاحب ریلوے پولیس وچ ملازم سن۔ قیام پاکستان ویلے، ہجرت کر کے لاہور آن وے۔ بابو شرف ہوراں نے ذاتی سطح اُتے فارسی، اُردو تے پنجابی زبانان دی پڑھیاں تے ایہناں زبانان دی پرانی شاعری دا وی چنگی طرحاں مطالعہ کیتا۔ شاعری وچ ادہناں نے استاد محمد رمضان ہمدن نوں اپنا استاد بنایا۔ ادہناں نے پہلی نظم 1911ء وچ لکھی سی تے ادہناں دا کلام مختلف اخباراں تے رسالیاں وچ چھپن لگ پیا۔

بابو فیروز دین شرف پہلاں پہل روایتی شاعری کر دے رہے پر چھیتی ای ادہ مقصدی شاعری دل پرت آئے تے ادہناں نے بڑیاں حقیقت پسندانہ نظماں لکھیاں جیہناں دی وجہ نال ادہ بوہت مشہور ہو گئے۔ پنجابی زبان تے ادب دے قدرداناں نے ادہناں نوں پنجابی بلبل دے خطاب نال نوازیا۔ آپ 13 مارچ 1955ء نوں وفات پا گئے۔

ادہناں دیاں کتاباں وچوں سنہری کلیاں، نوری درشن، پریم ہارے، جوگن، شرف نشانی تے سی حرنی مزدور خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔ شرف ہوراں نے غزل بوہت گھٹ لکھی۔ ادہ بنیادی طور تے نظم تے گیت دے شاعر سن۔

مثال

جے توں پنڈھ زندگی دا سوکھ نال کٹنا ایں
 دنیا دے لوجھ والی موٹھیوں اتار گنڈھ
 پتلا پھڑس اک دا جہان وچ گھٹ کے توں
 ججنے کھنے نال پیا ایویں نہ پیار گنڈھ
 بھلا رب آسے نوں جگدی مستحاجی کاہدی
 سراتے چکدا نہیں گھوڑے اسوار گنڈھ
 پیچ پیچ پلے بنھ کم سارے نیکیاں دے
 شوم جوویں رکھ دا ہے پیساں نوں مار گنڈھ
 بھیت اک دوسرے دا لڑکے بھی کھولیے نہ
 دلاں وچ پوسے بھانویں لکھتے ہزار گنڈھ
 لک تیرا توڑ دین وادھو قیل صوفیاں ایسہ
 وقتوں باہری لچھی ہوئی کر دی اے خوار گنڈھ
 شرف تیسری زندگی دا شانیک چاہیدا اے
 نتو ہتھ رستہ اوہدے سرے اتے مار گنڈھ

(سنہری کلیاں)

جاوید نامہ چوں اقتباس دا پنجابی ترجمہ

تاریاں دا گیت

(از شریف گنجابی)

عقل حیاتی دا ہے رشا، عشق ہے رمز اس جگ دی
خاکی پتلے صدقے آیوں، لانجھاں دی چھڈ نگرہی
تیرے پیچھے چن ستارے کھنڈ کاں کھانڈے رہندے
جلویاں دے وچ تیرے اک نگاہوں کھڑا کھڑی
سبحن دے راہ اندر جلوے سحرے ون سوتے
شوقاں سدھراں والا پڑھدا نہیں آلے دی پٹی

پُئنگرن دا ہے ناں زندگانی یاں مُڑ صدق صفا دا

ازل ایداک وڑکی تیری جیون مک خدا دا

ہیبت دیکھ تلندر والی، شان سکندر والا

اوہ کلیسی جذبہ تے ایہہ جادو جادوگر دا

اوہ مارے تے اکھ نال مارے ایہہ شکر نال ماے

اوہ پیار سلوک تمامی، ایہہ لڑائی دھکا!

دوویں دنیا جتن والے سدا حیاتی چاہندے

ڈاڈے داست ویہا سواہیہ، اسدا بول رسیلا

اگر سٹ تلندر والی بھن اسکندری ڈکے

رسم کلیسی تازہ کر جے ٹونہ نہ ٹیک سکے

(جاوید نامہ دا پنجابی ترجمہ)

اسیر عابد

اسیر عابد اصل نال غلام رسول اسیراے تے اوہ علمی، ادبی تے تعلیمی حلقیاں وچ اسیر عابد دے نال نال مشہور نہیں۔ آپ 5 اپریل 1936ء نوں سید نگر ضلع گوجرانوالہ چوہدری مراد بخش دے گھر وچ پیدا ہوئے۔ اسیر نے پرائمری دا امتحان کوٹ بھاگا (گوجرانوالہ) تے میٹرک دا امتحان علی پور چٹھہ توں پاس کیتا۔ ایسے دوران فاضل ادبیات (اردو تے فارسی) دے امتحان پاس کیتے تے بعد وچ بی اے کر کے بی ایڈ کیتا تے کرسچین انسٹی ٹیوٹ رائے وڈ وچ اسلامیات دے استاد مقرر ہو گئے۔ فیریم اے اُردو دا امتحان پاس کر کے نومبر 1974ء وچ اردو دے لیکچرار مقرر ہوئے۔ گورنمنٹ اسلامیہ کالج گوجرانوالہ توں ریٹائر ہو گئے ہیں۔

اسیر عابد دا وڈا معرکہ ”دیوان غالب“ دا مکمل تے منظوم پنجابی ترجمہ اے۔ ایس توں اڈا وہناں تے امام بوصیری دے مشہور قصیدے ”قصیدہ بردہ شریف“ دا منظوم پنجابی ترجمہ وی کیتا۔ ایسے طرحاں اوہناں نے حکیم الامت علامہ اقبال دی مشہور کتاب ”بال جبریل“ دا ”جبریل اڈاری“ دے عنوان نال منظوم پنجابی ترجمہ وی کیتا۔

اسیر عابد دے ترجمے علمی تے ادبی حوالے نال بڑے اہم، تے فنی اعتبار نال پنختہ تے سوہنے ہیں۔ اوہ خالص پنجابی محاورے تے ماحول نوں بڑے سوہنے انداز نال ترجمے وچ استعمال کردے ہیں۔

غالب دی غزل دا پنجابی ترجمہ

(از اسیر عابد)

دسدے رہن جے دستن مینوں اگے بُوہے کندھاں
میرے اڈنے شوق دے کھمب نہیں تیرے بُوہے کندھاں

ہنخواں دی واچھڑ مُونہ گھر دا دو جے بتے لایا!
لوکو ہو گئے میرے کندھاں بُوہے بُوہے کندھاں

پرچھا نوں نہیں ایسہ تے اوہدے آؤن دیاں خوشیاں نہیں
جی آیاں نوں آکھن اگوں تِرپے بُوہے کندھاں

یکھڑے دن میں راج کے رُتاجد اُچھی ساہ کڈھیا
نیویں ہو کے میرے پیریں ڈُگتے بُوہے کندھاں

تیرے باجھوں اکھ دا لکرا و سدے گھر دی دستوں
ہر دیلے روندے رہنے آں ویکھ کے بُوہے کندھاں

(دیوان غالب دا منظوم ترجمہ)

فرہنگ

ب	ا
بوہڑ: اپڑ، پہنچ	الفاظ
پڑھوں (پڑھا): وچھوڑا، غم	اڑانگے: کشتی دا اک داؤ
بتنا سارنا، مطلب پورا کرنا	روک / سہارا
بنتی: درخواست، التجا	اُپا: علاج کرنا / جتن کرنا
بے دہتا: بے قابو	اُسارنا: تعمیر کرنا
بے دوسا: بے یقینا	آیم: آنا / میں آیا / میں آواں
بے وادیاں: اُجڑیاں، غیر آباد	اکھان: کہاوت
بے دوسا: بے قصور	آمر: مطلق العنان حاکم / ڈکٹیٹر
بدرو: گندی نالی	آگ: گتے دے اوپر والا حصہ
بوڑما: گھیوٹی شکر	اگرست: زور والی
باگڑ: چرخے دے ڈھول جدے	استا کاری: کاریگری
اُتے ماہل ہوندی اے۔	اندوہ: الم، دکھ، غم
بھوگی: گزاری	ایاناں: نابالغ، ناسمجھ
بھتا: روٹی	اوتے: انوکھے
بھاں بھاں کڑی: اُجڑی، ویران	اسرار: راز۔ بھیت
بھڑولے: پھکو	اُسرنا: جوان ہونا / ودھنا
بھویں: پھری، واپس، پرلی	اتھرے: مٹو نہ زور

تودے : ڈھیلے
 تراں : تانبا
 تت : گرم
 تٹا : لکڑی دے تنے نوح کھوکھلا
 کر کے بنائی ہوئی پٹری

ٹ

ٹونباں : زیورات

ج

جمل جہان : سارا جہان
 جوہ : علاقہ، حد، بنا
 جی : بندے
 جتن : کوشش
 جھلاں : برداشت کرنا
 جلیل القدر : اُچے مرتبے والا
 جھوک : پنڈ
 جھلیو نہیں : روکیا اے

چ

چت : دل
 چشماں : اکھاں
 چخا : آگ دا بھانڈ
 چس : سواد، مزا

بار : بھار، بوجھ، جنگل

پ

پروار : خاندان
 پام : میں پایا / میں پاواں
 پنڈھ : سفر، فاصلہ
 پائمال : پیراں تھلے لتاڑیا
 پُرتے : بھرے ہوئے
 پارکھ : پڑچول کرن والا
 پچھو کڑ : پس منظر
 پر بندھ : بندوبست
 پر چلت : جاری
 پدھری : ہموار، اکو جیہی
 پاتر : کردار
 پرھیا : پچھائیت
 پنگرن : پچھن
 پھٹکل : آکا دکا، مختلف
 متفرقات : دکھرا دکھرا

ت

تا نگھے : خواہش کرنا
 ترکالاں : شام دا دینا
 تڑواں : اکڑیا ہویا

دھرو: ظلم	چوہرے: چومہرے
ڈ: ڈھٹیاں: دیکھیاں	چترکاری: فن کاری
ڈنگلیائی: ٹیڑھی	چھوپے: ڈیرے، من چھٹیاں
ڈھیندے: ڈگدے	چھوہیاں: کلہاڑیاں / ٹوکے
ر: رَسد: راشن، ذخیرہ	چھٹیاں گیاں: دھوکہ کھاگیاں
رَت: نخون	چھمک: پتلی، نرم شہنی
رُنا: رویا	ح: حلقہ آداریت: منن والیاں داگرہ
راہک: مزارع	خ: خصمانا: سرپرستی کرنا
تَحقیق: کھوج	خواہسین: چاہت
رہتل: رہن سہن دا طریقہ	خلقیس: اوس نے بنایا
رجھوایں: مناویں، خوشی کریں	د: دُھر: نمکر، نشانہ بنا لینا
روم، روم: وال، وال	دیسجے: بتائے
رجھونیں: راجا	داج دہونی: بغیر داج دے
س: سُولاں: کٹڈے	دھوا نکھیا: دھواں لگیا، کالا / سیاہ
سادھاں: درویش	داخ: انگوراں دا گچھا
سج صباہیں: شام سویرے	دُئی: دنیاوی
ساوے: ہرے، سبز	دسجے: دتے
ستکارن: تعریف کرنا	دھرگ: پھٹکار

ف

فیکون : بس ہو گیا
فیل صوفیاں : فلسفہ ذاتی

ق

قلمبوت : جسم، چشمہ

ک

کائی : کوئی

کاٹھ : کلڑ

کوڑا : جھوٹا

کولاً : انا، اوکھا

گکرا : اکھ دیاں پر پٹیاں دالال حصہ /

اکھاں دی بیماری

گکھ : پیٹ

کاڈھاں کڈھنا : کھوج لانا

کارنے : کم، کارنامے

کنک : لشکر، فوج

گڑنگ : پنجہ

کینڈے : کس دے

کھنڈکاں : گرمی کھانا

کھڑا کھڑی : لڑنا جھگڑنا

کھمب : پر

سکھنا : سوہنا، صاف

سمرن : یاد کرنا

سجو : سلکھی ہونا، گلی

سٹوپ : بدھ مذہب دی عبادت گاہ

سوہارا : برکت والا

سیس : دُعا

سم : سول کے

سُوہ : کھوج، پتہ لگانا

ش

شوہ : محبوب، خاوند

شوم : کنبوس

شیمنا : شیراں / شیر

ص

صُف : چبوترہ

ع

عشوہ : ناز، سخرہ

عین عیاں : بالکل ظاہر

عرضاں : لکھتاں، درخواستاں

غ

غُپ : ہضم

مول : بالکل
 محراب : متھے والنشان / امام دے
 کھلون دی تھان
 منبر : مسیت دی اوہ تھان جتھے
 مولوی بہہ کے واعظ کر دالے۔
 ماہل : چرخے دادھا گا جیدے نال
 چرخہ چلدا اے۔
 مہاندرا : شباہت۔ مُونہہ متھا
 مشکریاں : تمسخریاں، مذاق
 مہاڑ : رُحمان
 مسان : مُردے ساڑن دی تھان
 مخطوطے : قلمی کتاباں / نسخے
 گھہار : سوراخ
 میکھلا : گل داکینٹھا
 میرے : زمین دا اوہ حصہ جہدے شیج
 ادھی ریت ادھی مٹی ہوندی
 اے / زمین دی قسم۔

ن

نیر : اتھرو، ہنجو
 نمائی : عاجز، مسکین
 نام نمود : عزت، قدر و قار

کھاری : ٹوکری
 کھنڈی : جیٹری تیکھی نہ ہووے
 کھنڈا : کھلدا

گ

گولی : بانڈی، نوکرانی
 گنڈھیں : شادی پکی کرنا
 گن : خوبی
 گالے : پراگے
 گھت : ڈانا
 گھسمیلا : ہلکا، مٹیالا، ڈھنڈلا
 گوہ : غور
 گُلّی : روٹی

ل

لا تھان : آلے دوالے
 لیکھا : رقم دا حساب
 لوہندیاں : ساڑدیاں
 لیکاں : الزام، تہمتاں
 لدھا : پایا، لہو لیا

م

مڈپ : چنوترا، شیج
 ماڑیاں : حویلیاں

وحدت المشہور: توحید دی فلسفیانہ تشریح
کہ اللہ ہی ذاتِ دامشاہدہ کینتا
جاسکدا اے۔

وسرنا: بھلنا
ون: جنگل دا اک رکھ

ونجاے: بیوپاری
ورتن بجاہی: خوشی غمی دے موقع تے درتارا
واڈھے: کنک و ڈھن والے

— ۵ —

ہوند: وجود
بکڑیاں کوں: اکناں کوں

نہجی: بے شرم / جس نوں لاج نہیں
نہیں: ندھی، منہر
نیوٹہ: پیار، محبت
نخج آقرب: اصلوں نیڑے

— و —

وت: پھرا، فیر
ونجاہی: گنونا / میں گنویا
واچھڑ: مینہ دی بوچھاڑ
وحدت الوجود: توحید دی فلسفیانہ تشریح
کہ اللہ ہی ذاتِ امی موجود ہے۔

اسم تصغیر بنان دا طریقہ

پنجابی وچ اسم تصغیر دو مقصد اکرن لئی بنایا جاندا اے۔ اک تے 'نکے' دے
معنیاں لئی تے دو جالا ڈیپار واسطے 'ایہدے وچ دو معروف طریقے ہیں۔
۱۔ لفظ دے آخر وچ 'ڑا' یا 'ڑی' دا واہا کر دتا جاندا اے مثلاً

پچھ	پچھڑا	دکھ	دکھڑا
مکھ	مکھڑا	صندوق	صندوقڑی
پچی	پچھڑی	دیگ	دیگڑی

2۔ کچھ لفظاں دے آخروچوں الف اڈا کے 'کا' دا وادھا کردتا جاندا اے
مثلاً : ڈنڈا ڈنڈکا

لفظ بنان دا طریقہ

کسے نوں پکارن یا بلان لئی اسم مذکورے آخروچ "یا" ودھا دتا جاندا اے۔

مثلاً : بشیر بشیریا سوہنا سوہنیا
کچھا کچھیا بھیرا بھیریا

جے اسم ٹونٹ ہووے تے اوہرے آخروچ "یا" نہیں سگوں لے (یئے)
دا اضافہ کیتا جاندا اے جوہیں : واری واریئے سوہنی سوہنیئے
بعض ویلے لفظ نڈا توں پہلے مذکر لئی اے، اوئے وے تے ٹونٹ لئی اے، 'نی'
دے لفظ دی ورتے جاندا اے نہیں جوہیں :

وے بشیریا اوئے سوہنیا نی داریئے وغیرہ

حاصل مصدر بنان دا طریقہ

مصدر نوں حاصل مصدر بنان لئی پنجابی وچ کئی طریقے ورتے جاندا اے۔

1۔ مصدر دے آخر توں "نا" ہٹا دتا جاوے مثال دے طور تے :

چمکنا چمک چٹنا چٹ جٹ
کھیڈنا کھیڈ لٹنا لٹ

2۔ مصدر وچوں صرف 'ن' غائب کردتا جاوے مثال دے طور تے :

جھگڑنا جھگڑا تڑفنا تڑفا
رگڑنا رگڑا بھڑکنا بھڑکا

3- مصدر دا'نا، ہٹا کے 'اٹی'، دا اضافہ کر دتا جاوے :

لکھنا	لکھائی	پڑھنا	پڑھائی
ودھنا	ودھائی	دھونا	دھوائی

4- مصدر دا'نا، ہٹا کے 'ت'، لگا دینا ل :

چلنا	چلت	پڑھنا	پڑھت
لکھنا	لکھت	پڑھنا	پڑھت

5- مصدر دا'نا، کے 'اوٹ'، دا واو ہادی کیتا جاندا لے مثال دے طور تے :

بننا	بناوٹ	سجنا	سجاوٹ
------	-------	------	-------

6- صفت دے اگے "ن" دا واو ہایاں مصدر دا "نا" ہٹا کے ان دا واو ہا مثلاً :

اچانا	اچان	بنانا	بنان
ودھانا	ودھان	اٹھانا	اٹھان

اکو جیسے لفظاں وچ زیر زیر تے پیش نال معنیاں دا فرق :

دو جیاں زبانان دی طرحاں پنجابی وچ وی اعراب دے بدلن نال لفظاں دے

معنی بدل جاندا لے نہیں مثلاً :

ٹل	گھنٹہ	بجھدے	ندے
ٹیل	زور	بجھدے	گکھے ہوندا لے
ٹیل	میکھا	بجھدے	مڑدے
رَسنا	وَسنا	پٹنا	اکھاڑنا
رِسنا	وگنا، سمننا	پٹنا	برباد ہونا
رُسنا	ناراض ہونا	پٹنا	ماتم کرنا

رگڑ (فعل امر)	کل	مشین	کل
ملاقات کر	یل	چھنی	کل
قیمت	عل	سارا	کل
سُنونا	تُون	گنتی کر	گن
نمک	تُون	وصف	گن

امتحانی پرچیان دی تدوین لئی سفارشات

(ب) بارھویں جماعت لئی

نثر — 40 نمبر (مضمون = 30 نمبر + مرکزی خیال = 10 نمبر)

نظم — 30 نمبر (شاعراں دے ناں نال شعراں دی تشریح)

15 نمبر ادبی اصناف + قواعد (الفاظ سازی)

(اصناف ادب - 10 نمبر، قواعد - 5 نمبر)

15 نمبر شاعراں دی حیاتی تے فن

کل نمبر 100

مطالعے لئی کتاباں

- 1- ابیات سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ
 - 2- احسن القصص
 - 3- اکلا پے داماسافر
 - 4- بول فرید رحمۃ اللہ علیہ
 - 5- تصوف تے پنجابی دے صوفی شاعر
 - 6- پنجاب دے لوک گیت
 - 7- پنجابی ادب دی کہانی
 - 8- پنجابی لوک گیتاں دافنی تجزیہ
 - 9- پکی روٹی
 - 10- مطالعہ غلام رسول عالمپوری
 - 11- پنجابی ادب دا ارتقاء
 - 12- نوک پلک
- مرتبہ: سلطان الطاف علی
 مولوی غلام رسول عالمپوری
 عارف عبدالمتین
 مرتبہ: ڈاکٹر فقیر محمد فقیر
 ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)
 مرتبہ: مقصود ناصر چوہدری
 عبدالغفور قریشی
 ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)
 مرتبہ: ڈاکٹر شہباز ملک
 ڈاکٹر محمد بشیر گورایا
 ڈاکٹر انعام الحق جاوید
 ڈاکٹر اسلم رانا (مرحوم)

فرمانِ قائدِ اعظم

آپ کی توجہ صرف حصولِ علم کے لیے وقف رہے
صرف اسی صورت میں آپ اپنے ملک کو دنیا کا عظیم
ملاقت ور اور ترقی یافتہ ملک بنا کر سرخروئی حاصل
کر سکتے ہیں۔
(نوجوانوں سے خطاب)

اپیل

پنجاب ٹیکسٹ بک بورڈ آپ کا اپنا ادارہ ہے جو پنجاب کے طلبہ و طالبات کے لیے معیاری اور سستی
کتاب مہیا کرتا ہے جن پر بورڈ کا منوگرام موجود ہوتا ہے۔ ان کی کتابی ماہرین کی زیر نگرانی کی جاتی ہے تاکہ
بچوں میں تحقیقی صلاحیتیں اجاگر ہوں۔ کچھ ماہرین ایسی کتاب شائع کرتے ہیں جن میں سو اہل جوانا محکم
مواہوتا ہے۔ ان کتاب میں نیرت بیچ نہ لگا لیزر، خلاصہ جابیشہ وغیرہ شامل ہیں۔ ایسی کتاب کورٹ لینے سے
طلبہ و طالبات امتحان تو شاید پاس کر لیں مگر ان کی ذہنی تربیت نہ ہونے کے برابر ہوتی ہے۔ ایسے نیک اعلیٰ پیشہ
ادارات اداروں میں کام ہو جاتے ہیں۔

محترم والدین! سائنس دانوں اور علم بر طلبہ و طالبات کو مطلع کیا جاتا ہے کہ وہ کسی قسم کی غیر معیاری کتاب
خریدنے کے پابند نہیں ہیں اور اگر کوئی فراڈ میں ان سلسلے میں مجبور کرے تو پتھر پڑیں، پنجاب ٹیکسٹ بک بورڈ کو
اطلاع دیں۔

ڈائریکٹر، ایچ ایس سی

بی ایچ ڈی ٹرانس (کراچی)

(مستارہ امتیاز، ۱۰۱، انٹرنیٹ)

پتھر پڑیں

پنجاب ٹیکسٹ بک بورڈ

21-F-II گلبرگ III، لاہور